

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОРБАЛЬ НАТАЛІЯ ВАЛЕРІЇВНА

УДК 341.9:347.6:347.4

**ДИСЕРТАЦІЯ
ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ
В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ**

Спеціальність 293 – Міжнародне право
Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Горбаль Н.В./ _____

Науковий керівник: Калакура Віктор Ярославович – кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Горбаль Н.В. Договірне регулювання відносин подружжя в міжнародному приватному праві. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 «Міжнародне право» (галузь знань 29 «Міжнародні відносини») – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному аналізу договірного регулювання відносин подружжя в міжнародному приватному праві як багаторівневого механізму, що поєднує матеріально-правові інструменти сімейного та цивільного права із колізійно-правовим визначенням застосовного права, вимогами до форми правочинів, умовами їх дії щодо третіх осіб, а також стандартами судового контролю й правозастосування. Актуальність теми зумовлена інтенсифікацією транскордонної мобільності, зростанням кількості сімейних правовідносин, ускладнених іноземним елементом, накопиченням активів і зобов'язань у різних юрисдикціях та підвищенням значення правової визначеності щодо майнових наслідків шлюбу.

Метою дослідження є розроблення цілісного науково обґрунтованого підходу до договірного врегулювання майнових відносин подружжя в міжнародному приватному праві, визначення його меж, інструментів і гарантій ефективності, а також формулювання пропозицій, спрямованих на підвищення передбачуваності наслідків для сторін і третіх осіб. Для досягнення мети проаналізовано юридичну природу відносин подружжя та їх зміст у координатах приватноправового регулювання; співвідношення законного та договірного режимів майна і критерії їх практичної ефективності; систему договорів між подружжям як інструментарій вирішення регулятивних потреб (режим майна, утримання, забезпечення дитини, майнове планування на випадок смерті); колізійно-правові передумови дійсності й виконуваності

домовленостей; проблеми дії подружніх договорів щодо третіх осіб; судові моделі втручання у подружні домовленості на вимогу кредитора та у зв'язку з публічно-правовими ризиками (зокрема арештом майна у кримінальному провадженні). Методологічну основу становлять системний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, функціональний методи, а також аналіз судової практики та прийоми правового моделювання, що дозволило поєднати доктринальний рівень із прикладними завданнями договірної техніки й правозастосування.

Категорія «відносини подружжя» у правовому сенсі розкрита через юридичний факт державної реєстрації шлюбу, що забезпечує коректне відмежування подружніх правовідносин від суміжних форм приватного співжиття та стосунків. Доведено, що автономія волі у сімейному праві є функціонально спрямованою і нормативно обмеженою. Договірне втручання у сферу особистих немайнових прав є юридично недопустимим, натомість майнові права та обов'язки подружжя становлять предметно виправдану сферу договірного регулювання. Показано, що механізм правового регулювання майнових відносин подружжя практично реалізується через законний і договірний режими, різниця між якими полягає не у «джерелі» регуляції, а у способі конкретизації правового режиму майна: презумптивно-імперативному (за загальним правилом) або індивідуалізованому (за домовленістю сторін).

Законний режим спільної сумісної власності, попри його базову стабілізуючу функцію, не забезпечує наперед заданої визначеності для сторін і часто «активується» переважно у конфліктних або транзакційних ситуаціях. Натомість договірний механізм, будучи найбільш придатним для індивідуалізації майнового режиму, потребує високої юридико-технічної якості, внутрішньої узгодженості та відповідності вимогам правочинності.

В ускладнених іноземним елементом відносинах колізійне регулювання обґрунтовано розглянуто як первинну передумову ефективності як законного, так і договірного режимів, оскільки саме визначення застосовного права

впливає на допустимість і межі договірної врегулювання, вимоги до форми, дію домовленостей щодо третіх осіб і прогнозованість виконання.

Систему договірної інструментарію майнового врегулювання відносин подружжя запропоновано розглядати як функціонально необхідні договори, здатні покривати повний цикл регулятивних потреб подружжя: шлюбний договір як центральний комплексний засіб; договір про поділ спільного майна як механізм конкретизації титулу щодо вже набутого; договір про утримання одного з подружжя; договори щодо фінансового забезпечення дитини (з урахуванням принципу непогіршення становища дитини); спадковий договір подружжя як інструмент майнового планування на випадок смерті. Обґрунтовано допустимість і доцільність змішаних договорів як форми концентрації домовленостей за умови суворого дотримання вимог цивільного і сімейного законодавства, форми правочинів і колізійних приписів.

Концептуалізовано шлюбний договір як інструмент, що виходить за межі вузького розуміння «модифікації законного режиму майна». Доведено його здатність виконувати функцію прогнозного правового планування майнових наслідків сімейного життя. Запропоновано методологічний підхід до конструювання шлюбного договору, орієнтований на виявлення цілей сторін, ідентифікацію ризиків та їх юридичне «переведення» у наперед визначені моделі поведінки, що посилює доказову спроможність домовленостей і зменшує простір конфлікту.

Обґрунтовано, що цілі укладення шлюбного договору є не «мотиваційним тлом», а юридично значущим чинником його змісту, меж допустимого та прогнозованої виконуваності. Показано, що саме належна юридична конкретизація цілей переводить шлюбний договір із «декларативного» документа у доказово й практично придатну модель майнової поведінки, знижує ризики подвійного тлумачення та підвищує стійкість домовленостей у взаєминах із третіми особами й у транскордонних ситуаціях. Визначено сім практичних цілей укладення шлюбного договору.

Встановлено, що реальна юридична цінність шлюбного договору проявляється у «зовнішньому периметрі» правовідносин, тобто у взаємодії з третіми особами та в умовах публічно-правових ризиків. Досліджено межі допустимого балансування між автономією волі подружжя та охороною прав кредитора; запропоновано розмежування судових моделей втручання у подружні договори на вимогу кредитора. Проаналізовано проблему арешту майна у кримінальному провадженні щодо одного з подружжя та обґрунтовано необхідність застосування стандартів пропорційності й належної доказової бази у світлі практики ЄСПЛ щодо захисту права власності, з метою недопущення надмірного втручання у право власності добросовісного з подружжя.

Показано, що збройний конфлікт істотно змінив фактичні умови реалізації автономії волі, підвищивши значення доказової спроможності та виконуваності домовленостей.

Обґрунтовано потребу інституційного підсилення шлюбного договору через державну реєстрацію як умову правової визначеності та дієвості щодо третіх осіб. Запропоновано модель спеціального державного реєстру з обмеженим доступом, яка забезпечує публічність юридично значущих відомостей (метаданих) за збереження конфіденційності змісту договору.

Отримані результати мають практичну цінність для адвокатської та нотаріальної діяльності, судової практики, нормотворчої роботи та правничої освіти, оскільки пропонують системні орієнтири для конструювання подружніх договорів, підвищення їх дієвості й виконуваності, а також для формування єдиних підходів до оцінки таких договорів у спорах із кредиторами та в умовах публічно-правових обмежень.

Ключові слова: міжнародне приватне право; сімейне право; відносини подружжя; договірне регулювання; шлюбний договір; договори між подружжям; автономія волі; іноземний елемент; вибір права; дія договору щодо третіх осіб; правова визначеність; державна реєстрація шлюбних договорів.

ABSTRACT

Horbal N.V. Contractual regulation of marital relations in private international law. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 293 “International Law” (field of knowledge 29 “International Relations”) – Educational and Scientific Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2026.

This doctoral thesis offers a comprehensive analysis of contractual regulation of spousal relations in private international law as a multi-layered mechanism that integrates substantive tools of family and civil law with conflict-of-laws determination of the applicable law, requirements as to the form of legal acts, their effects vis-à-vis third parties, and standards of judicial scrutiny and enforcement. The topic’s contemporary significance is driven by intensified cross-border mobility, the growing number of family relationships involving a foreign element, the accumulation of assets and liabilities across jurisdictions, and the heightened need for legal certainty as to the proprietary consequences of marriage.

The research develops a coherent, evidence-based approach to contractual governance of spouses’ proprietary relations in private international law, delineating its limits, instruments and effectiveness safeguards, and advancing proposals aimed at improving predictability for both the parties and third persons. To that end, the thesis examines: the legal nature and content of spousal relations within the framework of private-law regulation; the interaction between statutory and contractual matrimonial property regimes and criteria of their practical effectiveness; the system of agreements between spouses as a toolkit responding to key regulatory needs (property regime, maintenance, child support, and estate planning); conflict-of-laws preconditions for the validity and enforceability of agreements; issues concerning the operation of spousal agreements towards third parties; and judicial models of intervention in spousal arrangements at the request of creditors and in response to public-law risks (including asset seizure in criminal proceedings). Methodologically, the study relies on systemic, formal-dogmatic,

comparative and functional methods, complemented by analysis of case-law and techniques of legal modelling that bridge doctrinal enquiry with the practical demands of contract design and application.

The category of “spousal relations” is conceptualised, in legal terms, through the juridical fact of state registration of marriage, which allows a principled distinction between matrimonial relationships and adjacent forms of private cohabitation. The thesis demonstrates that party autonomy in family law is functionally oriented and normatively constrained: contractual interference with personal non-pecuniary rights is legally impermissible, whereas spouses’ proprietary rights and obligations constitute a justified domain for contractual regulation. The legal regulation of matrimonial property is shown to operate, in practice, through statutory and contractual regimes, whose difference lies not in the “source” of regulation but in the mode of specification of the property regime—presumptive and largely mandatory by default, or individualised by the parties’ agreement.

Although the statutory regime of community property performs a baseline stabilising function, it often fails to provide *ex ante* certainty and is typically “activated” primarily in dispute-driven or transactional settings. By contrast, the contractual mechanism is best suited to individualising the matrimonial property regime, yet it requires high-quality legal drafting, internal coherence, and strict compliance with requirements of validity. In relationships involving a foreign element, conflict-of-laws regulation is justified as a primary precondition for the effectiveness of both statutory and contractual regimes, since the identification of the applicable law shapes the permissible scope of contractual arrangements, form requirements, effects on third parties, and the foreseeability of enforcement.

The thesis proposes to view the contractual toolkit for regulating spouses’ proprietary relations as a set of functionally necessary agreements capable of covering the full cycle of spouses’ regulatory needs: the marriage contract as the central, comprehensive instrument; an agreement on division of joint property as a mechanism for specifying title to already-acquired assets; spousal maintenance agreements; agreements on the financial support of the child (subject to the principle

that the child's position must not be worsened); and a spousal inheritance contract as an estate-planning instrument. The admissibility and utility of mixed contracts are substantiated as a means of concentrating agreements, provided that requirements of civil and family law, form, and conflict-of-laws rules are strictly observed.

The marriage contract is conceptualised as an instrument extending beyond a narrow understanding of “modification of the statutory property regime” and is shown to serve as a vehicle for anticipatory legal planning of the proprietary consequences of family life. A methodological approach to marriage-contract design is advanced, centred on identifying the parties' objectives, mapping relevant risks, and translating them into predefined legal models of conduct—thereby strengthening evidential robustness and reducing the scope for conflict. The thesis further argues that the objectives of a marriage contract are not merely motivational background but a legally significant factor shaping its content, permissible limits and expected enforceability. Proper juridical specification of objectives transforms the marriage contract from a declaratory document into a practicable, evidence-ready model of proprietary behaviour, reduces interpretative ambiguity, and enhances resilience in dealings with third parties and in cross-border settings. Seven practical objectives of concluding a marriage contract are identified.

The study establishes that the marriage contract's genuine legal value becomes most visible at the “external perimeter” of matrimonial relations—namely, in interaction with third parties and under public-law risks. The permissible balancing between spouses' autonomy and the protection of creditors is examined, and a differentiation of judicial models of intervention in spousal agreements at a creditor's request is proposed. The problem of asset seizure in criminal proceedings involving one spouse is analysed, and the need for proportionality standards and a proper evidential basis is substantiated in the light of the European Court of Human Rights' case-law on the protection of property, with a view to preventing excessive interference with the proprietary rights of the good-faith spouse. The thesis also shows that armed conflict has materially altered the factual conditions for the

exercise of party autonomy, increasing the importance of evidential capacity and enforceability of spousal arrangements.

Finally, the research substantiates the need for institutional strengthening of the marriage contract through state registration as a condition of legal certainty and effectiveness vis-à-vis third parties. It proposes a model of a specialised state register with restricted access that ensures public availability of legally significant information (metadata) while preserving the confidentiality of the agreement's content.

The findings have practical value for advocacy and notarial practice, adjudication, legislative drafting, and legal education, as they provide systemic guidance on structuring spousal agreements, enhancing their validity and enforceability, and developing consistent approaches to assessing such agreements in disputes with creditors and under public-law constraints.

Keywords: private international law; family law; spousal relations; contractual regulation; marital agreement; agreements between spouses; party autonomy; foreign element; choice of law; effect of the agreement vis-à-vis third parties; legal certainty; state registration of marital agreements.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Горбаль Н. В. Новела у недійсності шлюбного договору: фраздаторність як підстава. *Право.иа.* 2024. № 2. С. 303–315. URL: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.2.47>.
2. Горбаль Н., Калакура В. Набуття статусу особи з тимчасовим захистом як іноземний елемент у сімейних правовідносинах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини.* 2025. № 1(60). С. 75–79. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/1-60/75-79>.
3. Калакура В., Горбаль Н. Захист майна одного з подружжя від ризику арешту при застосуванні забезпечувальних заходів проти іншого з подружжя:

практика ЄСПЛ і українські реалії. *Слово Національної школи суддів України*. 2025. № 3(52). С. 97–109. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-3\(52\)-9](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-3(52)-9).

4. Горбаль Н. Практичні цілі шлюбного договору як підґрунтя формування його змісту та забезпечення виконуваності. *Право України*. 2025. № 8. С. 152–169. URL: <https://doi.org/10.33498/luuu-2025-08-152>.

Тези доповідей, матеріалів науково-практичних конференцій

5. Горбаль Н. В. Державна реєстрація шлюбних договорів: законодавство європейських держав та перспектива для України. *Шевченківська весна. Штучний інтелект та міжнародні відносини* : Вип. матеріалів Міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., м. Київ, 18 квіт. 2025 р. Київ, 2025. С. 190–192. URL: <https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-05/Випуск%20матеріалів.%20Шевченківська%20весна.%2018.04.2025.pdf#page=190>.

6. Горбаль Н. Реєстр шлюбних договорів: до питання про необхідність законодавчого закріплення. *Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (м. Київ, 1 травня 2025 р.). Київ, 2025. С. 577–579.

7. Горбаль Н. В. Від «кому машина, а кому квартира» до еволюційної спіралі: міждисциплінарне бачення шлюбного договору як прогностичної моделі сім'ї. *Школа дипломатії, міжнародних відносин, права та економіки: від традицій до сучасності* : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 22–23 жовт. 2025 р. Київ, 2025. С. 77–79. URL: <https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-12/Збірник%20конференції%2022-23%20жовтня%202025.pdf#page=77>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	13
ВСТУП	14
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ	28
1.1. Поняття та зміст категорії «відносини подружжя» в системі шлюбно- сімейних правовідносин	28
1.2. Механізми правового регулювання відносин подружжя: законний і договірний режими	52
1.3. Колізійний механізм регулювання відносин подружжя в міжнародному приватному праві	71
1.4. Договірний інструментарій регулювання відносин подружжя	81
Висновки до Розділу I	107
РОЗДІЛ II. ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ	110
2.1. Шлюбний договір як правовий інструментарій прогностичного моделювання сім'ї	110
2.2. Цілі шлюбного договору як підґрунтя формування його змісту та забезпечення виконуваності	122
2.3. Державний реєстр шлюбних договорів як механізм забезпечення належного регулювання відносин подружжя, в тому числі ускладнених іноземним елементом	155
Висновки до Розділу II	165
РОЗДІЛ III. ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	168
3.1. Особливості договірної регуляції відносин подружжя в умовах збройного конфлікту	168

3.2. Захист прав кредитора у договірному регулюванні відносин подружжя: <i>fraus creditorum</i> , <i>actio Pauliana</i> та колізійно-юрисдикційний вимір	181
3.3. Захист майнових прав одного з подружжя при договірному регулюванні відносин на прикладі арешту майна у кримінальному провадженні та колізії договірних режимів	202
Висновки до Розділу III	225
ВИСНОВКИ	227
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	235
ДОДАТКИ	261

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

ВС – Верховний Суд

ВСУ – Верховний Суд України

ДРШД – Державний реєстр шлюбних договорів

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень

ЕКПЛ – Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

Закон про МПрП – Закон України «Про міжнародне приватне право»

КК, КК України – Кримінальний кодекс України

КПК, КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КпШС УРСР – Кодекс про шлюб та сім'ю Української РСР (1969)

КЦС ВС – Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду

МПрП – міжнародне приватне право

НААУ – Національна асоціація адвокатів України

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РАЦС – орган державної реєстрації актів цивільного стану

рф – російська федерація

СК, СК України – Сімейний кодекс України

США – Сполучені Штати Америки

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК, ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК, ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

ЦУН – Цивільне уложення Німеччини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відносини подружжя у XXI столітті дедалі менше існують у межах «однієї юрисдикції» не лише з огляду на загальну інтенсифікацію мобільності, а й через об'єктивні процеси економічної глобалізації, цифровізації доходів і активів, транскордонності банківських сервісів, поширення дистанційної зайнятості та інвестиційних моделей, за яких майновий «ландшафт» подружжя часто формується у декількох правопорядках одночасно. Відтак питання, яке ще донедавна сприймалося як суто внутрішньодержавне (хто, що і на яких умовах набуває у шлюбі та як цим розпоряджається), у реальності набуває іншої якості, стаючи питанням правової визначеності та передбачуваності наслідків у різних юрисдикціях, а отже питанням міжнародного приватного права (далі – МПрП).

Додатковим каталізатором такого «виходу сім'ї за межі державного кордону» для України став триваючий на її території збройний конфлікт, спричинений агресією РФ. Масова вимушена міграція, набуття одним або обома із подружжя статусу тимчасового захисту, роздільне проживання «на відстані», відкриття іноземних банківських рахунків, набуття та утримання майна за кордоном, поєднання доходів з різних джерел (включно з військовими виплатами, компенсаціями, соціальними виплатами іноземних держав), а також формування нових моделей фінансового забезпечення дитини – усе це створює для подружжя не лише побутові, а насамперед правові виклики. У таких умовах традиційна логіка сімейного права, яка часто покладається на законні презумпції та врегулювання спорів постфактум, виявляється недостатньою. Сім'ї потрібні інструменти, що працюють на випередження і здатні витримувати транскордонну перевірку на чинність, тлумачуваність і виконуваність.

Саме тому договірне регулювання відносин подружжя набуває особливої ваги. Однак у правозастосуванні й досі домінує спрощене сприйняття шлюбного договору як документа «про поділ майна на випадок

розлучення», а регулювання подружніх відносин за домовленістю часто зводиться до схеми «кому квартира, кому машина, а кому борги». Такий підхід, по суті, знецінює потенціал договірних механізмів і не відповідає реальним запитам сімей, які прагнуть не стільки «переписати активи», скільки забезпечити передбачуваність майнових рішень у часі щодо доходів і витрат, сімейного бюджету та резервного фонду, відповідальності за боргами, утримання, інвестицій, ризиків підприємницької діяльності, а в сучасних умовах ще й щодо наслідків збройного конфлікту.

Водночас вимір МПрП таких домовленостей часто не є факультативним. За наявності іноземного елемента вирішальними стають питання застосовного права (включно з автономією волі сторін), вимог до форми та нотаріального посвідчення, меж договірного регулювання, дії домовленостей щодо третіх осіб, а також механізмів їх практичної реалізації. Те, що «працює» у внутрішньому сімейному обороті, може втратити ефективність у відносинах, ускладнених іноземним елементом, якщо не враховано колізійні приписи, застереження про публічний порядок, специфіку доказування, а також різні моделі «публічності» домовленостей подружжя у іноземних правопорядках. Тому дослідження договірного регулювання відносин подружжя саме у площині МПрП є не лише логічним, а й об'єктивно необхідним.

Окремим виміром актуальності теми є вплив укладених договорів між подружжям на права та законні інтереси третіх осіб. На практиці саме «зовнішній контур» (кредитори, спадкоємці, органи правопорядку) часто визначає, чи буде шлюбний договір реальним регулятором, чи залишиться документом із внутрішньосімейною дією. Непублічність факту існування договору, відсутність інституційних механізмів перевірки його чинності та неможливість швидко встановити договірний режим майна у випадках спадкування, примусового виконання або застосування арешту в кримінальному провадженні – усе це перетворює договір на «слабку ланку» правової визначеності та створює простір як для недобросовісних практик, так і для надмірного втручання у право власності добросовісного з подружжя.

Водночас прикладна площина договірної регулювання відносин подружжя демонструє низку проблем, які не завжди утворюють однорідний інституційний масив, однак об'єднані спільною ознакою: вони виникають у ситуаціях підвищеного правового ризику та фактично є перевіркою виконуваності й «зовнішньої» дії домовленостей подружжя у взаємодії з третіми особами, з публічно-правовими обмеженнями та в динамічних умовах, що істотно ускладнюють доказування і реалізацію прав. Саме в таких ситуаціях автономія волі сторін потребує не лише коректного договірної конструювання, а й належних колізійних рішень та інституційних гарантій правової визначеності, інакше договір втрачає регуляторний потенціал або стає інструментом зловживань.

З огляду на це в дослідженні виокремлено блок актуальних, але недостатньо вивчених у доктрині й не повністю врегульованих у законодавстві практичних проблем, які проаналізовано у Розділі III. Підставою такого групування є не формальна «одноплощинність» критеріїв, а спільна методологічна та прикладна функція, оскільки ці питання відображають найбільш конфліктогенні сценарії, у яких договір має зберігати юридичну силу та передбачувані наслідки. До них належать: особливості договірної регулювання в умовах збройного конфлікту та воєнного стану як чинника, що різко підвищує значення доказовості та виконуваності домовленостей; захист прав кредиторів і межі допустимого впливу подружніх договорів на майнові інтереси третіх осіб; а також захист майнових прав добросовісного з подружжя у разі публічно-правових ризиків (зокрема арешту майна у кримінальному провадженні), коли існує небезпека фактичного нівелювання домовленостей без застосування належних цивільно-правових механізмів оспорювання. Така логіка дозволяє комплексно показати межі автономії волі подружжя й умови, за яких договірне регулювання зберігає ефективність у сучасних транскордонних та кризових контекстах.

Крім того, сучасні майнові відносини подружжя дедалі частіше перебувають на перетині різних сфер приватноправового регулювання,

зокрема, підприємницької, корпоративної, інвестиційної. У таких ситуаціях недостатньо просто визначити режим майна подружжя, а необхідно забезпечити узгодженість подружніх домовленостей із суміжними договорами та законодавчими обмеженнями, аби договірне регулювання не втрачало юридичної сили через конфлікт правових режимів.

Таким чином, вибір теми дослідження зумовлений сукупністю взаємопов'язаних чинників, серед яких трансформація соціально-економічних моделей сім'ї, різке зростання транскордонних елементів у житті українських сімей внаслідок збройного конфлікту, потреби у правових інструментах превентивного характеру, необхідність забезпечити дієвість домовленостей подружжя у різних юрисдикціях і у відносинах із третіми особами, а також потребі підвищити рівень правової визначеності й передбачуваності майнових наслідків шлюбу як у національному, так і в міжнародному вимірі. Саме в цьому перетині між автономією волі подружжя, імперативними межами цивільного і сімейного права та колізійно-правовими приписами і виникає той предмет наукового пошуку, який має не лише теоретичне, а й безпосереднє прикладне значення для сучасної правозастосовчої практики.

Стан розробки у вітчизняній та зарубіжній науці. Теоретичні і практичні засади шлюбно-сімейних правовідносин розкриті у дослідженнях таких відомих українських учених: В. Антошкіна, Т. Боднар, В. Борисова, С. Булеца, В. Ватрас, К. Глиняна, В. Гопанчук, С. Гринько, О. Грічук, К. Демиденко, О. Дзера, І. Жилінкова, О. Калітенко, В. Коссак, Л. Красицька, Н. Кузнецова, В. Луць, В. Маслов, М. Менжул, О. Михальнюк, А. Овчатова-Редько, О. Підопригора, О. Простибоженко, О. Розгон, З. Ромовська, І. Сердечна, М. Сібільов, І. Спасибо-Фатєєва, Р. Стефанчук, В. Труба, С. Фурса, Є. Харитонов, Ю. Червоний, Я. Шевченко, С. Шимон, О. Явор, В. Чернега. Українська доктрина у сфері сімейного права та МПрП здебільшого розвивалася через опрацювання окремих аспектів матеріально-правового регулювання майнових режимів подружжя у різних правопорядках, і відповідні порівняльно-правові напрацювання представлені у працях Г.

Матвєєва, О. Мельниченка, М. Менджул, Я. Новохатської, З. Ромовської, В. Кожевнікової. Колізійні питання визначення майнових наслідків шлюбу та їх правового оформлення аналізувалися, зокрема, О. Бурлай, В. Кисілем, А. Довгертом, К. Казарян, В. Калакурою, А. Пашинським, В. Чубарєвим. Проблематику уніфікації норм міжнародного сімейного права у своїх дослідженнях порушували Ю. Черняк, М. Менджул, Т. Боднар, О. Простибоженко, О. Михальнюк, Л. Радченко. Цивілістичний каркас оцінки договірних конструкцій досліджувався у працях Р. Майданика, В. Крата, О. Розгон. Правову природу, зміст і межі шлюбного договору, підстави недійсності та співвідношення типовості й індивідуалізації умов досліджували Р. Карпенко, А. Зибіна, Т. Маланчук, Р. Дегтяр, Т. Кобзева, Ю. Горбатко, О. Сафончик. У зарубіжній доктрині проблематика майнових режимів подружжя та пов'язаних колізійних питань розробляється передусім у працях К. Боеле-Волькі, К. Гонзалес Беїлфусс, Н. Детлофф, М. Дітера, М. Джантера-Джареборг, І. Кюррі-Самнера, Дж. Майлза, Д. Мартіні, В. Пінтенса, Л. Руггері, П. Сарчевіча, М. Торпе, Ф. Ферранд, Дж. Шерпе.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана на кафедрі міжнародного приватного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка у межах наукової теми «Стратегія протистояння геополітичним викликам і загрозам національній безпеці України в умовах становлення нового світопорядку» (№ 19БФ048-02; 2019–2021 рр.). Тема дисертації узгоджується із основними положеннями Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» № 2623-III від 11 липня 2001 року, Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України №393/2020 від 14 вересня 2020 року та Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України № 231/2021 від 11 червня 2021 року, а також із Цілями сталого розвитку України на період до

2030 року, унормованих в Указі Президента України № 722/2019 від 30 вересня 2019 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формування цілісної науково обґрунтованої концепції договірного регулювання відносин подружжя в МПрП, з'ясування його змістових та функціональних меж, визначення умов правової визначеності й виконуваності договорів між подружжям, в тому числі в ускладнених іноземним елементом відносинах, а також розроблення теоретико-прикладних пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання та правозастосовної практики у цій сфері.

Для досягнення поставленої мети у роботі визначені такі завдання дослідження:

- розкрити юридичний зміст категорії «відносини подружжя» та обґрунтувати критерії їх відмежування від суміжних форм приватного співжиття і взаємин;
- визначити співвідношення майнової та особистої немайнової сфер у системі прав і обов'язків подружжя, а також окреслити імперативні межі автономії волі у сімейному праві з урахуванням конституційних гарантій і спеціальних приписів сімейного законодавства;
- охарактеризувати механізм правового регулювання майнових відносин подружжя та розкрити його структуру через законний і договірний режими, з'ясувавши їхню функціональну відмінність як способів конкретизації правового режиму майна;
- дослідити юридичну природу, зміст і межі шлюбного договору як основного інструмента договірного регулювання, включно з вимогами до правочинності, ризиками недійсності та судового втручання (зміни або розірвання) у його умови;
- розробити науково обґрунтований підхід до конструювання шлюбного договору, виходячи з його цілей та забезпечення виконуваності, зокрема шляхом виокремлення методологічно релевантних елементів договірної техніки і алгоритмів правового планування;

- систематизувати договірний інструментарій майнового врегулювання відносин подружжя та обґрунтувати можливості й межі використання змішаних договорів у сімейно-правовій сфері;
- дослідити колізійно-правовий вимір договірного регулювання відносин подружжя, з'ясувавши роль визначення застосовного права як передумови юридичної визначеності законного та договірного режимів, а також вплив колізійних приписів на форму, зміст, дію щодо третіх осіб і виконання подружніх домовленостей;
- проаналізувати особливості договірного регулювання у правовідносинах, ускладнених іноземним елементом, зокрема за умов масової транскордонної мобільності, тимчасового захисту, набуття активів і виникнення зобов'язань у різних юрисдикціях;
- оцінити вплив воєнного стану та збройного конфлікту на фактичні умови реалізації автономії волі подружжя, зокрема щодо доказової спроможності, виконуваності домовленостей, правового режиму компенсацій/відшкодувань, грошового забезпечення військовослужбовців;
- визначити межі та моделі судового втручання у подружні договори на вимогу кредитора, розмежувавши підстави недійсності правочину та позаконкурсного оспорування (*fraus creditorum*), а також сформулювати вимоги до доказування спрямованості правочину на шкоду кредитору;
- дослідити договірні механізми захисту майнових прав добросовісного з подружжя у випадках публічно-правових ризиків, насамперед при накладенні арешту у кримінальному провадженні щодо іншого з подружжя, з урахуванням стандартів ЄСПЛ щодо пропорційності втручання у право власності;
- обґрунтувати інституційні шляхи підвищення правової визначеності у сфері подружніх домовленостей, зокрема доцільність запровадження державної реєстрації шлюбних договорів (із забезпеченням публічності наслідків та конфіденційності змісту), а також визначити її потенціал для транскордонної дієвості договорів;

- сформулювати практико-орієнтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства та уніфікації правозастосування, спрямовані на підвищення передбачуваності, виконуваності та ефективного захисту прав та законних інтересів подружжя, дітей і третіх осіб у відносинах, в тому числі ускладнених іноземним елементом.

Об'єктом дослідження є відносини подружжя, що врегульовуються у договірному порядку, у тому числі ускладнені іноземним елементом.

Предметом дослідження є договірне регулювання відносин подружжя в міжнародному приватному праві через норми національного та міжнародного приватного права, які визначають підстави, межі, колізійні прив'язки та правові наслідки договірного регулювання відносин подружжя, а також практика їх застосування.

Методи дисертаційного дослідження. У дисертаційному дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, використання яких забезпечило цілісність наукового аналізу договірного регулювання відносин подружжя в міжнародному приватному праві та обґрунтованість сформульованих висновків і пропозицій.

Базовим для роботи є діалектичний метод, за допомогою якого відносини подружжя розглянуто у їх розвитку, взаємозв'язку приватноправових і сімейно-правових елементів, а також у контексті змін, зумовлених транскордонною мобільністю, воєнним станом та практикою правозастосування.

Застосування формально-юридичного (догматичного) методу дало змогу здійснити тлумачення та систематизацію норм сімейного, цивільного й міжнародного приватного права, що визначають межі автономії волі подружжя, вимоги до форми, змісту та чинності шлюбних і суміжних договорів, а також юридичні наслідки їх укладення та виконання.

За допомогою системного методу обґрунтовано взаємодію матеріально-правових і колізійних норм, співвідношення законного та договірного режимів майна подружжя, а також місце шлюбного договору в ширшій системі

договірної інструментарію врегулювання майнових відносин подружжя (включно зі змішаними договорами).

Метод логіко-юридичного аналізу використано для побудови внутрішньо узгоджених дефініцій і узагальнень, виявлення правових ризиків та суперечностей, а також для формулювання критеріїв виконуваності шлюбного договору через зв'язок «ціль—зміст—виконання».

Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення національних підходів із рішеннями та моделями правового регулювання у зарубіжних юрисдикціях, зокрема щодо реєстрації шлюбних договорів, їх дії щодо третіх осіб, а також щодо механізмів публічності правових наслідків із одночасним захистом конфіденційності змісту.

Із використанням конкретно-соціологічного та емпіричного підходів узагальнено дані правозастосовчої та адвокатської практики, що дозволило верифікувати теоретичні висновки на матеріалі типових конфліктних ситуацій (борги, розпорядження грошовими коштами, спадкування, арешт майна у кримінальному провадженні, транскордонні сімейні сценарії), оцінити ефективність запропонованих моделей договірної конструювання.

Метод узагальнення судової практики застосовано для виявлення сталих правових позицій, критеріїв оцінки добросовісності, меж судового втручання у подружні договори, а також для аналізу стандартів пропорційності втручання у право власності в контексті практики ЄСПЛ.

Використання зазначених методів у сукупності забезпечило досягнення мети дослідження, дозволило розкрити теоретико-правові та практичні аспекти договірної регулювання відносин подружжя з урахуванням іноземного елемента і сформулювати науково обґрунтовані висновки та пропозиції.

Наукова новизна здобутих результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній правовій науці комплексним дослідженням договірної регулювання відносин подружжя у площині МПрП.

До положень, які виносяться на захист як такі, що сформульовані вперше та характеризуються науковою новизною, варто віднести:

вперше:

- обґрунтовано інституційно цілісне бачення шлюбного договору у системі сімейного права та МПрП як правового інструменту, що не зводиться до модифікації законного режиму майна, а здатен виконувати функцію прогностного врегулювання майнових наслідків сімейного життя з урахуванням транскордонних ризиків та необхідності забезпечення правової визначеності у часі;
- розроблено методологію конструювання шлюбного договору як стратегічного документа сім'ї, побудовану на адаптації логіки ризик-менеджменту до майнових відносин подружжя (ціль – події – ризики – правові наслідки – компенсаторні механізми), що переводить потенційні конфлікти у площину наперед визначених юридичних рішень і підсилює виконуваність домовленостей;
- запропоновано та апробовано процедурний підхід «питання–відповідь» як юридичну технологію формування цілі, змісту та виконуваності шлюбного договору, який забезпечує узгодження очікувань сторін, структуризацію домовленостей і відсіч декларативних або внутрішньо суперечливих умов;
- систематизовано практичні цілі укладення шлюбного договору як матрицю його змісту та виконуваності, що дозволяє відмовитися від шаблонізації і розглядати договір як індивідуальну правову конструкцію, придатну до застосування також у відносинах, ускладнених іноземним елементом;
- розроблено класифікацію джерел надходження грошових коштів у сім'ю як основу для визначення договірного режиму коштів та правил розпорядження ними; доведено, що саме структуроване врегулювання коштів за видами джерел є ключовим елементом запобігання спорам щодо згоди, джерела походження та компенсаційних вимог;

- обґрунтовано концепцію Державного реєстру шлюбних договорів (далі – ДРШД) як інституційної умови надання договору юридично значущої сили у відносинах із третіми особами (у широкому розумінні цього кола), із визначенням функцій реєстру, моделі обмеженого доступу та правових наслідків реєстрації/змін/припинення;

удосконалено:

- уточнено підхід до розуміння «відносин подружжя» як категорії сімейного права через юридичну природу прав та обов'язків, що виникають у зв'язку з державною реєстрацією шлюбу, із коректним відмежуванням подружніх правовідносин від фактичного співжиття, правовідносин наречених та наслідків припинення шлюбу;
- удосконалено уявлення про механізм правового регулювання майнових відносин подружжя через співвідношення законного та договірного режимів; доведено, що відмінність між ними полягає не у «джерелі» регулювання, а у способі конкретизації правового режиму майна й розподілу ризиків, що прямо впливає на передбачуваність майнових наслідків шлюбу;
- удосконалено підхід до визначення ролі колізійного регулювання у транскордонних майнових відносинах подружжя як первинної передумови дії як законних презумпцій, так і договірних конструкцій; доведено, що автономія волі потребує коректного узгодження з вибором права та колізійними приписами для забезпечення стійкості домовленостей у різних юрисдикціях;
- удосконалено систематизацію договірного інструментарію майнового врегулювання відносин подружжя (шлюбний договір, договір про поділ майна, договори про утримання, домовленості щодо фінансового забезпечення дитини, спадковий договір), із обґрунтуванням можливості їх концентрації в межах змішаного договору за умови додержання імперативних вимог, форми правочинів та колізійних приписів;
- удосконалено підхід до оцінки форми та придатності договорів між подружжям, укладених за кордоном, у контексті їх подальшого використання в Україні; обґрунтовано, що формальна чинність документа за правом місця

його вчинення не тотожна матеріально-правовій сумісності наслідків із вимогами законодавства України та застереженням про публічний порядок;

набули подальшого розвитку:

- доктрина виконуваності шлюбного договору через тезу про її похідність від змісту договору, а змісту – від чітко усвідомленої цілі; шаблонізація продукує декларативність і підвищує ризики оспорюваності, тоді як індивідуалізація цілі формує стійку, доказову та виконувану конструкцію;
- підходи до захисту прав кредитора у спорах щодо подружніх договорів шляхом методологічного розмежування судових моделей втручання (недійсність правочину через порушення імперативних приписів та позаконкурсне оспорювання як *fraus creditorum*), із акцентом на необхідність доведення шкоди, причинного зв'язку та спрямованості правочину на заподіяння шкоди кредитору;
- підходи до захисту права власності добросовісного з подружжя у кримінальному провадженні шляхом обґрунтування необхідності застосування стандартів пропорційності та належної доказової бази відповідно до практики ЄСПЛ, а також неприпустимості фактичного «знецінення» правових наслідків чинного договору без застосування цивільно-правових механізмів оспорювання;
- підходи до договірної врегулювання майнових наслідків надзвичайних подій, зокрема в умовах воєнного стану та масової транскордонної мобільності; обґрунтовано, що збройний конфлікт не змінює загальних вимог до правочинів, однак різко підвищує значення доказовості, виконуваності та колізійної сумісності домовленостей; запропоновано напрями договірної врегулювання компенсацій/відшкодувань, військових виплат і алгоритмів дій у кризових сценаріях;
- практико-орієнтовані підходи до узгодження договорів між подружжям із суміжними договірними режимами (зокрема корпоративними), з урахуванням законодавчих наслідків нікчемності правочинів у разі

обізнаності сторін та необхідності попередньої юридичної верифікації взаємопов'язаних домовленостей.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації теоретичні висновки, методологічні підходи та прикладні пропозиції можуть бути безпосередньо використані у правозастосовчій діяльності, нормотворчій роботі та професійній підготовці.

Результати дослідження мають прикладну цінність для адвокатської та нотаріальної практики при підготовці, укладенні, посвідченні та виконанні шлюбних договорів і суміжних договорів між подружжям, особливо у правовідносинах, ускладнених іноземним елементом. Запропонована логіка конструювання договору через визначення цілі та ризиків дозволяє підвищити юридичну визначеність домовленостей, мінімізувати ризики оспорюваності/недійсності, а також забезпечити доказову спроможність договору у потенційних судових спорах.

Положення дисертації можуть бути використані у діяльності судів при вирішенні спорів щодо шлюбних договорів та інших договорів між подружжям, у тому числі у справах за участю кредиторів, у справах щодо поділу майна, утримання, спадкування, а також у питаннях оцінки правових наслідків договорів у межах кримінального провадження. Розмежування моделей судового втручання та обґрунтування стандартів захисту права власності добросовісного з подружжя сприяють уніфікації підходів і підвищенню якості мотивування судових рішень.

Висновки та пропозиції дисертації можуть бути використані у нормотворчій діяльності під час удосконалення сімейного законодавства та законодавства про МПрП, зокрема в частині підвищення правової визначеності дії шлюбного договору щодо третіх осіб, обґрунтування доцільності запровадження ДРШД з обмеженим доступом як механізму публічної перевірюваності правового режиму, не порушуючи конфіденційності змісту договору, уточнення підходів до форми та дійсності подружніх договорів у транскордонних ситуаціях.

Результати дослідження мають значення для правничої освіти та підвищення кваліфікації. Їх можна використати у підготовці навчально-методичних матеріалів, викладанні курсів із сімейного права та МПрП, у програмах професійного навчання адвокатів, нотаріусів і суддів, зокрема щодо договірного регулювання відносин подружжя у контексті сучасної мобільності, воєнного стану та транскордонної реалізації майнових прав.

Загалом практичне значення здобутих результатів полягає у формуванні юридично вивіреної та застосовної моделі договірного регулювання майнових відносин подружжя, придатної для використання в тому числі у відносинах, ускладнених іноземним елементом, із підвищенням рівня правової визначеності та передбачуваності наслідків.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та ідеї дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри міжнародного приватного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та оприлюднені у доповідях автора на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Шевченківська весна. Штучний інтелект та міжнародні відносини» (Київ, 18 квітня 2025 р.), «Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє» (Київ, 1 травня 2025 р.), «Школа дипломатії, міжнародних відносин, права та економіки: від традицій до сучасності» (Київ, 22-23 жовтня 2025 р.).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані у дисертаційному дослідженні, знайшли своє відображення у 7 наукових публікаціях, серед яких: 4 – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань та 3 – у збірниках тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 295 сторінок, з них основного тексту 224 сторінок, список використаних джерел з 214 найменувань на 26 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ

1.1. Поняття та зміст категорії «відносини подружжя» в системі шлюбно-сімейних правовідносин

В умовах інтенсифікації сучасних суспільно-правових трансформацій в Україні та за її межами, зумовлених євроінтеграційними процесами, правовою глобалізацією, зростанням транскордонної мобільності населення й ускладненням приватноправових зв'язків іноземним елементом, об'єктивно актуалізується наукове переосмислення концептуальних засад і правових механізмів регулювання шлюбно-сімейних відносин. Зазначене зумовлює потребу уточнення категоріального апарату сімейного права та визначення того, які саме правовідносини охоплюються поняттям шлюбно-сімейних відносин і яке місце в їх структурі посідають відносини подружжя, та в чому ж полягає зміст цих самих «відносин подружжя».

У комплексних монографічних працях провідних українських науковців, зокрема у дослідженнях М. Менджул [71], В. Труби [159], О. Простибоженка [126], В. Чернеги [174], поняття шлюбно-сімейних відносин трактується як комплексна система правових зв'язків, що охоплює усі аспекти сімейного життя – від укладення шлюбу до здійснення батьківських, опікунських та інших родинних функцій. При цьому відносини подружжя становлять центральну ланку цієї системи, оскільки саме вони формують первинну правову й соціальну основу сім'ї. Включення відносин подружжя до структури шлюбно-сімейних відносин дозволяє забезпечити цілісність правового регулювання та відобразити послідовність виникнення сімейних прав і обов'язків, підставою виникнення яких слугує факт укладення шлюбу. Такий підхід узгоджується з концепцією системності сімейного права, у межах якої шлюб розглядається не лише як юридичний акт, а як процес взаємодії подружжя, який детермінує елементи сімейно-правових відносин.

Разом з тим, при спробі дослідити поняття «відносини подружжя» у правовій доктрині, більшість вчених, якщо узагальнити наукові праці з цієї тематики та висновки по них за роки незалежності України, перш за все, обирає шлях класифікації відносин подружжя на майнові та особисті немайнові відносини, що повністю узгоджується з сімейним законодавством [28, с. 150]. Водночас такий поділ не дає відповіді на питання щодо самого змісту поняття «відносини подружжя», навіть і тоді, коли відбувається логічне співставлення відповідних аргументів за таку класифікацію з їх змістовним співпадінням. Крім цього, вказана класифікація і намагання визначити окремо зміст майнових і особистих немайнових відносин не дають відповіді на питання, а про що саме йдеться, коли вживається словосполучення «відносини подружжя»? Чи є такі відносини подібними до відносин тих, хто проживає разом, але не укладає шлюб? Чи, можливо, «відносини подружжя» у своєму загальному сприйнятті мають або повинні мати свої якісні або кількісні особливості чи характеристики?

Іншими словами, всі ці питання виникають не тому, що є незрозумілою класифікація відносин подружжя на майнові та особисті немайнові відносини, а тому, що є та залишається незрозумілим і малодослідженим зміст поняття «відносини подружжя» в українській правовій науці. Національне законодавство України, у свою чергу, навіть не містить легального визначення категорії «подружжя» [129, с. 57]. Саме тому пошуком такого визначення ми і прагнемо розпочати наше дослідження. Почнемо з того, що подивимося загалом на те, що є «відносинами подружжя» або «подружніми відносинами».

У порівняльному вимірі проблема дефініції сімейних категорій (зокрема «сім'ї» та похідних від неї конструкцій на кшталт «подружніх відносин») розв'язується не через пошук «єдиного універсального визначення», а через контекстний підхід. Ф. Банда та Дж. Еекелаар, аналізуючи міжнародні та регіональні стандарти прав людини, демонструють, що поняття «*family*» і «*family life*» у праві вибудовується як поєднання структурних елементів (шлюб, кровний зв'язок, спорідненість, спільне проживання) та нормативних

критеріїв (зокрема, антидискримінаційних стандартів і вимоги поваги до приватного і сімейного життя) [192, с. 833]. За такої логіки «сім'я» виступає не стільки фіксованою формою, скільки юридично значущою реальністю зв'язків, яка підлягає охороні залежно від того, який аспект сімейного життя потребує правового захисту.

Близький висновок формулює і К. Бейкер у межах американської доктрини. Відповідь на питання «хто є сім'єю?» залежить від мети правового регулювання та від того, «для чого» держава визнає сімейний зв'язок – для охорони інтимної спільноти, заснованої на турботі й взаємопідтримці, для встановлення взаємних обов'язків утримання або для коректного розподілу прав/пільг/ресурсів [191, с. 1249]. Така конструкція важлива як порівняльний аргумент і для українського контексту, оскільки в Україні зареєстрований шлюб і фактичне спільне проживання однією сім'єю без шлюбу не є рівнозначними за правовими наслідками. У першому випадку закон, як правило, автоматично пов'язує зі статусом подружжя ширший комплекс прав і обов'язків та чіткіші механізми їх реалізації і захисту. У другому випадку правові наслідки часто є обмеженими або умовними: вони виникають лише за наявності визначених законом підстав і нерідко потребують додаткового доведення факту сімейного життя, внеску у майно, ведення спільного господарства тощо. Л. Радченко також вказує, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав і обов'язків подружжя [129, с. 58]. У транскордонних ситуаціях це набуває особливої ваги, адже різні правопорядки по-різному кваліфікують однакові життєві моделі (шлюб, партнерство, співжиття), а отже, точність дефініцій і правової кваліфікації безпосередньо впливає на вибір права та визнання відповідного сімейного статусу.

У цій же площині М. Стих зауважує, що в міжнародному праві та праві ЄС часто свідомо уникають жорсткої дефініції сім'ї, залишаючи поняття «відкритим» для адаптації до соціальних змін. Однак ціна такої відкритості – потреба коректного «перекладу» сімейних статусів у транскордонних

ситуаціях, коли одна й та сама життєва модель у різних правопорядках може кваліфікуватися по-різному [211, с. 195].

Додатково зарубіжна компаративістика показує, що навіть у межах одного правопорядку можуть співіснувати різні «моделі сім'ї». Так, П. Ф'єдорчик описує польський контекст як співіснування вузької «кодексної» (шлюбно-центричної) концепції сім'ї та ширшої *de facto* моделі в інших регуляторних сегментах (зокрема у соціальній сфері) [200, с. 369].

Отже, порівняльні підходи підтверджують, що визначення змісту «відносин подружжя» доцільно будувати не як пошук однієї формули, а як уточнення того, які саме юридично значущі зв'язки і для яких цілей охоплює ця категорія у системі шлюбно-сімейних правовідносин.

Зрозуміло, що в такому пошуку ми так чи інакше не зможемо уникнути вже згаданої класифікації на майнові та особисті немайнові відносини, адже сама ця класифікація, за своєю формою, вказує, перш за все, на існування саме правового зв'язку у відносинах подружжя. Водночас такий правовий зв'язок може виникати не лише у подружніх відносинах. Такий правовий зв'язок з'являється і тоді, коли йдеться про відносини між тими, хто спільно проживає однією сім'єю без реєстрації шлюбу; між нареченими; а також в контексті регулювання правовідносин подружжя вже після розірвання шлюбу. Тобто згадана класифікація хоч і є важливою, проте не може бути визначальною у визначенні змісту відносин подружжя, оскільки характерна і для інших відносин.

У будь-якому випадку, коли йдеться саме про відносини подружжя, то є абсолютне розуміння, що цим поняттям охоплюються відносини лише тих осіб, які між собою уклали шлюб, адже статусу подружжя чоловік та жінка набувають лише після реєстрації шлюбу, а сам шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя (ч. 1 ст. 36 СК України). І якщо говорити, наприклад, просто про відносини чоловіка та жінки, які проживають разом, навіть не визначаючи, чи є в них мета створити сім'ю, чи її немає, відносини між ними за своїм змістом вочевидь будуть відрізнятися від

відносин тих осіб, які уклали шлюб. Тобто, якщо говорити про початок відносин між чоловіком та жінкою, то у сучасному світі відносини між ними можуть виникнути задовго до реєстрації шлюбу і можуть взагалі не залежати від подальшої реєстрації шлюбу або ж відсутності такої реєстрації. Однак навіть і в такому випадку ми можемо вживати саме поняття «відносини подружжя», наприклад, з підстав законодавчого відсилання у ст. 74 СК України до глави 8 СК України, якою врегульовуються відносини подружжя щодо спільної сумісної власності.

Також є очевидним, що при укладенні шлюбу раніше існуючі відносини трансформуються у відносини подружжя. І тоді потрібне розуміння: а що саме змінюється в цих відносинах? Також підлягає з'ясуванню і мета таких відносин. Наприклад, сам законодавець встановив, що чоловік та дружина зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою (ч. 1 ст. 55 СК України). І оскільки відносини подружжя становлять центральну ланку системи шлюбно-сімейних відносин, як про це вже було зазначено, то очевидно, що однією з цілей відносин подружжя може стати мета побудови не лише відносин подружжя як таких, а й сімейних відносин. І тому є всі підстави стверджувати, що результатом здійснення відносин подружжя, в тому числі, як сімейних відносин, має стати відчуття успіху цих відносин у кожного з подружжя. І найбільшим результатом стає те, що кожен з подружжя буде пишатися тим, що він належить саме до тієї сім'ї, до якої належить. І це точно має досягатися через якість відносин, а якість відносин, у свою чергу, досягається конкретними діями, в тому числі і тими, які є або можуть стати визначальними для кожного з подружжя під час «поділу» ролей кожного з подружжя саме в їх відносинах.

Фактично, результатом першого пошуку в рамках дисертаційного дослідження має стати відповідь на запитання: «А що саме регулює право, коли йдеться про відносини подружжя?».

Сімейне право багато в чому залежить від уявлень суспільства про те, що таке шлюб. І ми точно розуміємо, що ці уявлення ґрунтуються, перш за все,

на звичаях і традиціях [88, с. 180]. Але говорячи саме про правове регулювання, в цьому разі ми не можемо дозволити собі стояти осторонь від того, що у сучасному світі шлюб та сім'я вимагають іншого погляду та іншого підходу. Ті уявлення про шлюб, сім'ю, відносини подружжя, які існували ще за радянських часів, відлуння яких ми спостерігали й у Кодексі про шлюб та сім'ю України від 20.06.1969 № 2006-VII (далі – КпШС УРСР), і здебільшого воно залишилось і в сучасному сімейному праві, точно не відповідають тим викликам, які постають зараз у цій сфері. Йдеться, зокрема, про розумне партнерство, яке має бути не лише задеклароване у статтях СК України, наприклад, ст.ст. 53, 54, 55 СК України. Адже саме законодавство має стати своєрідним компасом для подружжя для більшого розуміння всіх процесів, які відбуваються, зокрема, з початком розвитку відносин, а також розуміння того, як принцип рівності між подружжям, закладений у законодавстві, можна ефективно реалізувати у житті.

У порівняльно-правовому вимірі важливо наголосити, що сучасне розуміння відносин подружжя як рівного партнерства є результатом історичної еволюції, а не «самозрозумілою» даністю сімейного права. Так, К. Костшева, аналізуючи розвиток принципу рівності прав подружжя в Європі на прикладі Польщі та Іспанії, показує, що перехід від моделей юридичної домінації одного з подружжя до моделі симетричних прав і обов'язків відбувався поступово й під впливом як внутрішніх реформ цивільних кодексів, так і наднаціональних стандартів прав людини. Автор підкреслює, що міжнародна інституціоналізація рівності подружжя (зокрема в європейському правозахисному контексті) стала одним із чинників «нормативного перезавантаження» сімейного права, унаслідок чого зміст подружніх правовідносин дедалі більше описується через призму партнерства, взаємної відповідальності та справедливого балансу інтересів [201, с. 55]. Для цієї праці такий висновок має методологічне значення, оскільки договірне регулювання майнових відносин подружжя виступає не лише технічним інструментом, а й

одним із механізмів практичної реалізації принципу рівності, за умови дотримання меж автономії волі та гарантій захисту слабшої сторони і дітей.

Означені виклики в сімейній сфері сьогодні доцільно розглядати на тлі системного процесу оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України, який уже не є суто доктринальною дискусією, а набув форми поетапного законотворчого руху та відкритого громадського обговорення. Власне, у межах цього процесу поступово формується нова кодифікаційна логіка приватного права від перегляду базових дефініцій і загальних положень цивільного законодавства до оновлення окремих книг ЦК України та переосмислення місця й побудови сімейно-правового нормативного масиву [21]. Для даного дослідження принциповим є те, що рекодифікація зачіпає не лише техніко-юридичну форму майбутнього кодифікованого акту, а й сам підхід до структурування правового матеріалу, до співвідношення цивільно-правових і сімейно-правових інститутів, а також до способів нормативного опису особистої сфери приватного життя та майнового обороту.

Відправною точкою для розуміння рекодифікаційних змін є Концепція оновлення ЦК України, підготовлена членами Робочої групи, утвореної постановою КМУ «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17 липня 2019 року № 650 [124]. Зазначена Концепція прямо виходить із того, що більшість положень СК України були «безпідставно виокремлені» з проєкту ЦК, і пропонує «повернутися до звичайно прийнятого у світі погляду» на місце сімейного права в цивільній кодифікації [53]. Логіка такого підходу обґрунтовується органічною пов'язаністю сімейно-правових інститутів із спадковим правом, правом власності, зобов'язаннями, дієздатністю, опікою і піклуванням тощо, а отже – потребою єдиного приватноправового «каркасу» регулювання. Віктор Калакура у колективній монографії за редакцією Н. Кузнєцової, присвяченій викликам рекодифікації, підкреслює, що вилучення сімейного права зі структури проєкту ЦК на завершальному етапі кодифікації 2000-х років порушило «логіку та ергономіку» системи законодавства й мало

наслідком втрати у правозастосуванні та юридичній освіті, натомість включення сімейного права до оновленого ЦК оцінюється як крок до гармонізації з європейською традицією (*jus commune*) [44, с. 101]. В. Ватрас у тій же монографії зазначає, що «питання місця сімейного законодавства знову набуває актуальності в частині вибору моделі правового регулювання сімейних відносин» [14, с. 554]. У свою чергу, Є. Харитонов робить висновок, що «доцільність і обсяг регулювання сімейних відносин у ЦК наразі потребує більш глибокого вивчення і додаткового обґрунтування» [169, с. 266].

Водночас важливо наголосити, що запропонована модель не зводиться до механічного «перенесення» чинних норм сімейного законодавства в іншу кодифікаційну оболонку. Вона демонструє спробу оновити і зміст, і структуру сімейно-правового матеріалу, розширивши його предметне охоплення та змінивши «оптику» побудови. Для характеристики цієї зміни показовими є декілька концептуальних зсувів, які простежуються в проєктному викладі сімейного права, розміщеному для громадського обговорення [92].

По-перше, змінюється «вхідна точка» й загальна інтонація регулювання. Істотно підсилюється аксіологічний фундамент сімейного права через акцент на праві особи на сім'ю, на гарантіях сімейного життя, на ідеї охорони сім'ї державою та на розумінні сім'ї як особливої соціально-правової спільноти. Таке підсилення не є суто декларативним, оскільки воно задає ціннісні орієнтири для подальшого тлумачення конкретних норм, передусім тих, що стосуються автономії волі в сім'ї, меж договірного регулювання, принципу рівності, а також пріоритету інтересів дитини.

По-друге, змінюється логіка систематизації норм. Якщо нинішня архітектоніка СК України здебільшого вибудовується за «інституційним» принципом – окремо про шлюб, окремо про подружжя, окремо про батьків і дітей, окремо про інші сімейні відносини – і всередині кожного блоку традиційно розмежовуються права та обов'язки за їхнім характером (особисті немайнові та майнові), то у проєктній моделі простежується прагнення до більш «горизонтального» підходу. Спочатку фокусується правове

регулювання шлюбу як базового інституту; далі – особиста сфера сімейних відносин подається як самостійний нормативний блок, причому не лише щодо подружжя; потім – майнові механізми сім'ї (правові режими майна, майнові права й обов'язки); далі – аліментно-утриманські відносини як окремий системний блок; і нарешті – комплекс питань щодо дітей, позбавлених батьківського піклування, та форм їхнього влаштування. Таким чином, сімейне право в оновленій логіці постає не лише як право про подружжя, а як ширша система норм про різні види сімейних зв'язків і взаємних обов'язків.

По-третє, відчутно розширюється предметне охоплення сімейно-правового регулювання за колом учасників. Поряд із традиційними відносинами між подружжям і між батьками та дітьми, акцентовано детальніше регулювання прав та обов'язків інших членів сім'ї й родичів. Це має значення не лише для опису особистої сфери (наприклад, права на спілкування, участі у вихованні тощо), а й для майнової площини, оскільки концептуально «виводиться на поверхню» ширша палітра можливих сімейних зобов'язань, зокрема зобов'язань з утримання, які можуть виникати не тільки між батьками й дітьми та подружжям.

По-четверте, у майновій площині посилюється приватноправова техніка регулювання через активне використання категорії правового режиму. Зокрема, в проєктній логіці правовий режим майна подружжя розуміється як система норм, встановлених законом або договором, що регулює майнові відносини подружжя як між собою, так і з третіми особами. Цей підхід є важливим, оскільки він прямо «вмонтовує» сімейно-правові майнові конструкції у загальний цивілістичний контекст обороту, відповідальності та захисту прав третіх осіб. Водночас така концептуалізація створює й нові «вузли» для подальшої дискусії в доктрині, зокрема щодо співвідношення диспозитивності сімейних договорів із наявністю імперативних елементів правового режиму майна, які не можуть бути змінені автономією волі сторін.

Паралельно з трансформацією сімейного законодавства у межах рекодифікації переосмислюється й опис особистої сфери приватного права

загалом. Нині у чинних кодексах усталеною є формула «майнові та особисті немайнові» відносини (права й обов'язки). Саме її коректно застосовувати при аналізі чинного законодавства та при систематизації регульованих ним сімейних відносин. Водночас у рекодифікаційній парадигмі виразною є тенденція до ширшого понятійного охоплення особистої сфери через категорію «особистих прав», яка функціонально покликана відобразити особисту сферу не як «залишкову немайновість», а як самодостатній приватноправовий масив благ і механізмів їх захисту. Цей перехід уже матеріалізовано на рівні оновлення Книги другої ЦК України («Особисті права»), проєкт якої ВРУ прийняла за основу у першому читанні [125]. Для потреб цього дослідження така зміна категоріального апарату має значення передусім як методологічний орієнтир, оскільки вона впливає на те, як у подальшому можуть переосмислюватися особисті складові сімейних відносин, їхня автономність від майнового компоненту та межі втручання публічної влади у сферу приватного і сімейного життя.

У цьому контексті доречно уточнити, що під майновими сімейними відносинами у цій праці маються на увазі ті права та обов'язки, що мають економічний зміст і піддаються грошовій оцінці або безпосередньо пов'язані з майном, утриманням чи майновою відповідальністю (правові режими майна в сім'ї, поділ майна, борги, аліменти та інші форми утримання, додаткові витрати на дитину тощо). Натомість особисті немайнові сімейні відносини (у термінології чинного законодавства) охоплюють права та обов'язки, спрямовані на охорону й реалізацію особистих благ, сімейного статусу та сімейної автономії особи, і такі, що не мають самостійного майнового змісту (право на сім'ю, повага до сімейного життя, рівність у сім'ї, участь у вихованні та спілкуванні з дитиною тощо). І хоча в рекодифікаційній логіці особиста сфера все частіше описується категорією «особистих прав», для наукової коректності в межах аналізу чинного правового поля у цій праці зберігається традиційна формула «майнові та особисті немайнові відносини», із одночасним врахуванням того, що оновлений кодифікаційний підхід

потенційно трансформує змістове наповнення та систематизацію особистого компонента сімейних відносин.

Таким чином, рекодифікація цивільного законодавства України у частині сімейного права має значення не лише як зміна «місця» сімейного законодавства в системі кодексів, а як глибший процес оновлення підходів до шлюбно-сімейних відносин загалом. Вона розширює предметний горизонт сімейного права, зміщує фокус із виключно подружніх відносин на ширше коло сімейних зв'язків, по-новому структурує співвідношення особистого й майнового компонентів сімейних правовідносин і посилює приватноправову техніку регулювання, що особливо відчутно у майновій та договірній площинах.

Також однозначно маємо говорити і про шлюбну культуру, якої в нашій державі, на жаль, не існує у принципі. Досліджуючи питання відносин подружжя, жоден з науковців не говорить про таку культуру. Вся шлюбна культура, яка існує сьогодні, обмежується почуттями та емоціями, і саме вони перебувають в основі шлюбних союзів і стають підставою для виникнення відносин подружжя. А про те, що відносини поділяються на майнові та особисті немайнові, подружжя, зазвичай, дізнається лише тоді, коли або виник спір, або виникла потреба вчинити правочин між подружжям. Згадка дружини про те, що у неї є права у шлюбі, здебільшого з'являється лише тоді, коли її права вже порушені і вона буквально на собі це чітко відчула. Наприклад, тоді, коли придбаний у шлюбі будинок був «записаний» на матір чоловіка, а під час шлюбно-розлучного процесу з'ясувалося, що де-юре відсутнє майно, що підлягає поділу (ці висновки і наведений приклад – з адвокатської практики автора).

Відповідно до ст. 55 СК України, чоловік і дружина зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин на засадах взаємної поваги, підтримки та відповідального партнерства. З огляду на це, у межах апробації окремих положень дисертаційного дослідження автор ініціювала та концептуально сформулировала першу в Україні конференцію «CODE. Чекпоінт

зміни відношення до шлюбу», виступивши її ідеологом і організатором, із фокусом на шлюбній освіті та підвищенні рівня правової обізнаності щодо ключових аспектів сімейного життя. Конференція була побудована як міждисциплінарний освітній майданчик, у програмі якого поєднано правові, соціальні та поведінкові виміри подружнього партнерства. Вона включала багатогодинний цикл публічних виступів запрошених спікерів та була адресована як подружжям і особам, що планують шлюб, так і представникам професійних середовищ (зокрема юристам), для яких важливим є коректне розуміння прав і обов'язків у шлюбі та механізмів їх реалізації [52].

У дискусіях і публічних виступах у межах CODE були апробовані (у форматі професійного та суспільного обговорення) окремі дослідницькі підходи цієї роботи щодо договірного врегулювання майнових відносин подружжя, меж автономії волі, а також ролі юридично коректно сконструйованих домовленостей як інструмента підвищення правової визначеності у сім'ї. Отриманий зворотний зв'язок і практика постановки питань аудиторією підтвердили прикладну значущість досліджуваної проблематики та доцільність її подальшої наукової систематизації в межах дисертаційного дослідження.

Сьогоднішній світ нагадує нам про важливість стійкості: суспільство може пережити будь-які випробування, якщо його основа – сім'я – залишається міцною. Сім'я – це не тільки наша опора у скрутні часи, а й джерело сенсу та напрямку. Це фундамент, на якому будується кожне суспільство і нація, його міцність визначає наше майбутнє. Але сім'ї потрібна наука. Ставитися до неї як до чогось спонтанного і стихійного, що з'являється й існує стараннями когось чи чогось іншого, але тільки не нас самих, – безвідповідальність, яку ми не можемо собі дозволити. Сім'ї потрібна структура, здоровий прагматизм і свідомість, насамперед – правова. І буквально просто зараз – ідеальний час, щоб формувати ці нові цінності, створювати нову культуру сім'ї та шлюбу, яку ми залишимо нашим дітям. Адже війна – це не тільки руйнування; війна – це час лікувати, ремонтувати і

будувати заново. Будувати розумніше, чесніше і якісніше. Але всі дослідження в цьому розрізі починаються саме з дослідження відносин між подружжям.

За визначенням В. Труби, сімейні відносини охоплюють не лише зв'язки, що виникають між батьками та дітьми чи іншими членами сім'ї, а й відносини подружжя, які становлять їхній центральний, системоутворювальний елемент [160, с. 126]. На жаль, «для більшості дорослих українців будь-які романтичні стосунки, що стають сімейними, – це скоріше таїнство, прагматичне вивчення якого вважається мало не аморальним» [173]. Більш того, в нашому суспільстві поняття «відносини подружжя», в принципі, не розглядається як предмет, який потрібно вивчати, осмислювати й аналізувати. Радянський Союз залишив нам у спадок хибні уявлення та забобони. Ми фактично опинилися у точці розриву з минулим та формуванню нової ідентичності українського суспільства та образу сім'ї і це, в тому числі, і завдяки науці, діяльність в якій не зупиняється, попри все. Ця праця також має стати вкладом у науку в питаннях формування нового образу сім'ї, яка починається, за будь-яких обставин, виключно з відносин подружжя.

Нині у суспільному дискурсі та практиці сімейного життя пріоритетного значення набувають здорові та безпечні відносини подружжя як бажаний стандарт створення та функціонування сім'ї. Водночас для значної частини осіб, які реєструють шлюб, залишається недостатньо визначеним питання, яким чином такі взаємини мають бути вибудовані та якими інструментами може бути забезпечена їхня сталість і передбачуваність. Причина цього полягає не стільки у відсутності наміру змінювати усталені моделі поведінки, скільки у дефіциті знань про сучасні стандарти взаємодії та механізми їх практичної реалізації. За таких умов типовою стає орієнтація на відтворення поведінкових моделей найближчого соціального оточення (батьків, друзів, колег), де фундаментом відносин подружжя переважно розглядаються емоції та почуття як самодостатня підстава їхнього існування.

Разом із тим емпіричні показники нестійкості шлюбів (зокрема, за наявними статистичними даними за 2024 рік, коли на 150,2 тис. укладених

шлюбів було зареєстровано 141,8 тис. розлучень, що становить 94,4% [177]) свідчать про те, що емоційний компонент, будучи важливим, не забезпечує сам по собі ані стабільності, ані належної якості подружніх правовідносин. У цьому контексті доречною є теза про те, що «квитанції за комунальні послуги неможливо оплатити почуттям кохання», яка підкреслює потребу доповнення емоційного виміру шлюбних взаємин прагматичними та нормативно значущими елементами. Отже, для формування міцних, здорових і безпечних відносин поряд із взаємною прихильністю необхідними є структурованість сімейної взаємодії, відповідальний (здоровий) прагматизм, а також належний рівень правосвідомості, що проявляється у розумінні прав та обов'язків подружжя і готовності узгоджувати правила спільного життя на засадах взаємної поваги та справедливого балансу інтересів.

Суддя ВС В. Крат, аналізуючи зміни комунікаційних трендів у «суперінформаційному» та «суперцифровому» суспільстві, підкреслив потребу проактивної експертної комунікації як чинника формування довіри (повний текст цитати подано в Додатку 2 [58]). Так, сформульовані ним висновки стосувалися здебільшого сфери судочинства. Отже, якщо розглянути ці висновки за аналогією по відношенню до поняття «відносини подружжя» і враховуючи негативне ставлення суспільства до процесу формування відносин, якщо раптом починаються розмови про здоровий прагматизм, то можемо стверджувати, що ось цей процес «формування відносин» без того самого прагматизму і є своєрідною «профанацією та відсутністю експертності», маючи на увазі, що експертність, перш за все, відсутня у тих, хто ці відносини формує, а також «низьким рівнем усвідомлення багатьма практикуючими правниками важливості принципів сімейного права», як слушно зауважила М. Менджул [69, с. 49].

Також не можемо в цьому розрізі не згадати ті самі «шаблонні» шлюбні договори (проблеми «шаблонних» шлюбних договорів детально розглянуто в Розділі II), які скоріше шкодять, аніж допомагають, адже не сприяють «ефективній комунікації» між самим подружжям – кожен з подружжя просто

не може зрозуміти, у чому ж унікальність, наприклад, шлюбного договору як правового інструменту, і чим такий договір може їм допомогти у налагодженні їхніх стосунків, адже в такому шаблонному договорі буквально йдеться лише про те, «кому машина, а кому квартира». Саме тому як перед науковцями, так і перед правниками сьогодні стоїть завдання знайти ті самі правові інструменти або адаптувати вже існуючі для того, щоб максимально «простою мовою» пояснити, що ж насправді являють собою відносини і які саме правові інструменти можуть бути використані для розуміння того, що саме підлягає правовому регулюванню вже в контексті відносин подружжя.

Відносини подружжя формуються задовго до реєстрації шлюбу і до того, як вони почнуть називатися саме відносинами подружжя. Буквально з перших кроків, коли обидва учасники відносин розуміють, що між ними «встановлений зв'язок і виникла спільність» [17]; далі, коли обидва починають проживати спільно і навіть ще не вирішуючи, чи є в них мета створити сім'ю; потім, вже коли обидва набувають статус наречених (ч. 1 ст. 28 СК України) і готуються до реєстрації шлюбу. На всіх цих етапах відносини характеризуються взаємодією, причинно-наслідковими зв'язками, взаємними очікуваннями і динамікою розвитку. І точно не можна стверджувати, що процес становлення відносин на всіх цих етапах зводиться до якихось однозначних формул. Навпаки, вони багатогранні і постійно змінюються у часі. І ось цей процес становлення відносин до реєстрації шлюбу є своєрідною підготовкою до трансформації таких існуючих відносин вже у відносини подружжя. Ба більше, можна навіть говорити і про те, що процес розвитку відносин обумовлює або є визначальним для таких категорій, як якість родинного життя, сімейна стабільність, безпека кожного з подружжя, що врешті-решт може призвести навіть і до оцінки загального соціального клімату у суспільстві. Іншими словами, для того, щоб з'явилася можливість мати сім'ю, в якій панують щастя і безпека, повага до кожного з членів сім'ї, психологічна стабільність і шлюбна культура, необхідно з першого кроку

становлення відносин думати про їх якісний розвиток і чітко собі уявляти, якими саме мають бути ці відносини.

Коли ми говоримо про регулювання відносин, ми сприймаємо самі «відносини подружжя» як об'єкт, доля якого залежить від характеру такого регулювання. Характер регулювання, в цьому випадку, безпосередньо обумовлюється об'ємом знань щодо такого регулювання. І говорячи про знання, які фактично мають стати відправною точкою для роздумів у контексті того, «а що саме у відносинах ми зібралися регулювати, і що потрібно робити, аби їх врегулювати, і взагалі, що є відносинами насправді», на практиці ми стикаємося з тим, що у більшості випадків пересічні громадяни не знають, про що саме говорити, аби їх відносини вважалися врегульованими, тобто перетворилися на такі, в яких не страшно за майбутнє, в яких безпечно, в яких відчуваєш себе особистістю, в яких тебе цінують, а не знецінюють, в яких є правда, і ніхто не прагне «приховати» спільне майно.

Брак елементарної правової обізнаності у сфері відносин подружжя закономірно проявляється у тому, що сторони цих відносин часто не здатні коректно визначити предмет розбіжностей, юридично релевантні обставини та належний спосіб їх обговорення, а відтак – своєчасно погодити взаємоприйнятну модель поведінки. У суспільному вимірі така ситуація, особливо в умовах тривалого збройного конфлікту, підсилює травматизацію колективних моральних очікувань і уявлень про справедливість, коли приватні конфлікти набувають публічності через резонансні судові процеси та, водночас, оголюють вади правозастосування. У цьому контексті показовою є позиція судді Верховного Суду В. Крата, який, аналізуючи еволюцію приватного права, наголошує, що українське суспільство тривалий час фактично «жило без» класичних приватноправових принципів (справедливості, розумності, добросовісності), а тому комунікація про право має бути спрямована не лише на відтворення нормативних приписів, але й на відновлення ціннісного фундаменту приватного права та відповідних доктринальних орієнтирів [58].

Поняття «відносини подружжя» в контексті шлюбу охоплюють як правову, так і соціальну складову. З правової точки зору, відносини подружжя включають правові зв'язки між подружжям, що виникають в результаті реєстрації шлюбу, перш за все такі: набуття прав і обов'язків за сімейним законодавством; регулювання особистих і майнових відносин; забезпечення прав дітей на утримання та виховання, та їх соціальний захист. З соціальної точки зору, відносини подружжя визначають формування спільної сімейної ідентичності, взаємний емоційний зв'язок, моральну підтримку та створення умов для гармонійного співіснування. Таким чином, поняття «відносини подружжя» може розкриватися у багатогранності взаємодії між партнерами, де юридичні норми і соціальні аспекти, які також складають предмет регулювання сімейним законодавством в їх певних частинах (ст.ст. 49–56 СК України), тісно пов'язані між собою.

Загалом, відносини між чоловіком та жінкою за періодом їх становлення доцільно розмежовувати на «доподружні» та «подружні». У межах кожного з цих етапів, з огляду на відмінність юридичного статусу сторін і відповідні правові наслідки, пропонується виокремити кілька типових груп відносин як аналітичних підмоделей, необхідних для систематизації матеріалу та подальшого аналізу договірних інструментів.

До першого (доподружнього) етапу відносимо три основні групи відносин: відносини між чоловіком та жінкою, які ще не перебувають у тривалих стосунках і лише, так би мовити, «придивляються» один до одного; відносини між чоловіком та жінкою, які спільно проживають однією сім'єю, але без реєстрації шлюбу; відносини між чоловіком та жінкою, які набули статусу наречених (ст. 28 СК України).

До другого (подружнього) етапу відносимо три основні групи відносин: відносини подружжя, які проживають спільно; відносини подружжя, які не проживають спільно/планують роздільне проживання; відносини подружжя після розірвання шлюбу.

Розгорнута характеристика внутрішньої структури зазначених груп, їх змістових ознак, меж договірної врегулювання та типових ризиків для правової визначеності, має допоміжний характер щодо основної аргументації, у зв'язку з чим винесена до Додатка 3. У основному тексті надалі використовується запропонована класифікація як робоча рамка викладу.

Також окремо хочемо зупинитися на третій групі відносин другого етапу – відносини подружжя після розірвання шлюбу. Ті, хто шлюб розірвав, втрачають статус подружжя і, відповідно, відносини подружжя припиняються через втрату цього особливого статусу, та, як наслідок, втрачається вся сукупність прав і обов'язків, які подружжя набуло у зв'язку з укладенням шлюбу. На цьому також акцентував увагу і В. Труба, зазначаючи, що «шлюбні (подружні) правовідносини виникають у зв'язку з єдиним актом – укладенням шлюбу, припиняються, як і вся сукупність прав і обов'язків, з припиненням шлюбу» [159, с. 180]. Але, як вбачається у сімейному законодавстві, вживання поняття «подружжя» відбувається і на період після розірвання шлюбу. Наприклад, якщо розглядати у системному зв'язку ст.ст. 36, 93 та 96 СК України, то за змістом ч. 2 ст. 96 СК України у шлюбному договорі може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу. А як вбачається у змісті ч. 1 ст. 93 СК України, шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки. При цьому, статус подружжя набувається одночасно з правами та обов'язками подружжя після реєстрації шлюбу (ч. 1 ст. 36 СК України) і втрачається після його розірвання. А вже у ст. 116 СК України законодавець іменує особу, яка має право на повторний шлюб після розірвання шлюбу, саме особою, а не одним з подружжя (ч. 1 ст. 116 СК України).

Також ч. 2 ст. 93 СК України встановлюється, що шлюбним договором можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Саме тому, розглядаючи у системному зв'язку положення ч. 2 ст. 93 СК України і ч. 2 ст. 96 СК України можемо припустити, що встановлюючи можливість врегулювати відносини подружжя шлюбним договором «і після розірвання

шлюбу» законодавець, перш за все, вважав за необхідне звернути увагу на те, що після розірвання шлюбу до регулювання шлюбним договором можна віднести виключно майнові права та обов'язки подружжя як батьків, адже з розірванням шлюбу статус батьків не втрачається. Втім, з огляду на те, що у самій частині 2 ст. 96 СК України законодавець лише вказав на чинність шлюбного договору або окремих його умов «і після розірвання шлюбу» і за відсутності будь-яких та жодних застережень щодо того, що ці положення стосуються регулювання відносин подружжя лише як батьків, вважаємо, по-перше, що наявна неузгодженість цих законодавчих положень; по-друге, за відсутності жодних законодавчих застережень, дійсно можна включати у шлюбний договір положення, якими будуть врегульовуватися відносини подружжя в частині їх майнових відносин, не лише як батьків, і й самого подружжя, і такий шлюбний договір, як зазначив законодавець, матиме чинність «і після розірвання шлюбу» стосовно тих відносин подружжя, які продовжуватимуться після розірвання шлюбу. Прикладами таких «продовжуваних» майнових відносин подружжя після розірвання шлюбу може бути зобов'язання з утримання одного з подружжя протягом певного періоду після розірвання шлюбу; придбання житла на користь одного з подружжя, якщо такий з подружжя не матиме свого житла після розірвання шлюбу; поділ виграшу в лотерею після розірвання шлюбу, за умови, що лотерейний квиток був придбаний протягом шлюбу за спільні кошти, але розіграш відбувся після розірвання шлюбу.

Говорячи про відносини подружжя і про їх особливий тип в контексті групи відносин як таких, не можемо не підкреслити важливість ролі в цьому саме зареєстрованого шлюбу, як відповідного законодавчого інституту, з одного боку, і як юридичного факту, який і породжує шлюбні відносини або відносини подружжя, – з іншого. У працях таких науковців, як О. Сафончик [136], О. Михальнюк [72], Я. Новохатська [81], О. Мельник [66], досліджувалась правова природа шлюбу, в тому числі, і в контексті порівняльного аналізу підстав виникнення шлюбу із підставами виникнення

цивільного зобов'язання. Так, говорячи про особливий статус подружжя, як суб'єктів права, маємо зазначити, що в цьому випадку самий шлюб виступає як договір між двома сторонами, але при цьому шлюб не може бути предметом домовленості, а є правовим діянням, завдяки якому суб'єкти права наділяються певним статусом і набувають специфічних прав та обов'язків, притаманних лише шлюбу і чинних тільки в межах цього статусу. Тільки статус дозволяє віднести суб'єкта до категорії подружжя [136, с. 84].

Як вказує О. Михальнюк, «шлюб можна визначити як комплексний інститут, що поєднує статусні та договірні елементи, при цьому договірна природа проявляється на етапах укладення та припинення шлюбу, а статусна – під час існування шлюбних правовідносин» [72, с. 85-86].

Також О. Сафончик зазначала, що юридичний факт, який породжує шлюбні відносини (*а відтак, відносини подружжя*), є договором, а відносини, які виникають на його основі, були віднесені до інституту особливого роду [137, с. 55]. У цій же статті вказувалось, що «хоч шлюб у походженні своєму має елементи договірної угоди, але в укладенні своєму й у припиненні далекий від природи договору; як укладення шлюбу, так і його розірвання, не залежать від волі подружжя» [137, с. 54]. Руслана Достдар, досліджуючи шлюб, називає його «шлюбом-договором», вважаючи, що це буквально означає: якщо чоловік та жінка укладають шлюб, то це вже може свідчити про їх здатність домовлятися між собою. І ці домовленості засновані, в тому числі, на «шлюбі-договорі» або «договірній природі шлюбу» [28, с. 150].

Водночас, за іншими дослідженнями, шлюбний інститут правильніше вважати «належним не до сфери договірного права, а до розряду інститутів особливого роду (*sui generis*)» [138, с. 211]. У підручнику «Сімейне право України» зазначається, що практично всі сучасні вчені в нашій країні відмовляються визнавати угоду про укладення шлюбу цивільним договором [144, с. 48]. Основні їх докази зводяться до такого: по-перше, вони вважають, що метою укладення шлюбу є не тільки виникнення шлюбних правовідносин, а й створення союзу, заснованого на любові, повазі тощо. Іншим доказом є те,

що, беручи шлюб, майбутні подружжя не можуть визначити для себе зміст шлюбних правовідносин (*відносин подружжя*), їхні права та обов'язки визначені імперативними нормами закону, що є нетиповим для договірних правовідносин [137, с. 54]. Але, водночас, О. Мельник відзначає, що шлюб може розглядатися, як «різновид сімейно-правового договору, який відрізняється від цивільних договорів, зокрема, тим, що між учасниками такого договору (чоловіком і жінкою) виникають не тільки майнові відносини, але й особисті немайнові відносини, які в деяких випадках можуть регулюватися правовими нормами, наприклад, шляхом визначення в законодавстві особистих немайнових прав та обов'язків подружжя» [66, с. 210].

З огляду на це, а також враховуючи наявні дослідження з питань поділу відносин подружжя на майнові відносини та особисті немайнові, про що, зокрема, йдеться у працях: Р. Достдар, в якій зазначається, що «немайнові відносини виникають першочергово, а потім після них майнові відносини як похідні», а також визначена класифікація подружніх відносин «особисті та майнові відносини» [28, с. 150]; Є. Ткаченка, в якій робиться акцент на існуючій «диференціації подружніх правовідносин на майнові й особисті» [156, с. 140]; І. Жилінкової, в якій до об'єкта шлюбних правовідносин належать «певні майнові та немайнові блага» [145, с. 84], та інших, можемо лише погодитися, що відносини подружжя поділяються на майнові та особисті немайнові, а норми права регулюють такі відносини незалежно від категорії.

Але у будь-якому випадку, на нашу думку, для розуміння об'єкта правового регулювання в межах цієї праці є та залишається найважливішим визначення саме змісту відносин подружжя, причому, з обох категорій. І це важливо ще і з тієї точки зору, що якраз нормами права визначаються майнові та особисті немайнові права та обов'язки, які, очевидно, в тому числі здатні формувати зміст поняття відносин подружжя. Євген Ткаченко в механізмі сімейно-правового регулювання виокремлював сімейно-правові відносини, які визначав як відносини, що включають суб'єктивні права та юридичні

обов'язки, які переводять правову енергію юридичних норм на рівень конкретних суб'єктів – носіїв прав та обов'язків [157]. І якщо переформулювати надане визначення сімейно-правовим відносинам, то в контексті питання – чим є відносини подружжя? – можемо сказати, що відносини подружжя визначаються суб'єктивними правами та обов'язками, які встановлені нормами права і якими наділяються конкретні суб'єкти – чоловік та дружина, як носії таких прав та обов'язків. При цьому, такі права та обов'язки поділяються на майнові та особисті немайнові.

До особистих відносин, які за чинним сімейним законодавством складаються з особистих немайнових прав та обов'язків подружжя (глава 6 СК України), Є. Ткаченко відносить «моральні почуття й особисто-довірчу основу», які, на його думку, «дуже важливі в сімейному житті, проте не відіграють істотної ролі у сфері сімейного права» [156, с. 139]. А говорячи про майнові відносини, вчений зазначає, що майнові відносини мають економічний характер і «володіють вартісним змістом», що, на його думку, є головною характеристикою майнових відносин подружжя, що «зумовлює застосування до них норм цивільного законодавства під час визначення їхнього змісту та специфіки регулювання в рамках сімейного права..». Він також підтверджує, що підставою для (*виникнення*) подружніх відносин є саме шлюб, називаючи його «вольовим цілеспрямованим актом – угодою про укладення шлюбу». І саме на основі цієї «угоди» особи не лише «вступають у подружні правовідносини, а й можуть із власної волі змінити їхній зміст». Подібної думки дотримується і В. Труба, зазначаючи, що «в сімейних правовідносинах їх суб'єкти не тільки добровільно беруть на себе відповідні права і обов'язки, а й можуть, як правило, в будь-який час за своєю згодою змінити їх зміст. Типовими тут є шлюбні правовідносини, в яких подружжя у встановлених законом межах вільно визначають свої права і обов'язки, зокрема обирають правовий режим свого майна» [159, с. 225].

Як вже було зазначено, особисті немайнові права та обов'язки подружжя врегульовані сімейним законодавством, зокрема, главою 6 СК України.

Статтею 54 СК України визначаються права подружжя, зокрема, право розподілити між собою обов'язки в сім'ї, вирішувати спільно і на засадах рівності усі найважливіші питання життя сім'ї. Статтею 55 СК України визначається обов'язок подружжя турбуватися про сім'ю, до якого відноситься на рівні закону спільний обов'язок подружжя піклуватися про побудову сімейних відносин на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги. Кожен з подружжя зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері і батька. Дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній, зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї. Ці норми, за своєю суттю, носять декларативний характер і мають моральне та психологічне підґрунтя. В них, по суті, названо моральні обов'язки подружжя одного перед другим. Однак такого роду правила виступають своєрідним орієнтиром, схваленою державою моделлю поведінки в сім'ї учасників сімейних відносин, слідування їм створює необхідне середовище для нормальної життєдіяльності всіх членів сім'ї як усередині її, так і за її межами [78]. Відповідно, розглядаючи юридичний обов'язок чоловіка і дружини дбати про матеріальне забезпечення сім'ї, який є за своєю суттю особистим немайновим обов'язком, можемо стверджувати, що такий обов'язок нерозривно пов'язаний з майновим, оскільки, з одного боку, він має моральний характер, тому що підставою його виникнення є шлюб, а матеріальне забезпечення сім'ї здійснюється шляхом внесення до сімейного бюджету реальних грошових коштів з визначенням джерела їх надходження у сім'ю (про це детально йдеться у Розділі II цієї праці). Є. Ткаченко зазначає, що «в сімейному праві існує сильний зв'язок особистих відносин із майновими, тому часто майнові відносини подружжя трансформуються під впливом особистих, набувають особливих рис... ..від ефективності правових норм, які регулюють майнові відносини подружжя, напряму залежить розвиток особистих відносин осіб у межах сім'ї» [156, с. 139].

Відповідно до існуючих законодавчих положень особисті немайнові відносини не можуть бути врегульовані договором. Хоча Є. Фурса і зазначає можливість укладення «іншого виду договору, яким подружжя може врегулювати абсолютну більшість своїх відносин на власний розсуд, наприклад, сімейний договір (ст. 9 СК України), у якому, на відміну від шлюбного договору, можуть регламентуватися немайнові відносини між подружжям та їхніми дітьми» [168], вважаємо, що регулювання саме особистих відносин, які визначаються суб'єктивними правами та обов'язками, встановлені нормами права, і визначаються як особисті немайнові права та обов'язки, не може підлягати договірному регулюванню будь-яким договором, адже це суперечитиме змісту статей 21 та 24 Конституції України.

Підсумовуючи викладене і з огляду на те, яким саме питанням присвячена дана праця, договірному регулюванню підлягатимуть виключно відносини подружжя, яке уклало шлюб і набуло в силу цього факту відповідних прав та обов'язків, ставши фактично носіями таких прав та обов'язків. Під змістом цих відносин розуміються, перш за все, майнові права та обов'язки подружжя, які, в свою чергу, є носіями цих прав та обов'язків. При цьому, кожному праву кореспондується обов'язок і навпаки. Особливе місце займають особисті немайнові права, якими наділяються подружжя в силу укладення шлюбу, але які мають здатність перетворюватися, за певних умов, на майнові, у зв'язку з чим у другого з подружжя виникатиме кореспондуючий таким правам обов'язок. Тому правовому регулюванню підлягатиме саме той обсяг прав та обов'язків, носіями яких є подружжя, який визначається як майнові права та обов'язки подружжя. Водночас, за певних умов і особисті немайнові права можуть трансформуватися у майнові, як це було показано на вже наведених прикладах, а відтак за дотримання таких умов правовому регулюванню підлягатимуть і особисті немайнові права подружжя, якщо їх зміст дозволяє трансформувати їх у майнові.

1.2. Механізми правового регулювання відносин подружжя: законний і договірний режими

Механізм регулювання – це система правових або інших засобів, які використовуються для впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування та досягнення певних цілей [140, с. 799]. Він включає такі основні елементи, як правові норми, юридичні факти, правовідносини, а також акти реалізації прав і обов'язків, що діють у певній процедурі. Такої ж думки щодо категорії механізму правового регулювання або механізму реалізації права дотримується і Т. Тарахонич, стверджуючи, що це сукупність правового інструментарію, який обумовлює дію даних механізмів і встановлює системний комплекс юридичних засобів, що мають структурну єдність та логічну послідовність [155, с. 17]. Крім цього, визначаючи це поняття – механізм правового регулювання, – дослідниця вказує на сукупність засобів, які виконують специфічні завдання та функції, здійснюють вплив на свідомість та поведінку суб'єктів, а сама дія механізму спрямована на досягнення конкретних цілей. Також Ю. Кривицький акцентує увагу на тому, що під «механізмом правового регулювання» потрібно розуміти систему правових засобів, за допомогою яких забезпечуються стабільність суспільних відносин шляхом найбільш оптимального поєднання індивідуальних, громадських та державних інтересів членів соціуму з метою створення умов для прогресивного розвитку кожної особистості [59, с. 78]. Таке визначення повністю відповідає тому, що сім'я, по-перше, може представляти собою певну «еволюційну спіраль», завдяки якій сама сім'я у своєму розвитку підніматиметься «на новий рівень складності» (про це детально у Розділі II); по-друге, кожен з подружжя завдяки таким механізмам розвиватиметься по своїй власній «еволюційній спіралі» в межах сім'ї, включаючи процеси регулювання їх правовідносин як подружжя і беручи до уваги те, що в основі всіх цих процесів, перш за все, «є сама людина у всій її біологічній,

поведінковій та когнітивній складності, що не тільки змінює правила гри, а й відкриває нові кордони для науки» [207].

У своїй роботі «*Must have* сезону, або Новий погляд на шлюбний договір» автор вже досліджувала питання механізмів правового регулювання майнових відносин подружжя, в результаті чого з'явився розподіл на «законодавче регулювання» і «договірне» [17]. Причому, під «законодавчим регулюванням» розумілося саме те регулювання, яке застосовується, так би мовити, «за замовчуванням», якщо подружжя вирішили не врегульовувати свої відносини за домовленістю (договором), а вчинити регулювання, як зазначив законодавець в контексті режиму спільної сумісної власності, який виникає автоматично з укладенням шлюбу (ст. 60 СК України) і стосується майна, набутого під час шлюбу, і таке майно належить дружині та чоловіку на праві спільної сумісної власності або, іншими словами, це законодавчий або легальний режим власності, і саме це визначення доволі часто зустрічається не лише у наукових працях та судовій практиці, а й у реальному житті.

Разом з тим, говорячи саме про законодавче регулювання, маємо звертати увагу і на те, що тим самим законодавством встановлюється право подружжя врегулювати свої відносини за домовленістю (договором) і домовитися про непоширення на майно, набуте за час шлюбу, положень ст. 60 СК України, вважаючи його спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них (ч. 2 ст. 97 СК України).

Іншими словами, і «законодавче регулювання» або «законний режим власності» (встановлений законом), і договірне – є та залишаються тими механізмами правового регулювання, які, перш за все, встановлені законом. Однак врегулювання майнових відносин подружжя за домовленістю (договором) можна вважати альтернативним способом або механізмом такого регулювання відносин, якщо, наприклад, «законодавче регулювання» визначати як основний та зрозумілий для більшості механізм – все, що нажите, є спільним і ділиться навпіл. Також цей альтернативний механізм стає підставою для виникнення можливості у подружжя уважно подивитися не

лише на презумпцію спільності майна подружжя, включаючи і боргові зобов'язання, а й з'являється можливість подивитися на сім'ю як на живий організм (про це детально у Розділі II), як на своєрідне підприємство, і задуматися, а, можливо, саме за допомогою домовленостей (договору) подружжя зможе щось покращити як у сім'ї в цілому, так і у своїх відносинах зокрема? При «законодавчому регулюванні» такої можливості просто не існує: всі розуміють, що все, що у них є, то є спільним, і у випадку «раптом щось», то можна поділити навпіл. Але іронія цього поняття про «спільність» у тому, що насправді ані чоловік, ані дружина не можуть чітко для себе визначити свою частку у цьому «спільному». Для цього, щонайменше, доведеться перетворити спільну сумісну власність на спільну часткову, яка якраз дозволяє визначити чіткі частки кожного з подружжя.

Водночас, визначення часток у спільному майні не завжди можливе. Наприклад, якщо ми говоримо про речі з родовими ознаками або про тварин, про складові частини речі, гроші, валютні цінності тощо, то перетворити спільну сумісну власність на спільну часткову власність щодо таких речей навряд чи вдасться. Тому такі речі, за відсутності укладеного договору, завжди залишатимуться у спільній сумісній власності. Але при цьому є та залишатиметься невизначеність, яка може породжувати безліч проблем в майбутньому в контексті правового регулювання відносин подружжя, наприклад, якщо йтиметься про неможливість виконання боргових зобов'язань, утворених одним з подружжя в період шлюбу. Втім, у випадку обрання цього альтернативного способу – регулювання відносин подружжя за домовленістю (договором) – такі та подібні проблеми не виникатимуть в принципі. В цьому разі, як зазначив ВС у постанові від 10.05.2020 р. у справі № 755/5802/20, «режим спільності майна (ст. 60 СК України) може бути змінений за домовленістю сторін на режим роздільності» [82].

З урахуванням того, що ст. 60 СК України встановлює підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя, і такі підстави для подружжя пов'язуються виключно з реєстрацією шлюбу, також розглядаючи у

системному зв'язку положення ст. 97 СК України, можемо виснувати, що за відсутності бажання у подружжя домовитися між собою щодо своїх майнових відносин є лише єдиний можливий варіант правового регулювання майнових відносин подружжя – це застосування механізму «законодавчого режиму власності», тобто: до всього майна, набутого у шлюбі, застосовується режим спільної сумісної власності. При цьому одночасно виникає презумпція рівності часток подружжя, про що не лише зазначено в ч. 1 ст. 70 СК України, а й зроблений відповідний висновок у постанові Верховного Суду України від 11.03.2015 року у справі № 6-21цс15 [116]. Водночас, якщо у подружжя виникає бажання врегулювати свої відносини в інший спосіб, за домовленістю, це також можна віднести до законодавчого регулювання (ст.ст. 9, 64 СК України), адже саме законом встановлена можливість регулювати відносини подружжя за домовленістю (договором). У цьому випадку подружжя буквально «відходить» від режиму спільної сумісної власності, який за правовими висновками ВС свідчить про виникнення презумпції спільності майна подружжя (постанова ВП ВС від 21.11. 2018 року у справі № 372/504/17-ц [113], постанова ВС від 07.05.2019 р. у справі № 490/1408/15-ц [101]) і з «дозволу» законодавця врегульовує свої майнові відносини вже за домовленістю, встановлюючи щодо кожного виду майна свій режим власності, обираючи серед спільної сумісної власності, спільної часткової власності, особистої приватної власності.

З огляду на викладене, і з точки зору практичного застосування можемо виокремити фактично два механізми регулювання майнових відносин подружжя: «законний» та «договірний». Таким чином, можемо зробити попередній висновок, що для регулювання майнових відносин подружжя існує два типи механізму: «законний» і «договірний», а сам механізм постає у вигляді певного способу чи інструменту, в даному випадку, правового, з метою регулювання майнових прав та обов'язків подружжя. І за допомогою цих механізмів, серед яких подружжя робить вибір, відбувається «найбільш оптимальне поєднання індивідуальних інтересів» (за визначенням Ю.

Кривицького [59]) кожного з подружжя з тим, щоб кожен з них у власній сім'ї відчував себе не лише власником окремо визначеного майна, а й усвідомив умови свого розвитку в майновому аспекті, як особистості, у власній сім'ї, а також бачив прогноз розвитку самої сім'ї.

Виходячи з вже існуючої класифікації відносин подружжя на майнові і особисті немайнові, про що, зокрема, зазначала Р. Достдар, виокремлюючи дві класифікації: 1) перша класифікація подружніх відносин – це особисті та майнові відносини, 2) друга класифікація – ті відносини, які регулюються законом, і ті, які регулюються договором між подружжям [28, с. 150], що також співпадає з думкою автора, зокрема, в частині «другої» класифікації, можемо виділити два основні механізми правового регулювання майнових відносин подружжя, які розглянемо далі.

Законодавче (регулювання законом / законне регулювання) регулювання. Це регулювання відносин, яке здійснюється на основі нормативно-правових актів. Так, статтею 7 СК України встановлюються загальні засади регулювання сімейних відносин: сімейні відносини регулюються цим Кодексом та іншими нормативно-правовими актами на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства. А статтею 64 СК України встановлюється, що дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності. Сімейне законодавство встановлює загальні правила та принципи, які застосовуються до всіх відносин подружжя, і якщо говорити в контексті майнових відносин, то маємо зазначити, що на законодавчому рівні встановлена презумпція спільності майна подружжя, яка також підкріплена і судовою практикою, що вже була зазначена вище. Так, перш за все, говоримо про виникнення спільної сумісної власності на майно, набуте під час шлюбу, і яка, спільна сумісна власність, або презумпція спільності майна подружжя виникають одночасно з укладенням шлюбу. Серед загальних засад

регулювання сімейних відносин у частині другій ст. 7 СК України закріплена можливість врегулювання цих відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками, що є підставою для визначення другого механізму регулювання відносин подружжя.

Регулювання за домовленістю (договором). Це регулювання відносин між подружжям на основі досягнутих домовленостей і оформлених відповідним договором. Стаття 9 СК України визначає загальні межі договірного регулювання відносин між подружжям, а саме: така домовленість не повинна суперечити вимогам СК України, іншим законам та моральним засадам суспільства. Як вже зазначалося у попередньому підрозділі цієї праці, договірному регулюванню підлягають виключно майнові відносини подружжя або особисті немайнові, але лише ті, які здатні перетворитися чи трансформуватися у майнові відносини. Під «вимогами закону» у цьому випадку слід розуміти імперативні норми, що встановлюють заборону для договірного регулювання відносин подружжя у встановлених законом випадках. Наприклад, шлюбний договір дозволяє подружжю індивідуально визначити свої майнові права та обов'язки, відступаючи від положень закону, але лише у межах, дозволених законодавством.

Розглядаючи цей другий механізм регулювання майнових відносин подружжя, можемо виснувати, що регулювання за домовленістю (договором) передбачає відступлення від законодавчого регулювання як такого, а саме: сторони договору можуть відступити від існуючої презумпції спільності майна подружжя та режиму спільної сумісної власності на користь договірного регулювання, встановивши той режим власності на окремо визначене майно, набуте у шлюбі, який виявлятиметься найбільш доцільним у тих обставинах, в яких перебуває подружжя у конкретний момент свого сімейного життя. Також, якщо йтиметься, зокрема, про шлюбний договір, то в даному випадку доцільність вибору механізму потрібно перевіряти і з урахуванням практичних цілей укладення шлюбного договору, які детально висвітлені у Розділі II.

Обидва ці механізми можуть використовуватися для регулювання різних аспектів подружніх майнових відносин, але вони відрізняються за своєю природою, гнучкістю та наслідками. Законодавче регулювання забезпечує стабільність та передбачуваність, а регулювання за домовленістю дозволяє враховувати індивідуальні потреби та обставини кожного подружжя.

Водночас слід зауважити, що яким би привабливим не видавався механізм регулювання майнових відносин подружжя за домовленістю, він потенційно може сприйматися як менш захищений з погляду критеріїв стабільності та передбачуваності. Такий висновок, передусім, випливає з норм цивільного законодавства, які визначають загальні вимоги до правочинів: зміст правочину не може суперечити ЦК України, іншим актам цивільного законодавства, а також інтересам держави і суспільства та його моральним засадам (ч. 1 ст. 203 ЦК України). Оскільки будь-який договір, який подружжя укладає з метою врегулювання своїх майнових відносин, за правовою природою є цивільно-правовим договором, на нього поширюються відповідні приписи цивільного права щодо чинності, змісту, форми та наслідків.

Незважаючи на те, що зміна або розірвання договору загалом допускається лише за згодою сторін (ч. 1 ст. 651 ЦК України), закон передбачає випадки, коли договір між подружжям, укладений для регулювання їх майнових відносин, може бути змінений або розірваний за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін. Зокрема, це можливо у разі істотного порушення договору другою стороною (ч. 2 ст. 651 ЦК України), а також у зв'язку з істотною зміною обставин, тобто такою зміною, за якої обставини трансформувалися настільки, що якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах (абз. другий ч. 1 ст. 652 ЦК України). Наслідком задоволення таких вимог є зміна зобов'язань або їх припинення з моменту набрання відповідним рішенням суду законної сили (ч. 3 ст. 653 ЦК України).

Крім того, договір як правочин може бути визнаний недійсним з підстав, встановлених ст. 215 ЦК України, зокрема у разі недодержання на момент його

вчинення вимог, визначених частинами 1–3, 5 та 6 ст. 203 ЦК України. Поряд із загальними цивільно-правовими підставами сімейне законодавство передбачає спеціальні механізми примусового припинення або нейтралізації шлюбного договору. Так, за змістом ст. 102 СК України на вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути розірваний судом з підстав, що мають істотне значення, зокрема у разі неможливості його виконання. Так само шлюбний договір може бути визнаний недійсним у судовому порядку на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені; у цьому контексті, зокрема, можливе посилення на фразаторність правочину (детальніше – у Розділі III) як типову конструкцію захисту прав третіх осіб.

Як свідчить актуальна судова практика, доволі поширеною підставою визнання шлюбного договору недійсним є встановлення того, що його умови ставлять одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище. Зокрема, відповідні підходи відображені у постанові ВС від 26.02.2020 у справі № 755/19197/18, постанові ВС від 28.04.2021 у справі № 320/3970/18, постанові ВС від 10.05.2022 у справі № 755/5802/20, а також у постанові ВП ВС від 25.05.2021 у справі № 149/1499/18.

Водночас, попри різноманітність законодавчих підстав для примусової зміни чи розірвання договору між подружжям або для визнання його недійсним, які на перший погляд можуть підтверджувати «вразливість» договірної механізми з позиції стабільності та передбачуваності, превенція відповідних ризиків має полягати не у відмові від домовленості як інструменту, а у додержанні вимог закону при укладенні договору та у якісному юридичному конструюванні його умов. Вирішального значення набувають чіткість формулювань, внутрішня узгодженість положень договору та виключення можливості їх подвійного тлумачення. У протилежному разі зростає ризик втрати досягнутих домовленостей унаслідок судового втручання або застосування інститутів недійсності.

Але навіть за наявності таких ризиків подружжя не позбавлене можливості спиратися на механізм законодавчого регулювання як на «резервну» основу стабільності та передбачуваності, оскільки в межах законного режиму спільної сумісної власності незмінною залишається презумпція рівності часток подружжя.

Коли ми говоримо про «різні аспекти майнових відносин подружжя», маємо сказати не лише про визначення режиму власності на те чи інше майно, придбане у шлюбі. Мова, перш за все, має йти про речі в їх законодавчому розумінні як предмета матеріального світу, щодо якого можуть виникати права та обов'язки (ст. 179 ЦК України). З огляду на це, для коректного розмежування об'єктів, які можуть входити до майнової сфери подружжя, доцільно виходити з нормативної класифікації речей і пов'язаного з нею підходу до визначення «майна» як об'єкта цивільних прав. Узагальнений перелік і посилання на відповідні норми ЦК України наведено в Додатку 4.

Говорячи про механізми правового регулювання майнових відносин подружжя, не можна залишити поза увагою саме поняття та зміст права власності та його здійснення. Аналізуючи ст.ст. 316, 317, 319 ЦК України маємо виснувати, що право власності має абсолютний характер, його зміст становлять правомочності власника з володіння, користування і розпорядження належним йому майном. При цьому, забезпечуючи всім власникам рівні умови здійснення своїх прав, держава гарантує власнику захист від порушень його права власності з боку будь-яких осіб. Подібний висновок міститься у постанові ВП ВС від 21.11.2018 р. у справі № 372/504/17.

Як вже зазначалося, підставами виникнення спільної сумісної власності на майно подружжя є реєстрація шлюбу. О. Мельниченко зазначає, що поняття «спільне майно подружжя» відмежовується від поняття «сумісне майно подружжя», яким є майно, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майнові права та обов'язки, що набуті подружжям під час шлюбу, а власність вважається сумісною, якщо її роздільність (особиста приватна) прямо не встановлена законом або якщо вона не визнана самим

подружжям чи судом особистою приватною власністю [67, с. 166]. «Визнання самим подружжям» іншого режиму власності, аніж законний режим власності майна (спільна сумісна власність), дозволено шляхом укладення відповідного договору між подружжям, і таким договором може бути встановлений інший режим майна, набутого під час шлюбу. Показовими у цьому контексті є майнові права інтелектуальної власності, щодо яких у національному регулюванні зберігається нормативна «порожнеча» у частині їх віднесення до спільного майна [130, с. 82]. Це підсилює значення договірної конкретизації.

До особливостей спільної сумісної власності подружжя можна віднести таке: (1) частки кожного з подружжя не визначені; (2) вважається, що кожен з подружжя, при здійсненні правочинів щодо цього майна, діє в інтересах подружжя та від імені подружжя; (3) розповсюдження на майно, набуте під час шлюбу, режиму спільної сумісної власності не залежить від внеску кожного з подружжя у придбання цього майна, рівність прав подружжя щодо цього майна (навіть якщо під час придбання цього майна один з них з поважної причини не мав самотійного заробітку).

Цікавим видається те, що законодавець чітко зазначив, що розповсюдження права спільної сумісної власності на майно, набуте під час шлюбу, з однієї сторони, не залежить від внеску кожного з подружжя у придбання цього майна, а з іншої сторони, законодавчі положення свідчать про те, що рівність прав подружжя щодо цього майна або виникнення презумпції рівності часток подружжя у спільному майні поставлена в залежність від наявності поважної причини відсутності самотійного заробітку. Тобто, виходить, що, якщо довести, що один з подружжя не мав поважних причин для того, щоб заробляти гроші/мати самотійний дохід, то, виходячи з того, як сформульовані законодавчі положення (ч. 1 ст. 60 СК України), можемо виснувати, що на придбане у шлюбі майно не буде розповсюджуватися режим спільної сумісної власності. Це питання вже було предметом дослідження автора у книзі «*Must have* сезону, або Новий погляд на шлюбний договір» і було доведено, що якщо існують беззаперечні докази

так званого «ухилення від зайнятості» одним з подружжя і доведено явне небажання працювати, то якраз, виходячи з того, як законодавець врегулював це питання, можна стверджувати, що будь-яке майно, придбане у шлюбі не підпадатиме під дію режиму спільної сумісної власності, адже не існувало поважних причин для відсутності самостійного заробітку [17]. Іншими словами, говорячи про так зване «автоматичне розповсюдження» режиму спільної сумісної власності на все майно, набуте подружжям у шлюбі, предметом доказування має стати навіть не сам факт укладення шлюбу, а наявність поважних причин відсутності самостійного заробітку в того з подружжя, який посиляється на презумпцію спільності майна подружжя і презумпцію рівності часток кожного з подружжя.

В свою чергу О. Мельниченко зазначала, що у правовій доктрині презюмується спільна сумісна власність подружжя, що відповідає всім ознакам презумпції [67, с. 167]. В. Швачка і М. Дубас зазначають, що «презумпція є правилом-прийомом, згідно з яким без спеціальних доказів, а лише на підставі встановлення юридичних фактів, можна зробити припущення про наявність (відсутність) певних юридичних фактів або правовідносин» [180, с. 68]. Основні характеристики презумпції визначала О. Явор [188, с. 283]. При цьому, слід зазначити, що презумпція спільної сумісної власності подружжя належить до спростованих, тобто вважається, що «власність спільна доти, доки не буде доведено протилежне про її всю або частину», а використання презумпції спільної сумісної власності подружжя при врегулюванні майнових сімейних відносин потребує однозначного наукового підходу, а ще результативніше – тлумачення, роз'яснення пленуму ВСУ та більш удосконаленої регламентації, адже «презумпція у праві не має вищої юридичної сили, ніж інші норми права, так як і презумпція спільності сумісної власності» [67, с. 167].

Але, повертаючись до «поважності причин» відсутності самостійного заробітку/доходу, вважаємо таку категорію оціночною, що тягне за собою детальний розгляд кожного окремо випадку і надання відповідної оцінки тим

обставинам, на які той з подружжя, який посилається на наявність у нього поважності причин відсутності самостійного заробітку, посилається як на підставу своїх вимог – врегулювати майнові відносини подружжя у спосіб, визначений законом, застосувавши «законний режим власності майна» і розповсюдити на все майно, придбане у шлюбі режим спільної сумісної власності або стверджувати про наявність презумпції спільності майна подружжя. В цьому аспекті варто звернути увагу і на ті причини, які законодавець «називає» поважними: навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба (ч. 1 ст. 60 СК України). Тобто, якщо той з подружжя, який не має самостійного заробітку, не з причин, визначених цим переліком, претендує на врегулювання майнових відносин подружжя в контексті рівнозначного поділу майна, набутого у шлюбі, він має належними та допустимими доказами довести поважність таких причин. Так само, він має довести і ті причини, які законодавець вже визначив як поважні. Але законодавчий «перелік» причин не дорівнює їх автоматичному існуванню. Кожна особа має довести ті підстави, на які вона посилається, як на підставу своїх вимог та заперечень (ст. 81 ЦПК України).

Об'єктом спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту. Перелік типових об'єктів такої власності, а також релевантні підходи судової практики і доктрини наведені в Додатку 5.

За загальним правилом власник самостійно розпоряджається своїм майном. Розпорядження об'єктом спільної власності (часткової чи сумісної) має свої особливості. Відповідно до частини першої ст. 335 ЦК України майно, що є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно).

Статтею 60 СК України закріплено, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо)

самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Таке положення містить і ст. 368 ЦК України.

Частиною першою ст. 70 СК України встановлено, що у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено між ними або шлюбним договором.

Зазначені норми закону свідчать про презумпцію спільності майна подружжя, яке набуто ними в період шлюбу. Ця презумпція може бути спростована, як вже зазначалося вище, й один з подружжя може оспорювати поширення правового режиму спільного сумісного майна на певний об'єкт, в тому числі, в судовому порядку.

З огляду на викладене, можемо виснувати, що фактично цей механізм регулювання майнових відносин подружжя – «законний режим власності майна» – виникає з моменту реєстрації шлюбу, але «активується» лише тоді, коли між подружжям виникає певний спір з приводу набутого у шлюбі майна або виникає необхідність розпорядитися майном. До цього моменту цей механізм нібито у «сплячому» режимі. Коли під час шлюбу виникає необхідність вчинення одним з подружжя правочинів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна і для цього оформлюється письмова згода іншого з подружжя, такий «законний режим» може бути задіяний, адже це прямо встановлено частиною третьою ст. 65 СК України.

Не можна оминати увагою положення ч. 1 ст. 68 СК України, відповідно до якого розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуто за час шлюбу, у системному зв'язку з ч. 2 ст. 96 СК України, яка передбачає, що чинність шлюбного договору або окремих його умов може бути встановлена і після припинення шлюбу. Звісно, у такій конструкції йдеться насамперед про шлюбний договір, укладений під час шлюбу. Однак, з урахуванням того, що після розірвання шлюбу сторони втрачають статус

чоловіка та дружини, а шлюбний договір за своєю природою спрямований на регулювання виключно майнових відносин подружжя, сукупне прочитання зазначених норм дозволяє сформулювати два висновки. По-перше, законодавець фактично допускає «післяшлюбне» існування шлюбного договору, тобто дію договору і після припинення шлюбу, коли подружжя як статусний суб'єкт уже відсутнє. По-друге, за наявності чинного договору, умови якого зберігають дію після розірвання шлюбу, постає питання про можливість внесення до нього змін з метою врегулювання майнових відносин сторін щодо того майна, яке продовжує перебувати у режимі спільної сумісної власності.

На перший погляд, така ситуація виглядає концептуально суперечливою. Водночас, з огляду на те, що законодавство не містить прямої заборони вносити зміни до шлюбного договору, чинність якого (повністю або в частині окремих умов) передбачена і після припинення шлюбу, формально така можливість не виключається. Також закон встановлює чітке обмеження: після розірвання шлюбу неможливо врегулювати майнові відносини шляхом внесення змін до шлюбного договору щодо спільного нерухомого майна або майна, право на яке підлягає державній реєстрації (ч. 5 ст. 93 СК України). Натомість інше майно – насамперед рухомі речі та активи, право власності на які не потребує державної реєстрації, – за умови, що після розірвання шлюбу воно зберегло режим спільної сумісної власності (адже «розірвання шлюбу не припиняє» цього права), теоретично може бути охоплене змінами до чинного шлюбного договору і після припинення шлюбу.

Ще раз підкреслимо, що така модель видається щонайменше нетиповою і, на думку автора, недоцільною. Водночас вона демонструє наявні прогалини та внутрішні неузгодженості чинного регулювання. Адже системний аналіз низки норм – презумпції правомірності правочину (ст. 204 ЦК України), допустимості зміни договору за згодою сторін (ч. 1 ст. 651 ЦК України; ч. 2 ст. 100 СК України), а також можливості збереження чинності шлюбного договору або окремих його умов після припинення шлюбу (ч. 2 ст. 96 СК

України) – приводить до практично неминучого висновку: якщо шлюбний договір прямо передбачає свою чинність (повністю або в частині) після розірвання шлюбу, то сторони, які вже втратили статус подружжя, формально можуть внести до такого договору зміни і врегулювати «майнові відносини» щодо спільного сумісного майна, що залишилося у цьому режимі після припинення шлюбу.

Потенційно предметом таких змін могли б бути, наприклад, домовленості колишнього подружжя щодо грошових коштів, які формували резервний фонд або сімейний бюджет, шляхом визначення їх режиму та фактичного розподілу; визначення правового режиму та розподіл рухомого майна (освітлювальні прилади, книги, меблі, столові сервізи, колекції, лотерейні білети, речі домашнього вжитку тощо), а також активів, які не підлягають державній реєстрації (кошти на рахунках, віртуальні активи тощо), якщо вони після розірвання шлюбу зберегли режим спільної сумісної власності.

Водночас здійснення таких дій – внесення змін до «діючого шлюбного договору» вже після розірвання шлюбу з метою врегулювання відносин щодо спільної сумісної власності – суперечить не лише формальній логіці, а й загальній конструкції сімейного законодавства. Фактично сторони вимушені діяти так, ніби вони продовжують залишатися подружжям і «виконують ролі» подружжя, хоча правовий статус чоловіка та дружини вже припинено. У цьому проявляється колізійність підходу: з одного боку, шлюбний договір за змістом ч. 1 ст. 93 СК України покликаний регулювати майнові відносини саме подружжя, з іншого – нормативно допускається його чинність (повністю або частково) після припинення шлюбу, що створює підґрунтя для змін до договору, зроблених після припинення шлюбу.

За таких умов більш узгодженим із природою правовідносин та більш коректним з позиції правової техніки є використання іншого правового інструменту – договору про поділ спільного майна подружжя, можливість укладення якого прямо передбачена законом (ст. 69 СК України). Саме цей

договір, а не «оновлення» шлюбного договору після припинення статусу подружжя, є доцільним засобом врегулювання майнових наслідків спільної сумісної власності, що збереглася після розірвання шлюбу. Іншим варіантом є визначення в законодавстві прямої заборони внесення змін до шлюбного договору, який зберігає чинність після розірвання шлюбу.

Як вже було зазначено, за висновком ВС у постанові від 10.05.2020 р. у справі № 755/5802/20 «режим спільності може бути змінений за домовленістю сторін на режим роздільності». Попри те, що законодавець встановив право подружжя укладати договори між собою (ст. 64 СК України) і такі договори можуть бути різними (про це детально в підрозділі 1.3), маємо зазначити, що в контексті зміни законного режиму власності майна подружжя на договірний або зміни «спільності на роздільність» можемо говорити лише про два види договору: шлюбний договір і договір про поділ спільного майна подружжя. Характер першого прямо свідчить, що його зміст визначає порядок регулювання майнових відносин подружжя (ст. 93 СК України). Другий вид договору, спрямований на зміну режиму власності майна, перетворюючи спільну сумісну власність на особисту приватну чи спільну часткову. Це прямо зазначається в договорі про поділ спільного майна подружжя, укладення якого передбачено ст. 69 СК України. І хоча в назві цієї статті відсутні прямі вказівки на те, що таким договором регулюються майнові відносини подружжя, розглядаючи у системному зв'язку предмет такого договору – поділ спільного майна подружжя, – ми говоримо про фактичний перерозподіл прав та обов'язків кожного з подружжя на те чи інше майно, і за сукупністю умов виникнення майнових відносин між подружжям, про що йшлося раніше, можемо стверджувати, що в контексті зміни законного режиму власності майна на договірний цей договір про поділ спільного майна подружжя можемо поставити в один ряд зі шлюбним договором, і висувати, що обидва договори регулюють майнові відносини подружжя в самому їх прямому значенні.

Але, як і у випадку з «законним режимом власності», для належного регулювання за домовленістю (договором) також слід визначити об'єкт такого

регулювання. В. Калакура зазначав, що «для різних видів майна може визначатися відповідно різний режим, зокрема, для нерухомості або трудових доходів, доходів від майна, страхування тощо» [43, с. 105]. Тож, найголовнішим об'єктом у договорі стає саме майно або речі, або їх сукупність.

Також говорячи про договірне регулювання майнових відносин подружжя, маємо не забувати і про ролі кожного з подружжя в сім'ї, адже не одними «відносинами» єдині. Крім того, коректне визначення ролей кожного з подружжя в їх сім'ї сприятиме якіснішому регулюванню все тих же майнових відносин. На «ролі», перш за все, вказує частина перша ст. 54 СК України, встановлюючи право чоловіка та дружини розподілити обов'язки в сім'ї, і цю статтю слід розглядати у системному зв'язку з частинами першою та четвертою ст. 55 СК України, а також ст. 52 СК України.

Аналізуючи зазначені статті, можемо дійти висновку, що попри те, що ними, на перший погляд, визначені особисті немайнові права та обов'язки для кожного з подружжя, такі особисті немайнові права та обов'язки, по-перше, перебувають у тісному зв'язку з майновими відносинами подружжя, «про що свідчить наявність у системі суб'єктивних цивільних прав, таких як парні права» [91, с. 117]; по-друге, при їх реалізації вони обов'язково трансформуються в майнові, адже, якщо узагальнити зміст цих статей, то можемо стверджувати, що йдеться про життєдіяльність сім'ї, поєднану із майновими відносинами подружжям. А відтак, ми завжди в цьому аспекті маємо говорити про майнові відносини подружжя.

Виходячи з досліджень автора, життєдіяльність сім'ї завжди пов'язана з такими питаннями: (1) З якою метою чоловік та жінка створюють сім'ю? (2) За рахунок чого або кого сім'я буде існувати? (3) Де сім'я буде жити і за чий рахунок, і як це вплине на якість життя кожного у порівнянні із життям до одруження? (4) Які дії будуть вчинятися обома: коли дружина чекатиме на дитину або у сім'ї траплятимуться якісь надзвичайні обставини? (5) За рахунок кого/чого кожен з подружжя та їхні діти будуть розвиватися/навчатися,

подорожувати? (6) За рахунок кого/чого будуть задовольнятися спільні потреби самого подружжя? (7) Як кожен з подружжя бачить «успіх сім'ї» і що це означає для кожного, і чим це можна «виміряти»? (8) Як вирішуватимуться питання щодо майна, яке придбаватиметься у шлюбі: кому воно належатиме?

Цей перелік питань не є та і не може бути вичерпним, адже кожна сім'я – унікальна і має свої особливості. Але, водночас, не вирішивши ці питання «життєдіяльності сім'ї», саме подружжя буде не здатне врегулювати і свої майнові відносини, і не лише щодо спільного майна, а й глобально – в розрізі існування сім'ї. Підтвердженням цього є саме законодавство, яким на подружжя покладається певний обсяг обов'язків, не виконуючи яких, майнові відносини не будуть врегульовані, і, як наслідок, сім'я, як така, не зможе існувати. Так, частиною четвертою ст. 55 СК України дружина та чоловік зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї. Попри те, що законодавець не дає чіткої відповіді на те, а що саме мається на увазі під «дбати про матеріальне забезпечення сім'ї», питання забезпечення сім'ї були предметом дослідження багатьох вчених, зокрема, С. Піддубного [89], Д. Сидоренка [141], І. Апопій [2]. У переважній більшості розглядалися питання, пов'язані з формуванням сімейного бюджету, рідше – питання, пов'язані з заощадженнями або так званім «резервним фондом сім'ї». Останнє стало предметом дослідження автора, в результаті чого була запроваджена авторська методологія шлюбного договору як прогностичної моделі, перш за все (про це детально у Розділі II); створена «Анкета клієнта для складення шлюбного договору» (Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 117955, дата реєстрації 10.04.2023 р.) (далі – Анкета). Тобто, говорячи про «дбати про матеріальне забезпечення сім'ї», кожен з подружжя має відповісти на вище поставлені запитання, щоб зрозуміти, як саме і в якій спосіб кожен має виконувати цей законодавчий обов'язок.

У ст.ст. 51-52 СК України закріплено, що кожен із подружжя має рівні права на повагу до своєї індивідуальності, звичок та уподобань, на фізичний і духовний розвиток, здобуття освіти, реалізацію здібностей, а також на

створення умов для праці та відпочинку. Очевидно, що йдеться насамперед про особисті немайнові права. Водночас їх реалізація є неможливою без належної матеріальної основи, оскільки кожне з перелічених прав потребує ресурсного забезпечення (майна, доходів, грошових коштів, витрат на освіту, розвиток, відпочинок тощо).

Саме тому, аналізуючи регулювання майнових відносин подружжя та об'єктів такого регулювання (речей, майна, у тому числі грошових коштів) у контексті ст.ст. 51-52 СК України, а також у системному зв'язку з ч. 1 ст. 55 СК України (обов'язок подружжя спільно піклуватися про побудову сімейних відносин), слід підкреслити: для досягнення цілей сімейного права недостатньо звести майнове врегулювання до формули «кому машина, а кому квартира». Первинним є питання про те, як саме, у який спосіб і за рахунок яких джерел кожен із подружжя буде фактично реалізовувати свої законні права, передбачені сімейним законодавством. Інакше кажучи, майнове регулювання має враховувати не лише розподіл активів, а й забезпечення умов, які роблять можливим здійснення особистих немайнових прав.

За відсутності зрозумілих для сторін «загальнообов'язкових правил (норм), спрямованих на врегулювання суспільних відносин шляхом надання їх учасникам прав, встановлення обов'язків та юридичної відповідальності» (у формулюванні О. Мельниченко [67]), істотно підвищується ризик того, що учасники сімейних правовідносин не матимуть чіткого уявлення про зміст належної поведінки у сфері майнових взаємозобов'язань. У ширшому соціально-правовому вимірі це може негативно позначатися на здатності суспільства відтворювати сталі сімейні практики, що, своєю чергою, потенційно впливає на інституційну стійкість сім'ї як базового соціального утворення та її роль у забезпеченні суспільної стабільності.

З огляду на це, механізм «законного режиму власності майна» (як режим за замовчуванням) видається недостатнім для того, щоб ефективно не лише створити умови для реалізації окреслених у ст.ст. 51-52 СК України прав, але й практично врегулювати відповідні майнові питання у їх повсякденному

вимірі. Відтак найбільш дієвим механізмом регулювання майнових відносин подружжя постає саме той, який передбачає чіткі домовленості, зафіксовані у договорі. Лише договірне врегулювання здатне конкретизувати виконання обов'язків кожним з подружжя у частині матеріального забезпечення сім'ї, у тому числі через визначення ролей, сфер відповідальності та способів участі у сімейних витратах.

Показовим у цьому контексті є підхід, запропонований у науково-практичному коментарі до СК України, в якому як можливий варіант організації сімейних витрат зазначається їх несення по черзі кожним із подружжя протягом визначеного часу, а також не виключається навіть можливість складання графіків [78]. Уже з цього прикладу очевидно, що регулювання майнових відносин подружжя у частині поточних витрат не відбувається «автоматично»: воно потребує досягнення домовленостей, які доцільно закріплювати у відповідному договорі, аби забезпечити визначеність, узгодженість і можливість реалізації.

Отже, механізм регулювання майнових відносин подружжя за домовленістю (договором) забезпечує подружжю можливість індивідуалізувати правове регулювання з урахуванням особливостей конкретної сім'ї та закріпити відповідні положення у договорі, що, у підсумку, сприяє не лише розподілу майна, а й створенню матеріальних передумов для повноцінної реалізації особистих немайнових прав кожного з подружжя.

1.3. Колізійний механізм регулювання відносин подружжя в міжнародному приватному праві

Необхідно виокремити ще один – третій — механізм, який у внутрішньодержавних ситуаціях нерідко лишається поза фокусом, однак у відносинах, ускладнених іноземним елементом, набуває визначального значення. Йдеться про колізійне регулювання, тобто про нормативно

встановлений порядок визначення права, що підлягає застосуванню (*lex causae*) до майнових відносин, ускладнених іноземним елементом.

За змістом ЗУ «Про міжнародне приватне право» № 2709-IV від 23.06.2005 р., із змінами та доповненнями (далі – Закон про МПрП) іноземний елемент – це ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або в кількох з форм: (1) хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою; (2) об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави; (3) юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави (п. 2 ч. 1 ст. 1 ЗУ). Цим же законом встановлено, що вибір права, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, визначається згідно з колізійними нормами та іншими положеннями колізійного права цього Закону, інших законів, міжнародних договорів України. Вибір права не здійснюється, якщо іноземний елемент відсутній.

Іноземний елемент як «правову категорію, яку варто розглядати не як елемент правовідносин, а як ознаку, що надає міжнародну характеристику суб'єкту, об'єкту чи юридичному факту правовідносин» виділяє К. Казарян [42, с. 67]. Також науковиця зазначає, що тотожному поняттю «іноземний елемент» є поняття «транскордонні правовідносини», «міжнародний характер відносин», які вказують на те, що приватно-правові відносини мають зв'язки з правопорядками кількох країн.

Викладене дає підстави для попереднього визначення поняття «відносини подружжя, які ускладнені іноземним елементом» як відносин, в яких один з подружжя є іноземним суб'єктом та/або укладення, припинення або зміна правовідносин пов'язані з юридичним фактом, який має місце за кордоном.

Методологічно колізійне регулювання означає, що поряд із питанням про зміст «режиму майна» (спільність/роздільність, правила управління,

поділу, відповідальності тощо) постає попереднє, логічно первинне питання: право якої держави має визначати цей зміст. Саме тому у відносинах, ускладнених іноземним елементом, «законний» і «договірний» механізми не є самодостатніми. Будь-яка презумпція законного режиму та будь-яка договірна конструкція набувають юридичного сенсу лише після встановлення компетентного правопорядку, в межах якого вони мають діяти та оцінюватися.

У теорії МПрП колізійний метод послідовно характеризується як відсильний та опосередкований: він не встановлює матеріальні права й обов'язки безпосередньо, а спрямовує правозастосовувача до певного правопорядку, матеріальні норми якого мають бути застосовані до приватноправового відношення з іноземним елементом [23, с. 136]. З цієї позиції колізійне регулювання функціонує на «метарівні», оскільки воно не конкурує із сімейним чи цивільним правом, а забезпечує його належну «локалізацію» у ситуації множинності правових систем. При цьому колізійний механізм не варто редукувати до технічної операції «обрати право», адже він має власну внутрішню логіку, власні стадії та власні інструменти корекції, без яких забезпечення передбачуваності та справедливості у відносинах подружжя, ускладнених іноземним елементом було б фактично неможливим.

Структурною клітиною колізійного механізму є колізійна норма, яка відрізняється від матеріально-правової норми своєю будовою та функцією. Вона складається з обсягу (вказівки на вид правовідносин) і прив'язки (вказівки на юридичний факт або стан, з яким пов'язується застосовне право). Колізійне правозастосування включає принаймні кваліфікацію, тобто віднесення фактичної ситуації до певного колізійного обсягу, застосування прив'язки, тобто встановлення того, який саме факт/стан є визначальним (спільний особистий закон, звичайне місце перебування, місцезнаходження нерухомості тощо). Саме на цій стадії проявляється значення доктринальних класифікацій колізійних норм (односторонні/двосторонні; імперативні/диспозитивні; однозначні/альтернативні/кумулятивні), адже різні конструкції прив'язок забезпечують різний баланс між гнучкістю та

передбачуваністю [23, с. 137]. Для майнових відносин подружжя цей баланс має практичне значення, оскільки надмірна жорсткість прив'язки може ігнорувати реальний центр життєвих інтересів сім'ї, тоді як надмірна гнучкість здатна підірвати визначеність режиму майна та очікування третіх осіб.

Колізійний метод має й внутрішньо притаманні ускладнення, які безпосередньо впливають на його регулятивний потенціал у майнових відносинах подружжя. По-перше, існує феномен «форумозалежності» результату, коли різні держави можуть по-різному вирішувати колізію законів щодо одних і тих самих відносин, а отже, результат (у вигляді застосовного права) може залежати від того, де саме розглядається справа. У прикладному вимірі це проявляється як можливість процесуальної стратегії сторін (вибір юрисдикції, де колізійні прив'язки або підходи до автономії волі є більш сприятливими). По-друге, колізійна норма не усуває потреби встановлювати фактичні підстави прив'язки, що для сімейних спорів може бути складним завданням, бо потребує визначення звичайного місця перебування, «найтіснішого зв'язку», «останнього спільного місця проживання», часових рамок змін місця проживання, добросовісності поведінки сторін. По-третє, колізійний механізм неминуче стикається з питанням встановлення змісту іноземного права, а отже – з процесуальними та доказовими труднощами. Саме тому в теорії МПрП мета правового регулювання (забезпечення передбачуваності та справедливості у множинності правопорядків) розглядається як системоутворююча, а колізійний метод – як необхідний стандарт вирішення «центральної проблеми» колізії законів [151, с. 155]. Інакше кажучи, колізійне регулювання є не факультативним «додатком» до сімейного права, а структурною умовою його ефективності в транскордонному вимірі.

Нормативною основою колізійного регулювання в Україні виступає Закон про МПрП, який закріплює загальне правило, за яким право, що підлягає застосуванню до приватноправових відносин з іноземним елементом, визначається колізійними нормами цього Закону, інших законів та

міжнародних договорів України. У сфері відносин подружжя Закон про МПрП вибудовує спеціальні колізійні статuti та розмежовує, з одного боку, правові наслідки шлюбу, а з іншого – майнові наслідки шлюбу. Така диференціація задає правову рамку, в межах якої майновий режим подружжя розглядається не ізольовано, а як частина ширшого «шлюбного статуту», що охоплює як особисті, так і майнові правові наслідки.

За загальним правилом правові наслідки шлюбу визначаються спільним особистим законом подружжя; за відсутності такого – правом держави останнього спільного місця проживання за умови, що хоча б один з подружжя й надалі має місце проживання у цій державі; а за відсутності й цього критерію – правом держави, з якою подружжя має найбільш тісний зв'язок. Каскадний характер цієї конструкції має очевидну функцію поєднати передбачуваність з «соціальною релевантністю» прив'язки, надаючи пріоритет більш об'єктивним критеріям (спільне громадянство, спільне проживання), але залишаючи «запасний» критерій найтіснішого зв'язку для ситуацій, які не вкладаються у типові моделі мобільності сім'ї. Для майнових спорів це важливо з огляду на те, що різні правопорядки по-різному визначають склад спільного майна, правила управління, відповідальність за борги, наслідки придбання майна за різні джерела фінансування, а отже, колізійне визначення шлюбного статуту фактично визначає і архітектуру майнового режиму.

Щодо майнових наслідків шлюбу Закон про МПрП застосовує змішану модель, поєднуючи об'єктивні прив'язки з автономією волі сторін [48, с. 49]. Подружжя може обрати для регулювання майнових наслідків шлюбу: (1) право особистого закону одного з подружжя; або (2) право держави, у якій один із них має звичайне місце перебування; або (3) щодо нерухомого майна – право держави місцезнаходження цього майна (*lex rei sitae*). За відсутності вибору майнові наслідки шлюбу визначаються правом, що застосовується до правових наслідків шлюбу, тобто «підтягуються» за загальним шлюбним статутом. Така конструкція, по-перше, визнає можливість індивідуалізації правового режиму через автономію волі, а по-друге, забезпечує резервний («за

замовчуванням») алгоритм, що підтримує передбачуваність у разі відсутності угоди сторін. Важливо і те, що закон допускає локалізовану прив'язку щодо нерухомості (*lex rei sitae*), визнаючи підвищену територіальну чутливість цього об'єкта, його тісний зв'язок із режимом реєстрації, публічності прав та захисту третіх осіб у відповідній державі.

Автономія волі у колізійному вимірі є не лише матеріально обмеженою, а й процедурно формалізованою. Законодавець встановлює вимоги до форми вибору права: відповідна угода має бути письмовою або явно впливати з умов шлюбного договору; угода про вибір права, укладена в Україні, підлягає нотаріальному посвідченню [134, с. 243]. Доцільно наголосити, що ці вимоги є не суто формальними: вони виконують гарантійну функцію, зменшуючи ризик спорів щодо самого факту вибору права та його змісту, підсилюючи захист слабшої сторони та забезпечуючи прозорість режиму для третіх осіб.

Водночас, автономія волі подружжя у МПрП має комплексний характер і не обмежується лише конструюванням матеріально-правових умов договору чи вибором застосовного права. А. Довгерт вказує, що в обмеженому вигляді *lex voluntatis* застосовується у багатьох питаннях сімейного права [25, с. 93-94]. Вона логічно охоплює і процесуальний вимір транскордонного спору, адже, за слушним спостереженням Ю. Черняк, «суб'єкти приватного правовідношення мають право самотійно ... визначити, суд якої держави є компетентним для розгляду спору» [176, с. 232].

Саме на цьому рівні колізійний механізм безпосередньо «зшивається» з договірним: вибір застосовного права може бути вбудований у договірну конструкцію, однак лише за умови, що форма волевиявлення відповідає вимогам Закону про МПрП та не порушує публічного порядку.

З огляду на те, що колізійне регулювання визначає правопорядок, у межах якого вирішуються питання про чинність, допустимість і наслідки шлюбного договору, доречно використати і загальні теоретичні висновки щодо ролі колізійних норм у забезпеченні стабільності договору як юридичного інструменту. У праці Д. Марченка підкреслюється методологічна

функція колізійних норм як засобу забезпечення правової визначеності: саме через попереднє визначення застосовного права набувають реального змісту питання форми, дійсності та наслідків договору [65, с. 186]. У сімейно-майновому контексті цей підхід має очевидну аналогію, адже лише визначивши застосовне право, можна оцінювати, які умови шлюбного договору допустимі, а які – імперативно заборонені, які формальні вимоги є критичними, як тлумачаться «надзвичайно невідгідні» умови, які наслідки має недійсність, і яким є захист третіх осіб.

Поряд із базовими прив'язками колізійний механізм включає інструменти корекції, які запобігають перетворенню автономії волі на засіб обходу правопорядку та мінімізують ризики неприйнятних наслідків застосування іноземного права. У площині методології МПрП ці інструменти функціонують як запобіжники системи: застереження про публічний порядок, дія імперативних норм, наслідки обходу закону, правила про встановлення змісту іноземного права, а також феномени конкуренції колізійних норм (*renvoi*) і кваліфікації. Їх значення у майнових відносинах подружжя є особливо відчутним з огляду на те, що майновий компонент (на відміну від суто особистих наслідків) істотно зачіпає інтереси кредиторів, контрагентів, спадкоємців, співвласників, а отже, вимагає підвищеного рівня публічної гарантованості правового режиму.

Особливого розгляду потребує *renvoi*. У доктрині підкреслюється, що *renvoi* виникає тоді, коли колізійна норма держави форуму відсилає до права іноземної держави, а колізійні норми цієї іноземної держави, у свою чергу, відсилають назад до права суду (*remission*) або до права третьої держави (*transmission*) [178, с. 442]. Наявність *renvoi* може істотно змінювати «траєкторію» колізійного вирішення та впливати на передбачуваність результату, особливо коли колізійні прив'язки різних правопорядків ґрунтуються на різних концепціях персонального статуту (громадянство/доміцилій/звичайне місце проживання) або коли правові системи по-різному кваліфікують ті самі відносини (наприклад, чи вважається

певна домовленість подружжя частиною шлюбного договору, чи окремим цивільно-правовим правочином; чи охоплюються «майновими наслідками шлюбу» питання відповідальності за борги; чи відноситься певний актив до «подружнього майна» тощо).

Окремого наголосу потребує встановлення змісту іноземного права як процесуальна умова реалізації колізійного механізму. У доктрині підкреслюється, що складність цього етапу є однією з причин, чому колізійний метод, попри його незамінність, часто оцінюють як «складніший» порівняно з матеріально-правовим, адже іноземне право потрібно відтворити не у вигляді загальної інформації, а як комплекс чинних норм у відповідній інтерпретації та практиці [151].

Транскордонний елемент об'єктивно загострює проблему конкуренції юрисдикцій і пов'язану з цим «форумозалежність» правового результату, що у сімейних спорах часто проявляється як *forum shopping*. Показово, що Ю. Черняк прямо фіксує емпіричну закономірність: «у справах про розірвання шлюбу *forum shopping* застосовується найчастіше» [176, с. 183], а відтак питання правової оцінки таких практик неминуче пов'язується з балансом між автономією волі сторін і вимогами справедливості та добросовісності.

Для майнових відносин подружжя це має практичний вимір, зважаючи на те, що навіть коректно визначене застосовне право не гарантує коректного результату, якщо зміст іноземного права не буде встановлено належним чином або буде встановлено фрагментарно. Тут проявляється взаємозалежність колізійного та процесуального елементів, оскільки колізійний механізм «запускає» застосування іноземного права, але процесуальні інструменти (джерела, переклади, експертизи, доступ до практики) визначають реальну можливість його застосувати.

Порівняльний аспект дозволяє виразніше окреслити тенденції розвитку колізійного регулювання та оцінити українську модель у контексті європейських процесів уніфікації, що набуває особливої ваги в умовах євроінтеграції України. У доктрині відзначається, що МПрП в Європі дедалі

більше розвивається через регламенти прямої дії, які одночасно охоплюють юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень. Така модель, порівняно з договірною уніфікацією, забезпечує вищий рівень однорідності колізійних рішень і зменшує розрив між колізійним та процесуальним компонентами регулювання. Саме виходячи з цього, А. Довгерт, аналізуючи європейський інструментарій (зокрема в договірній сфері на прикладі «Рим I»), підкреслює тенденцію до «європеїзації» колізійних підходів, де автономія волі поєднується з чіткими межами, імперативними нормами та механізмами захисту слабшої сторони [26, с. 34]. Для сімейно-майнової проблематики це важливо як методологічний орієнтир, адже колізійне регулювання прагне бути не лише «нейтральним», а й інституційно стабільним і процедурно придатним.

Найбільш релевантним для майнових відносин подружжя у праві ЄС є Регламент Ради (ЄС) 2016/1103 про юрисдикцію, застосовне право, визнання та виконання рішень у справах щодо режимів майна подружжя. У сучасних українських дослідженнях цей акт обґрунтовано розглядається як приклад регіональної уніфікації колізійних норм у сфері подружніх майнових режимів та як інструмент забезпечення правової визначеності для транскордонних шлюбів [87]. Принципово важливо, що Регламент визначає «режим майна подружжя» як сукупність правил, які регулюють майнові відносини між подружжям, а також їхні майнові відносини з третіми особами, що виникають унаслідок шлюбу чи його припинення. Саме включення виміру третіх осіб у визначення режиму підкреслює, що колізійне визначення застосовного права має значення не лише для самих сторін шлюбу, а й для зовнішнього обороту: кредиторів, набувачів майна, співвласників, спадкоємців.

Регламент 2016/1103 вибудовує колізійне регулювання навколо пріоритету автономії волі (за наявності вибору права) та каскадних прив'язок (за відсутності вибору), при цьому встановлюючи критерії реального зв'язку та процедурні гарантії, покликані обмежити опортуністичний вибір права [87, с. 88]. Закон про МПрП також визнає автономію волі, але обмежує її правопорядками, пов'язаними з особою або фактичним центром життєвих

інтересів (особистий закон, звичайне місце перебування), а також допускає територіальну прив'язку щодо нерухомості. Водночас європейський підхід більш системно поєднує колізійний та процесуальний елемент (юрисдикція, застосовне право і визнання), що дозволяє зменшити «форумозалежність» результату і підвищити єдність практики, тоді як у національних моделях (зокрема українській) рівень єдності результатів значною мірою залежить від поєднання національного колізійного закону з договірними інструментами та внутрішньою судовою практикою.

Важливо підкреслити, що застосування уніфікованих правил про режим майна подружжя може залежати від того, чи визнає держава суду сам інститут шлюбу у відповідній конфігурації. Цей приклад методологічно цінний і для українського контексту, адже він показує, що колізійне регулювання, навіть будучи технічно уніфікованим, не існує у вакуумі та взаємодіє з матеріально-правовими передумовами (кваліфікація інститутів, межі публічного порядку, імперативні приписи), які можуть коригувати або блокувати застосування іноземного права. Тобто колізійний механізм завжди «вбудований» у ціннісні та інституційні межі правопорядку форуму.

У ширшому контексті міжнародного сімейного права колізійне регулювання майнових відносин подружжя логічно доповнює колізійні правила щодо укладення та припинення шлюбу. Наукові праці, присвячені колізійному регулюванню укладання та розірвання шлюбу, підкреслюють, що вже на етапі встановлення дійсності шлюбу та правових наслідків його припинення постає питання співвідношення персональних статутів сторін, територіальних прив'язок (місце укладення, місце здійснення юридичного факту) та корективів публічного порядку [54, с. 162]. Ці ж інструменти згодом переносяться на площину майнових відносин: якщо шлюбний статус встановлено (або припинено) за певним правопорядком, то майнові наслідки, як правило, потребують узгодженого визначення застосовного права, аби уникнути фрагментарності режиму та непередбачуваності у розподілі активів. У цьому сенсі слушною є позиція О. Шкільнюк (2019), яка, аналізуючи

колізійне регулювання шлюбно-сімейних відносин, акцентує на системності сімейних правовідносин з іноземним елементом і на доцільності розглядати майнові наслідки шлюбу як структурний сегмент ширшої системи міжнародного сімейного права, що взаємодіє з нормами про шлюб, його припинення, утримання та іншими сімейними інститутами [181, с. 29].

Таким чином, колізійний механізм регулювання майнових відносин подружжя слід кваліфікувати як самостійний третій механізм, функція якого полягає у визначенні застосовного правопорядку, в межах якого вже реалізуються законний та договірний режими. Саме він відповідає на запитання «де шукати правила?», тоді як законодавчий і договірний механізми відповідають на запитання «якими є правила та як ними скористатися?». У практичному вимірі це означає, що колізійне регулювання визначає, який саме правопорядок встановлює: (1) склад спільного/особистого майна, правила управління та розпорядження, підстави й порядок поділу, відповідальність за борговими зобов'язаннями; (2) допустимість і межі умов шлюбного договору, вимоги до форми, підстави недійсності, наслідки порушення та способи захисту; (3) режим нерухомого майна через територіальну прив'язку; (4) межі автономії волі та її процедурну доказовість через вимоги до форми вибору права. Саме тому в ситуаціях, коли майно подружжя «розміщене» у різних юрисдикціях, коли подружжя має різні персональні статuti або змінює центр життєвих інтересів, колізійний механізм стає не лише передумовою застосування матеріальних норм, а й умовою збереження правової визначеності, передбачуваності та балансу інтересів як самих сторін, так і третіх осіб у приватноправовому обороті.

1.4. Договірний інструментарій регулювання відносин подружжя

Актуальність дослідження інструментарію договірного регулювання відносин подружжя зумовлюється передусім посиленням ролі автономії волі у приватному праві та потребою забезпечити індивідуалізацію правового

режиму майна з урахуванням конкретних життєвих обставин сім'ї, що не завжди може бути досягнуто виключно засобами законодавчого («за замовчуванням») регулювання. Це повною мірою стосується не лише питань, пов'язаних з укладенням шлюбів, а й питань, пов'язаних з договірним регулюванням відносин подружжя за допомогою як визначених законодавцем договорів, так і тих, які прямо не передбачені законом, але за своєю суттю та змістом не суперечать загальним засадам цивільного законодавства і які в контексті правового регулювання потрапляють у сферу сімейного права (як частини приватного права).

Водночас потенціал договірного регулювання найбільш виразно проявляється в тих випадках, коли відповідні майнові відносини виходять за межі одного правопорядку і потребують узгодження не лише змісту домовленостей сторін, а й правового режиму їх дії у різних юрисдикціях. Саме цим пояснюється підвищена увага до договорів у ситуаціях, ускладнених іноземним елементом, що може проявлятися, зокрема, у таких обставинах: (1) однією зі сторін договору є іноземна фізична особа; (2) до договору застосовується або потенційно може застосовуватися іноземне право; (3) шлюб укладено в державі, до громадянства якої належить лише один із подружжя, або в державі, до громадянства якої не належить жоден із них; (4) юридично значущі факти (набуття майна, виникнення зобов'язань, зміна місця проживання тощо) мали місце на території іноземної держави. Оскільки уніфіковане матеріально-правове регулювання договірних конструкцій, здатних врегульовувати майнові відносини подружжя з іноземним елементом, є обмеженим, особливої ваги набуває колізійне регулювання, тобто механізм визначення застосовного права до таких відносин і до укладених між сторонами договорів.

Необхідність колізійного регулювання відносин подружжя, ускладнених іноземним елементом, наразі також обумовлена і тим, що останні одинадцять років Україна перебуває у міжнародному збройному конфлікті з російською федерацією, а з 24 лютого 2022 року із початком

повномасштабного вторгнення РФ в Україну, громадяни, переважно жінки з дітьми, вимушені були тікати від війни і тимчасово влаштовувати своє життя за межами України. Ці обставини фактично стали приводом для перегляду багатьма сім'ями свого «внутрішнього сімейного договору», внаслідок чого можна спостерігати збільшення кількості розлучень, намагання подружжя не зволікаючи вирішити питання, пов'язані із поділом майна та/або визначенням режиму власності майна, набутого у шлюбі, і тоді, коли майно знаходиться в інших юрисдикціях (ці процеси не обов'язково мають бути пов'язані із розлученням), намагання вирішити питання, пов'язані з утриманням одного з подружжя, особливо, якщо один з них знаходиться поза межами України.

Багато з тих, хто прагне усього цього досягти у позасудовому порядку, обирає шлях укладення відповідного договору. Втім, оскільки матеріально-правові норми держав стосовно сімейних відносин суттєво різняться, то часто виникають колізії, які заважають сторонам врегулювати свої відносини у договірному порядку через відсутність єдиного підходу.

Також в умовах війни гостро постало питання щодо здатності домовлятися подружжю між собою щодо участі кожного з них (навіть і тоді, коли шлюб був розірваним) в утриманні дитини/дітей, особливо тоді, коли діти разом з одним з батьків перебувають за межами України. Це питання також можна вирішити за допомогою одного чи декількох договорів або договору змішаного типу, залежно від бажання сторін врегулювати свої відносини з цього приводу і визначаючи предмет регулювання.

Крім цього, війна фактично спровокувала появу нового тренду у договірному регулюванні відносин подружжя: спадкове планування на випадок смерті одного з них, зокрема, коли йдеться про спадковий договір між подружжям. Незважаючи на те, що зазначений договір передбачений Цивільним кодексом України, який набрав чинності ще в січні 2004 року, до початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року такий договір, зазвичай, посідав останнє місце у переліку договорів, які подружжя з великою ймовірністю могли б укласти між собою. Втім, наразі спадковий договір між

подружжям вже перестав бути «*terra incognita*». Однак з урахуванням усіх обставин, пов'язаних із війною, перш за все тих, що обумовлюють проживання подружжя в різних країнах і набуття одним з них статусу особи з тимчасовим захистом, інколи – статус біженця, порядок укладення та нотаріального посвідчення такого договору вимагає не лише чіткого врегулювання, а й вчинення процедури вибору права.

Правове регулювання договірних відносин у сімейному праві є об'єктом пильної уваги не лише з боку законотворців, а й багатьох вчених. Водночас аналіз таких відносин відбувався виключно в межах цивільного законодавства або предметом досліджень ставали договори між подружжям, зокрема: шлюбний договір та аліментний договір, яким подружжя врегульовували свої відносини як батьки з питань утримання дитини. Як підкреслює О. Розгон, складно однозначно встановити причини сформованого підходу до дослідження й еволюції інституту договірних відносин у сімейному праві. На її переконання, наслідком цього є фрагментарне осмислення специфіки сімейно-правових договорів, яка не є сталою, а, навпаки, характеризується динамікою та зумовлює появу нових договірних конструкцій у межах сімейного права [133, с. 5].

Також у межах цього дослідження ми не ставимо за мету охоплення всіх договорів, які можуть укласти між собою подружжя, адже в такому випадку маємо говорити і про регулювання особистих немайнових відносин подружжя. Так, наприклад, якщо говоримо про регулювання відносин подружжя як батьків, не обмежуючись лише майновим аспектом, маємо розглядати в такому регулюванні і особисті немайнові відносини подружжя як батьків в контексті їх участі у вихованні дитини. Але оскільки предметом дослідження цієї роботи є договірне регулювання відносин подружжя, підставою виникнення яких є шлюб, і, як вже було зазначено раніше, у договірному порядку в розрізі саме подружжя врегульовуються насамперед їх майнові відносини, в цій праці будуть розглянуті договори, які врегульовують саме майнові відносини подружжя, з урахуванням того, що конкретно може ставати

об'єктом такого регулювання, що детально було розглянуто в попередньому підрозділі.

Для коректного розуміння сучасного договірної інструментарію у сфері майнових відносин подружжя доцільно коротко окреслити його історико-правове тло. Еволюція підходів до договірної врегулювання майнових відносин подружжя в Україні демонструє поступовий перехід від переважно імперативної моделі режиму спільності до визнання автономії волі сторін як легітимного механізму індивідуалізації майнового режиму. Узагальнені ключові етапи цього процесу, починаючи від радянських кодифікацій і регламентації угод між подружжям, через запровадження у 1992 році шлюбного контракту та підзаконне врегулювання порядку його укладення, і завершуючи системним закріпленням шлюбного договору в Сімейному кодексі України 2002 року, наведено у Додатку 6.

Незважаючи на те, що національне законодавство України надає багато можливостей врегулювати подружні відносини за домовленістю, з впевненістю можна сказати, що все ж таки особливе місце у договірному регулюванні відносин подружжя посідає шлюбний договір. Його також ще називають «основним договором серед тих, які входять в структуру договірної системи майна подружжя» [80] або «цивілізованим механізмом врегулювання специфічних відносин між подружжям» [152], адже саме за допомогою цього договору можливо врегулювати більшість питань, які виникають у шлюбі та сім'ї. І мова не лише про можливість змінити цим договором законний режим власності майна, набутого у шлюбі, на договірний режим. Актуальність цього договору сьогодні полягає, перш за все, в тому, що сторони такого договору можуть самостійно визначити зміст шлюбного договору, який напряду залежатиме від справжньої практичної цілі укладення такого договору (детально про це в Розділі II). Чинна законодавча мета шлюбного договору як інструменту врегулювання майнових відносин подружжя у сучасних соціокультурних та глобалізаційних умовах є недостатньою, оскільки суспільний запит об'єктивно зумовлює потребу

розширити його практичне призначення до комплексного статуту сім'ї, здатного забезпечувати стабільність, розвиток і правову визначеність сімейного життя, у тому числі за наявності іноземного елемента.

Але маємо зазначити, що врегулювання питання щодо шлюбного договору на рівні закону не є та не може свідчити про те, що всі інші договори, які складають комплекс сімейно-правових договорів і за допомогою яких, в тому числі, подружжя врегульовує свої майнові відносини, відкидаються і не розглядаються як правовий інструмент договірного регулювання майнових відносин подружжя.

Питання договірного регулювання відносин подружжя і сімейних відносин були предметом дослідження таких науковців, як І. Жилінкова, В. Труба, В. Чернега, К. Антошкіна, В. Калакура, З. Ромовська, М. Менджул, О. Простибоженко, О. Розгон, у працях яких аналізуються договірні засади регулювання як відносин подружжя, так і сімейних відносин, в цілому; свобода договору в сімейному праві, класифікація сімейних договорів. І. Жилінкова зазначала, що «постало питання щодо розробки сучасної теоретичної концепції сімейного договору, які мають спрямовуватися на створення: а) загальної теорії договору в сімейному праві; б) деталізацію окремих видів договорів у сімейній сфері» [35, с. 207].

Поіменовані і непоіменовані договори подружжя визначає О. Михальнюк. До поіменованих договорів подружжя щодо їхнього майна дослідниця відносить такі їх види: договір про поділ майна подружжя (ст. 69 СК України); договір про виділ майна (частки) одного з подружжя зі складу всього майна подружжя (ч. 2 ст. 69 СК України); договір про відчуження одним із подружжя на користь другого подружжя частки у праві спільної власності без виділу цієї частки (ч. 2 ст. 64 СК України); договір про визначення порядку користування майном (ст. 66 СК України). До непоіменованих може бути віднесено: договір про об'єднання майна подружжя, договір про передачу роздільного майна одного з членів подружжя

у спільну часткову або спільну сумісну власність подружжя, договір про визначення часток у спільній сумісній власності подружжя тощо [75, с. 69].

В свою чергу О. Розгон звертає увагу, що законодавець об'єктивно не спроможний нормативно охопити весь спектр можливих сімейних договорів, які можуть укладатися учасниками сімейних правовідносин. Саме тому у законі, як правило, фіксуються лише найбільш поширені та юридично значущі договірні конструкції [133, с. 65]. Деякі договори є деталізованими і виділеними в окремих главах СК України, наприклад, шлюбний договір та договір про сплату аліментів. Тоді як інші можливі договори закріплюються на рівні лише права їх укладення, з визначенням мінімальних вимог до них.

Основною класифікацією договорів як зобов'язань є класифікація за цільовим призначенням (метою). Саме цей критерій формує типи договорів і слугує підставою для організації нормативного матеріалу в ЦК України. За цим критерієм у цивільно-правовій науці здійснюються різноманітні класифікації, починаючи з найменшого набору договорів і закінчуючи більш деталізованою системою [34]. О. Розгон надає таку класифікацію за цільовим призначенням: (1) встановлення, зміна або припинення правового режиму майна; (2) передання майна у власність; (3) передання майна у користування; (4) надання утримання; (5) виховання дітей [136, с. 67]. Подібна класифікація наводиться і в її монографії «Договір як універсальна правова конструкція» [34]. На думку О. Розгон, така класифікація свідчить про особливості сімейно-правових відносин та існування в цій сфері власних цільових пріоритетів.

Продовжуючи класифікацію, дослідниця зауважує, що за критерієм суб'єктного складу можна виокремити договори, що безпосередньо спрямовані на врегулювання майнових та особистих немайнових правовідносин, і договори, що лише опосередковують сімейні відносини. У цьому контексті, говорячи про договори між подружжям, вона відносить до них, зокрема: (1) договори щодо майна подружжя; (2) договори про надання утримання; (3) шлюбний договір; (4) сепараційний договір тощо [133, с. 70]. У цій частині не можемо повністю погодитися з тим, що згадані договори мають

складати самостійну класифікацію, які «опосередковують сімейні відносини», адже це не відповідатиме «універсальності» або «комплексності», що за своєю суттю мають відповідати договірній економії (за аналогією з «принципами процесуальної економії» [147; 37]). Крім цього, така класифікація не містить ще одного важливого договору, з точки зору регулювання майнових відносин подружжя – спадковий договір подружжя. Взагалі, ті питання, які О. Розгон пропонує врегулювати самостійними або окремими договорами, насправді можуть бути врегульовані одним договором – шлюбним, адже саме він призначений для регулювання майнових відносин подружжя. І якщо говорити про практичні цілі укладення шлюбного договору, то, на думку автора, запропонована класифікація виглядає, щонайменше, штучною та ще і неповною в контексті регулювання майнових відносин подружжя. Як зазначив В. Чернега, «наявні концептуальні трансформації на початку третього тисячоліття в підходах до правового регулювання суспільних відносин в Україні та за її географічними межами не можуть не вплинути на особливу «гавань», своєрідну царину приватного буття – сімейно-правову сферу» [174, с. 24]. За роки існування СК України «відбулося максимальне розгортання диспозитивних засад сімейного права, які потребують або нового («свіжого») бачення, або є такими, що вимагають негайної модернізації. Крім того, частина норм сімейного права потребує розвитку на основі позитивного досвіду правової регуляції сімейних відносин у зарубіжних країнах» [174, с. 24].

Тому впевнено можемо сказати, що в запропонованій О. Розгон класифікації за критерієм суб'єктного складу достатньо залишити лише два договори, які, по-перше, визначені законодавством: (1) договір подружжя про надання утримання (ст. 78 СК України), (2) шлюбний договір (Глава 10 СК України); і, можливо, додати ще один договір – спадковий договір між подружжям, особливості якого також прямо встановлені законом (ст. 1306 ЦК України).

З огляду на проведені дослідження з питань регулювання майнових відносин подружжя шлюбним договором, який розглядається як прогнозна

модель сім'ї, висвітлених у Розділі II, з урахуванням того, що «майнові відносини подружжя» – доволі широке за обсягом поняття, можемо виснувати, що, по-перше, шлюбний договір не для всіх, а лише для тих, хто здатен сенси перетворювати на дії; по-друге, у ХХІ сторіччі, на думку автора, слід довіряти вже не класифікаціям, які, за великим рахунком, не є та не можуть бути джерелом досвіду, зокрема, в контексті правозастосування тих чи інших правових інструментів, а слід довіряти процесу роботи з ризиками.

Це повністю узгоджується з думкою В. Чернеги щодо того, що «засади сімейного права потребують або нового («свіжого») бачення, або є такими що полягають негайній модернізації» [174, с. 24]. У Розділі II під час дослідження міждисциплінарних підходів до шлюбного договору як прогностної моделі сім'ї буде досліджена теза, що якщо до розробки шлюбного договору підходити з позиції оцінки ризиків, то такі дії сторін договору свідчитимуть про фактичне інвестування в удосконалення своїх «внутрішніх систем контролю».

Саме тому шлюбний договір є за своїми значеннями та формою багатограним і здатним вирішити будь-яке завдання в контексті майнових відносин подружжя, і безвідносно існування окремої класифікації договорів, які здатні внормувати майнові відносини подружжя. Наприклад, за визначенням Л. Радченко, «шлюбним договором в іноземних правопорядках, зокрема в МПрП, регулюються, насамперед, майнові права й обов'язки подружжя, порядок розподілу майна, набутого під час шлюбу, їхні права й обов'язки зі взаємного утримання» [131, с. 41].

Частково ця думка також підтверджується В. Чернегою, який стверджує, що «через об'єктивні причини частина наукових досягнень базується на колишньому сімейному законодавстві України та тодішній практиці його застосування. Зокрема, йдеться про дисертації З.В. Ромовської “Проблеми захисту в радянському сімейному праві” (1986 р.); І.В. Жилінкової “Проблеми правового режиму майна членів сім'ї” (2000 р.) ... донині комплексно не розкрито потенціал правової свідомості та правової культури в механізмах

правового регулювання сімейних відносин. За професійною “ширмою” також не можуть залишатися питання синергії доктрини сімейного права, судової практики і механізмів правового регулювання сімейних відносин.» [174, с. 24-25].

Як підкреслює В. Антошкіна, договір, укладений між подружжям, має природу індивідуально-нормативного регулятора. Він не просто фіксує домовленість сторін, а виступає персоналізованим правовим інструментом у системі індивідуального впорядкування майнових відносин подружжя. Його призначення полягає у тому, щоб, у межах дозволеного законом, «налаштувати» для конкретної сім'ї власні правила майнової поведінки, визначивши порядок володіння, користування та розпорядження майном, а також інші майнові параметри взаємодії сторін [1, с. 7].

На думку А. Гриняка, що зміна законного режиму майна подружжя на договірний може відбуватися через сукупність правочинів, якими сторони перерозподіляють або уточнюють правовий титул на спільне майно, визначають порядок його використання чи врегульовують питання утримання. Йдеться, зокрема, про договори щодо відчуження одним із подружжя на користь другого частки у праві спільної сумісної власності без її виділу, договори про виділ частки у нерухомому майні зі складу спільного, договори про надання утримання або про припинення права на утримання в обмін на набуття права власності на майно, а також договори щодо порядку користування майном. Ключове місце серед таких інструментів посідає шлюбний договір [20, с. 58].

Згідно з підходом, запропонованим О. Розгон, «до категорії договорів подружжя щодо майна (спільного чи роздільного) у сімейному праві належать: (1) договір щодо користування майном; (2) договір про поділ майна подружжя; (3) договір про відчуження одним із подружжя на користь другого з подружжя своєї частки у праві спільної власності подружжя без виділу цієї частки; (4) договір про визначення часток у спільній сумісній власності подружжя; (5) договір про встановлення правового режиму майна подружжя на випадок

роздільного проживання, на випадок примирення і на випадок припинення шлюбу; (6) договір про об'єднання майна подружжя; (7) договір про передання роздільного майна одного з подружжя до спільної часткової або сумісної власності подружжя; (8) шлюбний договір» [133, с. 83-84].

З огляду на викладене і розглядаючи всі зазначені пропозиції щодо класифікацій договорів стосовно врегулювання майнових відносин подружжя, можемо констатувати, що майже всі запропоновані класифікації договорів подружжя свідчать, перш за все, про цілі, яких подружжя, укладаючи той чи інший договір, може досягнути. Водночас і з огляду на те, що у Розділі II сформульовані практичні цілі шлюбного договору, які, власне, лише повторюють названі класифікації, враховуючи принципи договірної економії, можемо лише додатково підкреслити, що всі наведені класифікації договорів, метою яких є регулювання майнових відносин подружжя, можна віднести до категорії «штучних», хоча ми не заперечуємо, що в теорії вони можуть бути.

Також і враховуючи те, що сім'ї дійсно потрібна наука просто зараз, зрозуміла і практична, вважаємо, що всі завдання, які мають вирішити всі зазначені договори, що в наведених класифікаціях виділені як самостійні, цілком можуть бути об'єднані в один – шлюбний договір, з урахуванням сформульованих практичних цілей (детально про це у Розділі II). Це також сприятиме договірній економії, наслідком чого може стати і економія в буквальному сенсі, адже кожен з запропонованих у класифікаціях договір підлягає нотаріальному посвідченню і тягне за собою відповідні витрати. Це також стосується і договору про порядок користування житлом одним з подружжя після укладення шлюбу (ст. 98 СК України), який, порядок, може бути врегульований саме шлюбним договором.

Визначаючи перелік договорів у сфері сімейних відносин, які доцільно аналізувати як базові, слід виходити з того, що договірне регулювання в цій сфері загалом формується на підставі принципу свободи договору. З огляду на приписи ст. 6 ЦК України, сторони можуть укласти як договори, прямо передбачені актами цивільного законодавства, так і договори, не передбачені

ними, але такі, що відповідають загальним засадам цивільного законодавства. У цьому сенсі погоджуємося з позиціями науковців, які вказують на відкритий характер договірної інструментарію приватного права та можливість конструювання «нетипових» (змішаних, комплексних) договорів у сімейній сфері [210, с. 90]. Водночас для цілей цього дослідження об'єктом системного аналізу обираємо саме ті договори, які мають найбільше практичне застосування, прямо або опосередковано передбачені законодавством як самостійні конструкції, спрямовані на врегулювання ключових блоків сімейних правовідносин, тобто майнових, аліментних/утриманських та спадкових питань, і породжують найбільш значущі правові наслідки для сторін та/або третіх осіб.

Отже, підсумовуючи викладене, можемо виділити такі основні договори, які можуть бути укладені самостійно і окремо один від одного: (1) шлюбний договір (включаючи положення про користування житлом); (2) договір про поділ майна подружжя; (3) договір про утримання одного з подружжя (окремо від шлюбного договору); (4) договір про фінансове забезпечення дитини (аліменти та/або додаткові витрати); (5) спадковий договір подружжя.

При цьому свобода договору у сімейній сфері не є абсолютною, вона реалізується в межах, окреслених загальними засадами цивільного законодавства та спеціальними імперативними приписами цивільного і сімейного законодавства. Тетяна Боднар вказує, що диспозитивність у сімейному праві проявляється саме як дозволений законом відступ від обов'язкових приписів у межах, визначених законом [10, с. 132]. Безумовно, будь-які обмеження договірної свободи мають бути або прямо закріплені в нормативно-правових актах, або випливати з їх суті [186, с. 93]. Зокрема, договір не може змінювати або нівелювати ті елементи правового статусу подружжя, батьків і дитини, які законом визначені як обов'язкові, а також не може використовуватися як інструмент обходу закону чи звуження гарантій охорони прав та інтересів дитини (і загалом – слабшої сторони сімейних

правовідносин). Додатково межі автономії волі сторін обумовлюються необхідністю поваги до прав третіх осіб та до публічного порядку, що у сімейному праві набуває особливої ваги. Відтак, підтримуючи відкритість договірних конструкцій за ст. 6 ЦК України, водночас стоїмо на позиції, що свобода договору в сімейних правовідносинах підлягає обмеженню саме у випадках і в обсязі, прямо встановлених законодавством, насамперед імперативними нормами ЦК і СК України.

Також слід зазначити, що всі ці договори можуть бути об'єднані в один, адже це не лише сприятиме договірній економії в найширшому сенсі, а й просто дозволено законом – ч. 2 ст. 628 ЦК України. Такої ж думки доходить і О. Розгон, зазначаючи, що «шлюбний договір має комплексний характер і може одночасно включати умови, які складають зміст окремих видів договорів» [133, с. 104].

Шлюбний договір у вітчизняній правовій доктрині та правозастосовній практиці традиційно розглядається як правовий інструмент, за допомогою якого подружжя здійснює договірне регулювання своїх майнових відносин, зокрема шляхом модифікації законного режиму майна, набутого у шлюбі, та встановлення альтернативного – договірної – режиму. Водночас у системі договорів, які можуть укладатися між подружжям, шлюбний договір посідає особливе місце, оскільки саме він за своєю юридичною природою і потенціалом регулювання є найбільш комплексним: він здатний охоплювати широке коло питань, що стосуються режиму майна, порядку його набуття, використання, розпорядження, розподілу витрат, визначення майнових наслідків припинення шлюбу та інших пов'язаних з цим аспектів. Отже, функціональне призначення шлюбного договору не зводиться до вирішення поодиноких, ситуативних питань розподілу окремих об'єктів («кому машина, а кому квартира»), оскільки його регулятивна цінність полягає у формуванні нормативно визначеної моделі майнової поведінки сторін на перспективу та, ширше, у встановленні системи взаємних очікувань і правил, що організують майнову складову сімейного життя.

Також практична ефективність шлюбного договору як юридичного інструменту істотно залежить не так від формального факту його укладення, як від здатності сторін усвідомити його регулятивні можливості, коректно співвіднести договірні умови з реальними обставинами сім'ї та чітко визначити цілі, яких подружжя прагне досягти, обираючи договірний режим. У цьому сенсі договір виконує функцію «правової рамки», однак зміст цієї рамки набуває практичної дієвості лише за умови належного концептуального проєктування та осмисленої інтерпретації його положень сторонами. Саме тому у сучасних умовах тенденційно знижується значення «шаблонних» договорів як універсальних моделей, особливо з огляду на поширення цифрових інструментів та систем штучного інтелекту, здатних швидко генерувати стандартизовані тексти. Однак стандартизація форми не гарантує відповідності змісту реальним потребам подружжя та не забезпечує належного рівня індивідуалізації правового режиму майна.

Відтак перспективним видається підхід, за якого життєздатним є не «шаблонний» шлюбний договір, а та договірна конструкція, що спроможна враховувати багатоваріантність розвитку сімейних обставин і передбачати не лише найближчі, а й віддалені правові наслідки обраної моделі майнових відносин. Йдеться про здатність шлюбного договору працювати як інструмент довгострокового правового планування, який не копіює наявні зразки, а конструюється як індивідуалізований механізм узгодження інтересів сторін з урахуванням можливих сценаріїв майбутнього. Саме така логіка договірного конструювання, а не відтворення шаблонів, визначатиме оновлений формат шлюбного договору, як справді ефективного правового засобу врегулювання майнових відносин подружжя.

Як підкреслює О. Розгон, шлюбний договір насамперед покликаний розширити можливості подружжя щодо самостійного врегулювання майнової сфери спільного життя, дозволяючи за взаємною згодою конкретизувати й індивідуалізувати майнові права та обов'язки, відступити від законного режиму майна та встановити інші, погоджені сторонами, правила, відмінні від

передбачених законодавцем [133, с. 102]. В юридичній літературі також зустрічається класифікація шлюбних договорів. І. Жилінкова за критерієм цільової спрямованості шлюбні договори розмежовувала на ті, що мають загальний характер і встановлюють модель майнових відносин подружжя на період шлюбу, та договори цільового характеру, які укладаються для врегулювання конкретної ситуації або певного стану подружніх взаємин (наприклад, у зв'язку зі змінами у сімейному чи майновому становищі сторін) [30]. До останніх, зокрема, належать договори про встановлення правового режиму майна на випадок: а) роздільного проживання подружжя; б) примирення сторін; в) розірвання шлюбу.

На нашу думку, «цільовий характер» шлюбного договору – це ті самі практичні цілі такого договору, про які детально йдеться у Розділі II, і які, власне, і обумовлюють зміст цього договору. І визначаючи практичні цілі шлюбного договору у третьому тисячолітті, «стан подружніх відносин», у зв'язку з яким подружжя має намір укласти шлюбний договір або який допоможе відповісти на запитання «а навіщо мені укласти шлюбний договір?», сьогодні має достатньо широку палітру. Саме тому, на нашу думку, складно переоцінити ті визначені практичні цілі укладення шлюбного договору, про які йдеться у цій праці.

У вже згадуваній Анкеті, що була розроблена автором для складення шлюбного договору, відображені ті питання, відповіді на які надаватимуться самим шлюбним договором. Всі питання згруповані за відповідними розділами в Анкеті, і такі розділи в подальшому відображатимуться вже в самому договорі. Перелік і змістовне наповнення відповідних розділів наведено в Додатку 7.

Договір про поділ майна подружжя. За змістом ст. 69 СК України дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу. Поділ майна може відбутися за взаємною згодою, а договір про поділ житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна, а також про виділ нерухомого майна

дружині, чоловікові зі складу усього майна подружжя має бути нотаріально посвідчений.

Як зазначається у коментарі до СК України, зазвичай бажання поділити майно, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, виникає у двох випадках: по-перше, у разі ускладнення родинних стосунків і, по-друге, у разі бажання одного з подружжя реалізувати своє право на розпорядження (відчуження) своєї частки [78]. Після реалізації права на поділ майна, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, право спільної сумісної власності на таке майно припиняється. Не можемо повністю погодитися з висновками, викладеними у коментарі, адже, на нашу думку, підстав для поділу спільного майна подружжя наразі набагато більше, ніж це викладене у коментованому виданні.

Передусім слід підкреслити, що застосування договірної конструкції поділу спільного майна не є юридичним маркером конфлікту чи «кризового» стану сімейних відносин: подружжя може вдаватися до такого інструменту і за умов стабільних взаємин, коли відсутній намір відчужувати частку у спільному майні або готуватися до припинення шлюбу. Водночас у подружжя може виникати потреба змінити законний режим майна на договірний, зокрема шляхом укладення шлюбного договору, що саме по собі не тотожне «поділу майна», оскільки шлюбний договір насамперед виконує функцію проєктування (налаштування) майнового режиму на перспективу. Однак законодавство встановлює межі використання шлюбного договору як інструменту щодо окремих категорій майна, передусім такого, право власності на яке підлягає державній реєстрації, і яке вже існувало на момент укладення договору, у частині фактичного «перетворення» спільного майна на особисту приватну власність шляхом договірного визначення відповідного режиму. На це прямо вказує ч. 5 ст. 93 СК України, а також усталена судова практика застосування зазначеної норми як спеціальної.

Саме тому, з метою збереження правової визначеності та перебування «у правовому полі», для врегулювання майнових відносин щодо вже набутого

майна (тобто такого, що існувало на момент укладення договору між сторонами і стосується «минулого періоду»), використовується інший договірний інструмент – договір про поділ спільного майна подружжя. Його функціональне призначення полягає у тому, щоб встановити, кому саме, яке майно і/або у яких частках належатиме, тобто здійснити договірну конкретизацію правового титулу сторін щодо вже сформованої майнової маси.

Практика свідчить, що подружжя, як правило, звертається до договірних інструментів уже після придбання майна. У такій ситуації врегулювання правового режиму майна, право на яке підлягає державній реєстрації і яке було набуто до укладення договору, не може бути належним чином досягнуте за допомогою шлюбного договору, навіть з урахуванням загального принципу свободи договору (ст. 6 ЦК України), оскільки приписи ст. 93 СК України мають характер спеціальної норми та підлягають пріоритетному застосуванню щодо загальних цивільно-правових положень. Відтак, у таких випадках можливими є щонайменше два нормативно коректні варіанти договірної поведінки: (1) укладення договору про поділ спільного майна подружжя щодо майна, яке вже існувало на момент укладення, та окремо — шлюбного договору для встановлення майнового режиму на майбутнє; або (2) укладення змішаного договору, що поєднує елементи шлюбного договору та договору про поділ спільного майна подружжя (детальніше про це – далі).

Вибір між цими запропонованими варіантами залежить виключно від мети укладення будь-якого договору. Навіть якщо розглядати вже названу підставу для укладення договору про поділ спільного майна подружжя як «ускладнення родинних стосунків», то все одно має бути ціль такої дії – укладення договору про поділ, адже «ускладнення стосунків» не є та не може бути підставою, яка обумовлюватиме зміст договору. Тут ймовірною ціллю укладення договору про поділ може бути бажання захистити свої майнові права на майбутнє і визначити режим особистої приватної власності на те чи інше майно, якщо автори під «ускладненням» допускали розвиток негативних подій. І визначення мети або цілі стосується не лише договору про поділ

спільного майна подружжя. У Розділі II детально досліджується питання «залежності» змісту договору від його мети укладення. Вважаємо, що запропонована конструкція, коли мета обумовлює зміст, може бути застосована до будь-якого договору.

На думку І. Жилінкової, поділ спільного майна є договором, спрямованим на припинення режиму спільності подружнього майна і встановлення права приватної власності кожного з подружжя стосовно визначених речей [31, с. 77]. Т. Ариванюк визначає договір про поділ майна як правочин (дії), спрямований на припинення режиму спільності на майно, набуте особами, які перебувають або перебували в шлюбі [3, с. 131]. О. Розгон вказує, що договір про поділ майна – це спільне розпорядження подружжям своїм спільним майном [133, с. 95]. Одночасно з цим, у монографії О. Розгон зауважується, що наявність між подружжям шлюбного договору виключає можливість поділу спільного майна зазначеним договором (с. 95) із посиланням на В. Бажанову, на думку якої особливістю договору про поділ майна подружжя, яка дозволяє відрізнити його від шлюбного договору є те, що він може бути укладений тільки щодо майна, яке вже належить подружжю, у той час, як об'єктом шлюбного договору може бути також майно, права на яке виникнуть у подружжя в майбутньому [4, с. 169]. Не можемо не погодитися з цією думкою, адже вона узгоджується, в тому числі, зі встановленими законом положеннями у ч. 5 ст. 93 СК України. Водночас, на нашу думку, зазначене В. Бажановою має стосуватиметься виключно майна, право власності на яке підлягає державній реєстрації. Адже, якщо розглядати, наприклад, нараховані відсотки на депозитний вклад, строк якого має завершитися після укладення договору про поділ спільного майна подружжя, і за умови, що між подружжям існують домовленості щодо поділу цих нарахованих відсотків (на майбутнє), як спільного майна подружжя, не є та не може бути перешкодою для поділу такого майна у вигляді нарахованих відсотків на депозитний вклад і закріплення таких умов у договорі про поділ майна подружжя. В цьому випадку навіть можна говорити і про певні

елементи договору з відкладальною умовою (ч. 1 ст. 212 ЦК України), якими обумовлюватиметься зміст договору про поділ майна. І, з точки зору договірної економії, за умови, що сторони не планують укласти шлюбний договір, врегулювання своїх майнових відносин подружжям шляхом поділу спільного майна, право власності на яке не підлягатиме державній реєстрації, і з застосуванням формули «відкладальної умови», є абсолютно дозволеним кроком з точки зору законодавства і сприятиме удосконаленню такого правового інструменту як договір про поділ спільного майна подружжя.

Також І. Жилінкова відмічала, що договором про поділ майна можна передбачити такі способи поділу: (1) поділити речі між собою з урахуванням вартості та частки кожного у спільному майні, визначеної законом або договором; (2) передати майно у натурі одному з подружжя з покладанням на нього обов'язку компенсувати іншому його учаснику грошима. Такий спосіб поділу застосовується у випадку, коли до майнової маси включаються неподільні речі. При цьому подружжя може у договорі точно визначити, в якому порядку і протягом якого часу будуть повернуті гроші; (3) поділити майно у натурі, якщо це можливо – без шкоди для його господарського призначення. Цей спосіб поділу спільного майна стосується подільних речей, що при поділі не змінюють своїх корисних властивостей, а лише зменшуються у кількісному вираженні. Найчастіше поділ майна у натурі здійснюється щодо житлового будинку, який належить подружжю; (4) продати майно і поділити між собою отриману суму. Чинним сімейним законодавством не передбачений такий спосіб поділу подружнього майна, але він не суперечить закону, тому може бути включений до договору; (5) за домовленістю застосувати комбінований спосіб поділу майна: деякі речі можуть бути поділені між ними у натурі, інші – реалізовані з поділом отриманої суми тощо [33, с. 78-79].

Договір про утримання одного з подружжя. Врегулювання питань, пов'язаних з утриманням одного з подружжя, за домовленістю (договором) прямо передбачено чинним законодавством, а саме ст. 78 СК України. Це повністю узгоджується із змістом ст. 9 СК України, якою передбачено

регулювання відносин між суб'єктами сімейного права за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам цього кодексу, іншим законам та моральним засадам суспільства. Договір про утримання одного подружжя є цивільно-правовим договором. Враховуючи положення ст. 8 СК України, до майнових відносин між подружжям застосовуються норми Цивільного кодексу України, якщо вони не суперечать суті сімейних відносин.

Як передбачено коментарем до СК України, умови про виплату аліментів другому з подружжя можуть бути включені до шлюбного договору, при цьому обмеженням свободи договору в даному випадку є положення про те, що шлюбний договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище [78]. За аналогією закону положення договору про надання утримання одному з подружжя також не має ставити іншого з подружжя у порівняно не вигідне матеріальне становище.

При укладенні договору також необхідно враховувати загальні засади регулювання сімейних відносин: справедливість, добросовісність, розумність. Слід зазначити, що в такому договорі подружжя на власний розсуд визначає умови, розмір, строки виплати аліментів, а також можуть встановити відповідальність за невиконання умов договору та/або неналежне виконання. Водночас, аліментні договори подружжя не можуть містити положень, спрямованих на обмеження права непрацездатного подружжя, що потребує матеріальної допомоги, на отримання аліментів, відповідні умови договору повинні бути визнані недійсними як такі, що суперечать положенням чинного сімейного законодавства [73, с. 155].

Важливе значення в контексті оподаткування отриманого утримання є визначення цільового призначення таких коштів, а саме, щоб таким договором було встановлено, що за таким договором виплачуються саме аліменти. Така уважність до назви пов'язана, перш за все, з тим, що відповідно до пп. 165.1.1.4 п. 165.1 ст. 165 Податкового кодексу України доходи платника податку у вигляді аліментів не включаються в розрахунок загального місячного (річного) оподаткованого доходу. Таким чином, суми отриманих аліментів за

умови їх належного декларування, по-перше, є підтвердженим офіційним доходом подружжя-отримувача аліментів; по-друге, не підлягають оподаткуванню податком з доходів фізичних осіб, що матиме важливе значення при регулюванні майнових відносин подружжя.

Договір по фінансове забезпечення дитини (аліменти та/або додаткові витрати). За змістом ст. 180 та ч. 1 ст. 181 СК України батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття, а способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними. Укладення договору між батьками про сплату аліментів прямо передбачено сімейним законодавством. Так, відповідно до ст. 189 СК України, батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати. При цьому, законодавець встановив заборону щодо порушення прав дитини таким договором у порівнянні з тим, як це визначено СК України. Такий договір укладається письмово і підлягає нотаріальному посвідченню. Цікавим видається те, що в одному нормативному акті – СК України – законодавець, говорячи про право подружжя укласти між собою договір про сплату аліментів на дитину (ст. 189 СК України), у ст. 109 цього ж Кодексу вживає вже інше поняття, а саме: «письмовий договір про участь у забезпеченні умов життя дитини», і одночасно вказує на те, що «договір про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений». На цьому також наголошувала О. Розгон, розмежовуючи ці договори, але водночас не визначаючи повний зміст таких договорів [133, с. 164].

На нашу думку, говорячи про «договір про сплату аліментів», «договір про участь у забезпеченні умов життя дитини», «договір про розмір аліментів на дитину», йдеться про один і той самий договір, адже навіть, при порівнянні законодавчих положень ст. 189 СК України з положеннями ст. 109 СК України, вбачається, що мова йде про сплату аліментів та їх розмір, хоча характер положень ст. 109 СК України не може свідчити про добровільність батьків у контексті укладення такого договору про сплату аліментів або про

«участь у забезпеченні життя дитини», адже за змістом цієї статті вказані договори призначені забезпечити судовий розгляд спільної заяви подружжя про розірвання шлюбу. Висновку про об'єднання згадуваних договорів доходить і О. Михальнюк, вказуючи, що «подружжя може укласти і один договір, об'єднавши умови про визначення місця проживання дитини, участі у матеріальному забезпеченні дитини тим із батьків, хто буде проживати окремо, та про виховання» [74, с. 30].

Крім цього, якщо говорити саме про забезпечення життя дитини тим з батьків, який проживає окремо від дитини, то домовленостями між батьками можуть бути вирішені також і питання, пов'язані з покриттям додаткових витрат на дитину, які за чинним законодавством визначаються, по-перше, як обов'язок батьків брати участь у додаткових витратах на дитину; по-друге, такі витрати є витратами, що викликані особливими обставинами (розвитком здібностей дитини, її хворобою, каліцтвом тощо). Хоча законодавством і не встановлюється право укладення подібного договору щодо додаткових витрат, вважаємо, що вони нерозривно пов'язані саме з забезпеченням життя дитини.

Тому, якщо розглядати обов'язок подружжя як батьків щодо утримання дитини до досягнення нею повноліття, з урахуванням існування домовленостей між батьками щодо забезпечення життя дитини в цілому, вважаємо, що у цьому разі може бути укладений договір змішаного типу, який поєднуватиме в собі договір про сплату аліментів на дитину і договір про оплату додаткових витрат, що, на наш погляд, повністю відповідатиме забезпеченню найкращих інтересів дитини, про що неодноразово наголошував ЄСПЛ в контексті забезпечення найкращих інтересів дитини. Важливо підкреслити, що інтереси дитини мають першорядне значення і, залежно від їх природи та серйозності, можуть переважати інтереси батьків [128, с. 63].

Спадковий договір. Як вже зазначалося, спадковий договір між подружжям був запроваджений ще в 2004 році, коли ЦК України набув чинності, але до початку повномасштабного вторгнення рф в Україну посідав останні місця в системі договорів, які подружжя може укласти між собою, про

це навіть свідчать і ті класифікації договорів, які були наведені раніше. З лютого 2022 року все змінилось. І не лише тому, що український народ став на шлях великих випробувань, які почалися ще в 2014 році, а тому, що певна кількість правників, які намагаються впроваджувати у практику весь можливий інструментарій договірної регулювання між подружжям, який позначений теорією, і автор цієї роботи – не виключення, звернули увагу на цей договір, який дійсно здатен не лише врегулювати майнові відносини подружжя, в тому числі, і на випадок смерті одного з них, а й заздалегідь вирішити всі питання, пов'язані із спадкуванням у простіший та зрозуміліший спосіб, аніж це передбачено законодавством в частині спадкування за законом чи заповітом. На думку автора, вирішення питань спадкування за одним з подружжя за його життя – це також про регулювання майнових відносин подружжя.

Про що мова і чому спадковий договір між подружжям впевнено можна віднести до договорів, якими регулюються майнові відносини подружжя?

Гадаємо, є очевидним, що питання, пов'язані з майновими відносинами подружжя за життя їх обох, можуть зазнати краху, якщо їх не врегулювати саме за життя. Навряд чи хтось з подружжя, якщо ми говоримо про справжні відносини, після своєї смерті захоче покладати надмірний тягар відповідальності на іншого з подружжя, який залишився жити, щодо питань, пов'язаних з майном, майновими відносинами та спадкуванням.

За змістом ст. 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Статтею 1306 ЦК України встановлюються особливості спадкового договору з участю подружжю. Так, предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя. Тобто, з цього робимо висновок, що навіть за наявності укладеного шлюбного договору

подружжя може укласти і спадковий договір між собою. Вказана стаття встановлює, що за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

За змістом ч. 2 ст. 1306 ЦК України спадковим договором може бути встановлено, що в разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті другого з подружжя його майно переходить до набувача за договором, що повністю узгоджується з положеннями ч. 2 ст. 1303 ЦК України, що набувачем у спадковому договорі може бути фізична або юридична особа. В адвокатській практиці адвоката Н. Горбаль неодноразово виникали питання, пов'язані із переходом того чи іншого майна після смерті подружжя саме на користь спільної дитини і так, щоб інші спадкоємці не могли претендувати на це майно. Так, звісно, можна в цьому випадку використати всім знайомий правовий інструмент – заповіт. Втім, процедура спадкування за заповітом не дорівнює процедурі спадкування за спадковим договором між подружжям. Саме тому, коли батьки, ставлячи за мету перехід всього майна після своєї смерті виключно своїй дитині, укладали не заповіт, а спадковий договір.

За твердженням Н. Сіряченко і Л. Красицької, з яким варто погодитися, норми про спадковий договір є досить новими для нашого законодавства, не склалося усталеної судової практики щодо динаміки спадкового договору, а у нотаріальній практиці залишається багато питань щодо укладення, розірвання, контролю за виконанням спадкового договору [146, с. 98].

В контексті регулювання майнових відносин подружжя цим договором в системному зв'язку з положеннями ст. 1306 ЦК України можемо відмітити таке. Спадковий договір надає можливості подружжю встановити, що все майно, яке визначено цим договором, у випадку смерті одного з них переходить у повному обсязі іншому з подружжя, і лише після його смерті таке майно переходить особі, яка визначена договором, – набувач за договором. Тобто, незважаючи на існування такого договору, кожен з подружжя

продовжує володіти та користуватися тим майном, яке визначено спадковим договором, а також по відношенню до цього майна зберігається той режим власності майна, який існував на момент укладення такого спадкового договору. І таким спадковим договором визначається порядок переходу права власності через спадкове правонаступництво шляхом призначення того з подружжя, який його переживе, спадкоємцем майна. Саме це зазначають Н. Сіряченко і Л. Красицька. Водночас, Н. Солтис зауважує, що незважаючи на те, що після смерті одного з подружжя-відчужувачів до другого з подружжя-відчужувачів переходять права та обов'язки, за правилами спадкового правонаступництва він залишається стороною спадкового договору, а не спадкоємцем [149, с. 44]. Ми також дотримуємося такого погляду на природу спадкового договору.

На думку Р. Майданика, такий договір (спадковий), незважаючи на закріплення в книзі шостій ЦК України «Спадкове право» і «...тісний зв'язок з відносинами з приводу посмертного переходу майна ...», є договором на випадок смерті, а не договором про спадкування [62, с. 96]. На відносини зі спадкового договору не розповсюджується правило про обов'язкову частку в спадщині, тому заінтересованість в укладенні спадкового договору може бути обумовлена й тим, що саме такий договір надасть можливість відчужувачеві вирішити долю права власності на майно на випадок смерті так, що на це майно не зможуть претендувати ті спадкоємці, за якими закон передбачає право на обов'язкову частку в спадщині [146, с. 99]. В такому випадку маємо зауважити, що в цьому контексті можемо говорити не лише про спадковий договір між подружжям, а й про спадковий договір як один з різновидів сімейного договору, який може укладатися не лише між подружжям, а й між іншими членами сім'ї в його широкому значенні. Ірина Сердечна підкреслює, що «за своєю суттю такий договір є договором на майбутнє» [139, с. 234].

Тезу про те, що на визначене спадковим договором майно не зможуть претендувати ті спадкоємці, за якими закон передбачає право на обов'язкову частку в спадщині, підтверджує і судова практика. За змістом аб. 1 п. 28

постанови Пленуму ВС України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» встановлюється, що перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування, в тому числі право на обов'язкову частку. Варто також підкреслити, що на майно, яке є предметом спадкового договору, нотаріус накладає заборону відчуження у встановленому порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору. При укладенні спадкового договору відчужувач втрачає лише право розпорядження майном в силу накладеної заборони відчуження, водночас продовжує володіти та користуватися ним, тобто експлуатувати відповідно до призначення, а також здобувати корисні властивості та доходи (наприклад, передати в найм (оренду) [150]. Також існує ще одна доволі цікава особливість спадкового договору, в тому числі і тоді, коли такий договір був укладений між подружжям. На відміну від спадкоємця, який прийняв спадщину та відповідно до ст. 1282 ЦК України зобов'язаний задовольнити вимоги кредитора, на набувача за спадковим договором такий обов'язок не покладається (аб. 6 п. 28 постанови Пленуму ВС України від 30.05.2008 р. № 7 «Про судову практику у справах про спадкування»). Такої ж думки і науковці Н. Сіряченко та Л. Красицька [146, с. 99].

Змішаний договір. Чинним законодавством дозволяється укласти договір, в якому містяться елементи різних договорів (змішаний договір). До відносин у змішаному договорі застосовуються у відповідних частинах положення актів цивільного законодавства про договори, елементи яких містяться у змішаному договорі, якщо інше не встановлено договором або не впливає із суті змішаного договору (ч. 2 ст. 628 ЦК України). Як це впливатиме на договірне регулювання майнових відносин подружжя і чому взагалі про це потрібно говорити як про правовий інструмент такого регулювання відносин подружжя?

З точки зору тої самої договірної економії, змішаний договір є одним з найбільш оптимальних рішень цього завдання. І якщо відштовхуватися від

шлюбного договору, який, на нашу думку, є основним у системі договорів між подружжям, то, як вже було продемонстровано, таким договором можна дійсно комплексно вирішити багато питань, які постають перед подружжям, – від формування сімейного бюджету і визначення режиму власності на те чи інше майно, і до оплати додаткових витрат на дитину. І все це належить до сфери майнових відносин подружжя, врегулювати яку може не лише певна кількість договорів, про які згадувалося вище, а й один договір змішаного типу, який прямо дозволений чинним законодавством. Також, враховуючи обставини, пов’язані з повномасштабним вторгненням РФ в Україну і змінами у законодавстві, звернемо увагу на ще один аспект регулювання відносин подружжя – грошове забезпечення, яке виплачується військовослужбовцям, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованим або зниклих безвісти, на підставі ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Таке грошове забезпечення отримується одним з подружжя в період шлюбу і як таке має враховуватися під час регулювання майнових відносин подружжя. З цих питань вже розпочалася формуватися судова практика, зокрема, ВС зроблені правові висновки щодо того, що грошове забезпечення військовослужбовця є спільним майном подружжя, детально про це – в Розділі III.

Висновки до Розділу I

У Розділі I сформульовано теоретико-методологічні засади дослідження договірного регулювання майнових відносин подружжя та визначено понятійний і нормативний каркас подальшого аналізу. Послідовно розкрито зміст базових категорій сімейного права, окреслено механізми правового регулювання майнових відносин подружжя, а також обґрунтовано місце та межі договірного інструментарію у системі приватноправових засобів регулювання сімейних правовідносин, включно з колізійним регулюванням у ситуаціях, ускладнених іноземним елементом.

Відносини подружжя досліджено як центральну, системоутворювальну складову шлюбно-сімейних правовідносин. Показано, що поширений доктринальний поділ відносин подружжя на майнові та особисті немайнові не є достатнім для повного розкриття змісту поняття «відносини подружжя» та не забезпечує належного відмежування від суміжних форм взаємин. Запропоновано періодизацію на «доподружні» та «подружні» відносини з виокремленням типових груп на кожному етапі. Обґрунтовано, що у юридичному значенні зміст відносин подружжя доцільно розкривати через сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що виникають у зв'язку з реєстрацією шлюбу. Підкреслено взаємозв'язок майнових та особистих немайнових елементів таких відносин.

Досліджено механізм правового регулювання майнових відносин подружжя як системно організовану сукупність норм права, юридичних фактів, правовідносин і форм реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що функціонує у визначеній послідовності та спрямована на досягнення правової визначеності й передбачуваності майнових наслідків відносин подружжя. Виокремлено два базові механізми: законний та договірний. Зазначені механізми не є альтернативними у значенні їх «нормативності», оскільки і законний режим, і можливість його зміни договором однаково встановлені законом.

Щодо договірного механізму обґрунтовано його переваги як засобу індивідуалізації майнового режиму та попередження конфліктів, водночас визначено його ризиковість у зв'язку з дією загальних вимог до правочинів і можливістю судового втручання (зміни або розірвання договору). Встановлено, що потенційні ризики договірного регулювання повинні компенсуватися належною юридичною технікою складання договору, чіткістю умов, їхньою внутрішньою узгодженістю та мінімізацією можливостей неоднозначного тлумачення.

Уточнено, що майнові відносини подружжя охоплюють не лише речі як об'єкти права власності, а й майнові права та обов'язки, грошові кошти,

корпоративні права та інші складні активи. У цьому зв'язку показано «післяшлюбний» вимір майнових відносин.

Колізійне регулювання визначено як самостійний механізм, застосовний щодо майнових відносин подружжя, ускладнених іноземним елементом. Саме колізійні норми дозволяють встановити застосовне право, від якого залежить визначення складу майна, допустимість і межі домовленостей сторін, вимоги до форми договору та наслідки для третіх осіб. Отже, у транскордонних ситуаціях законний і договірний механізми набувають реального юридичного змісту лише після визначення компетентного правопорядку.

Досліджено договірний інструментарій регулювання майнових відносин подружжя як прояв розвитку диспозитивних засад приватного права та як засіб індивідуалізації правового режиму майна в ситуаціях, в яких законний режим («за замовчуванням») не забезпечує належної гнучкості. Визначено, які договори здатні ефективно врегулювати майнові відносини подружжя, які межі такого регулювання встановлює закон з огляду на заборону звуження прав і свобод, яким чином договірне врегулювання реалізується у відносинах з іноземним елементом та чому воно об'єктивно пов'язане з необхідністю вибору застосовного права.

Обґрунтовано, що значна частина класифікацій сімейних договорів відображає радше множинність можливих цілей регулювання, ніж об'єктивно необхідну систему автономних правових інструментів. Надмірне «дроблення» договорів нерідко є штучним з позицій договірної економії та реального правозастосування. Визначено, що ключовими самостійними інструментами договірного регулювання майнових відносин подружжя є шлюбний договір, договір про поділ спільного майна подружжя, договір про утримання одного з подружжя, договір щодо сплати аліментів/фінансового забезпечення дитини (включно з витратами, пов'язаними з її утриманням та розвитком), а також спадковий договір, як інструмент майнового планування на випадок смерті. Доведено, що ефективність договірного регулювання залежить від правильно сформульованої мети договору та належного врахування правових ризиків.

РОЗДІЛ II. ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР ЯК ОСНОВНИЙ ІНСТРУМЕНТ ДОГОВІРНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

2.1. Шлюбний договір як правовий інструментарій прогностного моделювання сім'ї

Шлюбний договір традиційно розглядається як правовий інструмент, за допомогою якого подружжя врегульовує свої майнові відносини, в тому числі, шляхом зміни законного режиму власності майна, набутого у шлюбі, на договірний, що вже було розглянуто у першому розділі даного дисертаційного дослідження. Однак сучасні дослідження свідчать, що можливості шлюбного договору, як правового інструменту, набагато ширші.

Так, Н. Матоушек і І. Расул сформулювали економічні теорії шлюбного договору та їх вплив на показники шлюбу та розлучень. Окрім врегулювання питань зміни режиму майна, набутого під час шлюбу, та в деяких випадках намагання забезпечити економічну стабільність сім'ї, наприклад, шляхом включення відповідних розділів у шлюбний договір (утворення та керування сімейним бюджетом/резервним фондом сім'ї тощо), такий договір може виступати як прогностна модель не лише самої сім'ї в контексті її існування та розвитку, а й її успіху в найширшому її сенсі [204, с. 102].

Відіграючи роль прогностної моделі сім'ї, шлюбний договір, при індивідуальному підході до його розробки, здатен показати, як сім'я, будучи єдиним цілим, виглядатиме в майбутньому, зокрема виявити потенційні події, які можуть впливати на сім'ю, її життєдіяльність, її розвиток, управління пов'язаним з цими подіями ризиком і навіть встановити певний контроль за перевищенням визначених ризиків, наприклад, щоб сім'я не збанкрутіла.

У сучасному світі економічні зміни, які відбуваються у самій сім'ї – від отримання роботи з більшим доходом до успішної інвестиційної діяльності або організації власного бізнесу, – стають важливою складовою сімейного

бюджету й мають суттєвий вплив на майнові відносини подружжя. При цьому, така «економічна складова» може також відноситися і до ризик-факторів, адже економічні зміни можуть відбуватися не лише з позитивним значенням.

Всі ці критерії безперечно тісно пов'язані саме з фінансовими показниками сім'ї як єдиного утворення, що робить такий підхід релевантним до визначеної законодавцем мети – врегулювати майнові відносини подружжя. Саме тому варто приділяти особливу увагу положенням шлюбного договору в розрізі якраз економічної складової, які дозволять адаптувати його умови у відповідь на суттєві економічні зрушення.

Підхід прогнозування майбутнього сім'ї саме на основі визначення потенційних ризиків з їх одночасним оцінюванням є доволі схожим з моделлю ризик менеджменту, за якою впроваджуються підходи оцінювання ризиків у галузі корпоративного управління і саме на цій підставі визначається майбутнє компанії або бізнесу в цілому. Фактично, застосовуючи підхід оцінки ризиків для визначення майбутнього, ми беремо те, що вже працює і доведено практикою в розрізі понять «прогнозування майбутнього», і адаптуємо його до інших відносин з новими викликами, хоча така адаптація може навіть не завжди бути обґрунтованою теорією. Тому, описуючи цей підхід в розрізі поняття «прогнозної моделі сім'ї», у даній праці пропонуємо «запозичити» певні значення з бізнес-підходів і зібрати новий метод для досягнення цілей, які ставляться перед шлюбним договором як правовим інститутом.

Так, аналізуючи модель ризик менеджменту, М. Тарашевський визначив певні етапи, за якими організація/компанія, як юридична особа, має можливість спрогнозувати своє майбутнє. Дослідник виділяє: (1) постановку цілей; (2) визначення подій; (3) оцінювання ризиків; (4) реагування на ризик. На його думку, «ефективно впроваджені підходи оцінювання ризиків – це невід'ємна частина управління ризиками», а сама модель ризик менеджменту є нематеріальним активом організації [213, с. 34].

Якщо до цих висновків науковця застосувати таке поняття, як аналогія, і порівняти сім'ю з підприємством (автором вже проводився подібний

порівняльний аналіз [17]), та врахувати, що сьогодні для «вирішення складних та лякаючих системних проблем назріла необхідність застосування міждисциплінарного підходу та розуміння», про що зазначали Дж. Мобус і М. Калтон в дослідженні, присвяченому такому підходу, як *Helicopter View* [205, с. 4], можна стверджувати, що при утворенні сім'ї кожен, у той чи інший спосіб, стикається з: (1) постановкою цілі укладення шлюбу (це питання досліджувалося автором [17; 18]), ілюстративні приклади із адвокатської практики автора, що демонструють некоректний мотив, наведено в Додатку 8; (2) визначенням подій, які заплановані і які на момент обговорення щодо майбутнього сім'ї поки що мають характер ймовірності та/або припущень; вагітність дружини і народження дитини, заснування власного бізнесу, підвищення на роботі або втрата роботи, зрада одного з подружжя, тимчасова втрата працездатності одним з подружжя, вчинення домашнього насильства у будь-якій формі одним з подружжя по відношенню до іншого, здійснення інвестиційної діяльності та її наслідки, придбання активів або втрата активів, відкриття кримінального провадження стосовно одного з подружжя, набуття/формування грошових зобов'язань одним з подружжя, суттєві економічні зміни у «сімейному середовищі» тощо – як кожна з таких подій окремо або ж певне поєднання таких подій між собою впливатимуть на добробут сім'ї загалом і на відносини подружжя зокрема; (3) оцінюванням ризиків, завдяки чому особи, які укладають шлюбний договір, фактично інвестують в удосконалення своїх «внутрішніх систем контролю» (визначення конкретного ризику і розрахунок фінансового навантаження на сім'ю від впливу такого ризику, та вірогідність настання такого ризику та/або події, при якій такий ризик виникатиме) і в подальшому отримують своєрідні «бонуси» у вигляді міцного фінансового портфеля, захисту від домашнього насильства, в тому числі, шляхом встановлення компенсаторних виплат за вчинення домашнього насильства, або захисту (у майновому вимірі) на випадок руйнування сім'ї та/або смерті одного з подружжя; (4) реагуванням на ризик; визначаються методи реагування на кожен визначений ризик (визначена

договором структура дій; сума впливу ризику на життєдіяльність сім'ї («ціна питання») тощо.

З урахуванням викладеного, можна зробити висновок, що майбутнє сім'ї в розрізі майнових відносин подружжя фактично можна «побачити» вже на стадії визначення ризиків, які оцінюватимуться залежно від дійсної цілі укладення шлюбу кожним з подружжя, та подій, як ймовірних, так і запланованих, які траплятимуться у житті сім'ї. А сама модель сім'ї, яка при такому підході фактично відтворюється або проєктується у шлюбному договорі, фактично набуває характеру «нематеріального активу самої сім'ї», якщо перефразувати вже згаданого М. Тарашевського, і такий актив може навіть передаватися у спадок нащадкам.

Саме виходячи з цього і говорячи про унікальне середовище, яке виникає всередині сім'ї, заснованої чоловіком та дружиною, ми маємо також говорити про різноманітність правил, які хоча і визначаються подружжям самостійно в їх сім'ї, але водночас вони є нерозривно пов'язаними зі сферою права, оскільки відповідні норми права є первинними щодо встановлених правил поведінки самим подружжям. Крім цього, доцільним виявляється і обговорення правил, якими охоплюється і життєдіяльність сім'ї як така. Але нарівні з обговоренням «правил», від самого початку слід замислюватися також про ризики та методи їх оцінювання, і бажано це робити ще на етапі написання «бізнес-плану» створення, існування та розвитку сім'ї. А з огляду на те, що будь-який бізнес-план передбачає прогнозне бачення і включає в себе не лише дохідну та витратну частини, а й способи реагування на ризики у разі їх виникнення [86], то якраз саме шлюбний договір, якщо його розглядати як документ, в якому відтворюється прогнозна модель сім'ї, дуже вдало зможе відіграти роль такого бізнес-плану створення та розвитку сім'ї.

Говорячи про методи оцінювання ризиків нами було виділено два методи, які фактично запозичуються зі сфери корпоративного управління, і які цілком можуть стати основою для оцінки ризиків вже у сім'ї, яка з'являється внаслідок укладення шлюбу; і в цьому випадку ми маємо також говорити і про

ризика та їх оцінку саме в контексті договірної регулювання відносин подружжя. До того ж самі ризики доцільно розрізняти на пов'язані з життєдіяльністю сім'ї, яка утворилася внаслідок укладення шлюбу, і пов'язані саме з договірним регулюванням відносин подружжя. Якщо перші ризики пов'язані здебільшого саме з сім'єю, яка утворилася внаслідок укладення шлюбу і фактично стає самостійним суб'єктом в розрізі оцінки ризиків, оскільки виступає як єдине утворення, яке потребує належного ставлення, відповідного забезпечення тощо, і все це також може бути врегульоване шлюбним договором у відповідному розділі, зокрема розділом «Життєдіяльність сім'ї», то щодо інших ризиків, потрібно говорити саме про відносини подружжя між собою, які врегульовуються договором в контексті обсягу майнових прав та обов'язків кожного з подружжя, визначених сімейним законодавством.

Один з найефективніших методів оцінювання ризиків «Якщо аналіз. Що станеться, якщо?» пропонується М. Тарашевським [213, с. 37]. Аналіз, побудований на цьому питанні, стосується того, «що може статися не так, або що станеться, якщо певна подія настане?». І якщо ми візьмемо за основу прогнозовані події, які можуть статися у сім'ї, і вони знайдуть своє відображення у шлюбному договорі, то заздалегідь проведений аналіз імовірних ризиків за цим методом здатен тут і зараз визначити прогнозну модель сім'ї, структура якої втілюватиметься у шлюбний договір. Такий метод аналізу може включати, з-поміж іншого, «мозковий штурм» обох з подружжя, в тому числі, із залученням експертів у відповідній сфері, які володіють достатнім досвідом та знаннями і зможуть буквально прорахувати вплив небезпечних подій при настанні певних умов на сім'ю в цілому.

Результатом проведеного аналізу за методом «Якщо аналіз. Що станеться, якщо?» може стати визначений перелік обставин, ситуацій, що виникають чи можуть виникати в сім'ї, і такий перелік доцільно використовувати, в тому числі, для визначення ризиків, наприклад, «а чи є це ризиком насправді?». Значення цього типу аналізу залежить від якості

контрольного списку питань та наявного життєвого та експертного досвіду в кожного з подружжя та/або залучених експертів. І якщо визначені обставини або ситуації будуть кваліфіковані як ризик-фактор, то відносно таких обставин подружжя врегульовуватиме свої правовідносини у договірний спосіб, зокрема, шляхом зазначення у шлюбному договорі самого ризик-фактору, його опису, а також надаючи чітке формулювання конкретним діям, які обидві сторони договору вчинятимуть за умови настання певних обставин.

Наступний метод – це метод *Helicopter View*. За визначенням М. Тарашевського, цей метод означає «вміння або здатність бачити бізнес та окремо бізнес-процеси компанії, як єдину систему, а також відображення цієї системи у зрозумілому для сприйняття вигляді (графічно)» [213, с. 37]. Цей метод для оцінки ризиків цілком може бути запозичений, особливо, якщо брати до уваги поняття «єдина система», у сферу відносин подружжя під час визначення ними того, як, в цілому, відбуватиметься життєдіяльність їх сім'ї, розуміючи під цим «єдину систему», в тому числі, застосовуючи і «міждисциплінарний підхід». Цей метод простий для сприйняття та одночасно складний в реалізації, адже, застосовуючи його, кожен з подружжя або залучений до розробки шлюбного договору експерт має володіти великим досвідом та розумінням механіки побудови всіх сімейних процесів, перш за все в розрізі майнових відносин подружжя.

Також цей метод оцінки ризиків можна також розглядати як самостійний спосіб моделювання чи прогнозування майбутнього сім'ї за допомогою саме шлюбного договору, адже, якщо саме поняття «*Helicopter View*» розглядати вже як метафору для позначення здібності бачити ситуацію з висоти – тобто бачити «всю картину» замість фрагментів, – то кожен з подружжя, застосовуючи відповідну механіку, дійсно здатен побачити в цілому свою сім'ю не лише в період її створення, а й у перспективі.

Невід'ємною частиною методу *Helicopter View* в контексті самостійного способу моделювання/прогнозування майбутнього сім'ї є концепт еволюційної спіралі, який бере витoki з моделей особистісного росту, де

поступальний розвиток мислення, цінностей та самосвідомості трактується як рух по спіралі вгору – кожен виток веде до вищого рівня інтеграції знань та досвіду. Зокрема, про це йдеться у праці Дж. Мобуса і М. Калтона, в якій науковці пояснили це поняття *Helicopter View* як системне мислення, тобто вказали на можливість одночасно бачити деталі та цілісність [205]. Б. Боем і В. Гансен описали спіральний підхід як механізм, де кожний цикл «піднімає» проєкт на новий рівень складності, що робить цей метод ідеальним для концепту еволюційної спіралі в розвитку людини [194, с. 5]. І якщо застосовувати принцип міждисциплінарного підходу, то цілком можливо уявити собі не лише в думках, а й на папері у вигляді шлюбного договору, по-перше, як сім'я, як така, у своєму розвитку підніматиметься «на новий рівень складності»; по-друге, як кожен з подружжя розвиватиметься по власній «еволюційній спіралі» в межах сім'ї, включно з процесами регулювання їх правовідносин як подружжя, беручи до уваги те, що в основі всіх цих процесів «є сама людина у всій її біологічній, поведінковій та когнітивній складності, що не тільки змінює правила гри, а й відкриває нові кордони для науки» [207].

І саме за допомогою методу *Helicopter view* набагато простіше буде відповісти на доволі просте, але й одночасно складне запитання: чому чоловік та жінка приходять до думки про укладення шлюбного договору і чому для кожного з них в ньому є необхідність? Тобто, застосовуючи цей метод, доволі легко здійснити перехід від фокусування на дрібних завданнях, як-то «кому машина, а кому квартира», до більш широкого, стратегічного бачення.

Коли людина розуміє, що в неї з'явилося бажання щось врегулювати саме у договірний спосіб, то з великою ймовірністю можна стверджувати, що у своєму власному сприйнятті себе вона вже еволюціонує (внаслідок свого особистісного росту, розвитку самосвідомості, в тому числі, в розрізі відповідальності за якість свого життя, що неодмінно включає такі категорії, як гроші, фінанси, формування нових цінностей, нового синтезу мислення тощо), і прагне, щоб ця еволюція не була так званим одновалентним зв'язком, наприклад: «Я хочу, щоб майбутня квартира була лише моєю, саме тому я

укладаю зараз шлюбний договір» (зв'язка: квартира в особисту власність – укладення шлюбного договору як вирішення цього питання). Виходячи з практичного професійного досвіду автора в межах багаторічної адвокатської практики, можна зробити висновок про те, що якщо в людини з'явилися думки про шлюбний договір, то насправді це вже свідчить про бажання принаймні одного з подружжя побачити майбутнє своєї сім'ї і своє майбутнє хоча б у тривимірному форматі. Іншими словами, говорячи про одновалентний зв'язок (завдання/рішення), слід розуміти формулу «до/після»: до договору, яким вирішується конкретне завдання (приклад: придбання квартири і визначення режиму власності), і після його укладення. Іншими словами, при такому «одновалентному» погляді ми отримуємо перетворення правовідносин: виникнення, зміна або припинення.

Говорячи про прогностичну модель сім'ї, мало уявляти собі «до/після». Тут важливим і найголовнішим ракурсом стає майбутнє сім'ї у перспективі років, ймовірні і незаплановані події, а також визначення та оцінка ризиків. А це вже погляд на «після “після”», тобто, що відбудеться, коли подружжя пройде стадію «після» при одновалентному зв'язку – після укладення договору, яким, за наведеним прикладом, визначатиметься режим власності на придбану квартиру, і що буде далі в контексті існування сім'ї та її розвитку, і як це може бути відображено та сформульовано в договорі? Прикладом цього може стати таке: придбання квартири з визначенням у шлюбному договорі режимом власності; вирішення питання про передачу її в оренду на певний строк – закріплюється саме договором; узгодження між подружжям режиму власності отриманого доходу від цих операцій; інвестування такого доходу або його частини в резервний фонд сім'ї, або в освіту одного чи обох з подружжя, або їх дітей, або в забезпечення утримання дружини з дітьми, які через війну вимушено опинились в еміграції, включаючи інвестування в певні активи; визначення ризиків, пов'язаних, наприклад, з несвоєчасним виконанням орендарем зобов'язань з оплати оренди та способи реагування на такі ризики, а також вплив цих ризиків на добробут сім'ї у визначений проміжок часу;

податкове навантаження на отриманий дохід: відповідальна особа, ризики, пов'язані з уникненням сплати податків тощо.

Такий підхід свідчатиме про детальний розгляд саме еволюційних процесів як сім'ї в цілому, так і кожного з подружжя окремо, і такі процеси будуть характеризуватися в даному випадку вже багатовалентними причинно-наслідковими зв'язками. І таке сприйняття шлюбного договору цілком узгоджуватиметься з однією з фундаментальних цілей укладення шлюбного договору – визначення бізнес-плану розвитку сім'ї або її дороговказу.

Крім цього, завдяки застосуванню міждисциплінарних підходів із одночасним впровадженням методів, притаманним зовсім іншим дисциплінам, але які демонструють позитивні результати не лише в теорії, а й на практиці, бачення шлюбного договору як прогностичної моделі сім'ї зі здійсненням оцінки ризиків здатне відкрити шлях до формування справжнього взаєморозуміння між подружжям, і, перш за все, стимулювати відкриту комунікацію та забезпечити стабільність сімейних відносин, в тому числі правову стабільність, тобто передбачуваність дій, адже, виходячи з доктринальних положень, кожному праву кореспондує обов'язок і навпаки (такі дослідження викладені у книгах автора, про які вже згадувалося).

Іншими словами, шлюбний договір є та залишається фактично єдиним правовим інструментом, за допомогою якого його сторони не лише визначають режим власності майна, набутого у шлюбі, а й в межах цього договору здатні зрозуміти все про себе в розрізі сім'ї. У дослідженнях автора неодноразово було акцентовано увагу на те, що шлюбний договір здатен відіграти своєрідну роль «лакмусового папірця», адже коли сторони договору лише обговорюють його проєкт, по пунктах і послідовно, то кожен з них має можливість побачити справжнє обличчя одне одного.

Коли ми говоримо про сім'ю (беремо за основу сім'ю, яка складається з подружжя та/або з подружжя та їх спільних дітей) і розуміємо, що сім'я має щодня жити, розвиватися, вирішувати поставлені питання/завдання, то дуже легко тоді порівняти сім'ю з живим організмом, життєдіяльність якого

потрібно забезпечити в самому широкому сенсі. Висновку про те, що сім'я є живим організмом доходить і Ю. Черновалюк [175, с. 216]. І саме в цьому ключі дуже важливо зрозуміти, як кожен з подружжя розуміє свою роль для реалізації цього основного завдання – забезпечення життєдіяльності сім'ї.

На думку автора, наявність справжніх емоцій та почуттів кохання не є достатнім для того, аби стверджувати, що кожен з членів сім'ї обізнаний з обсягом своїх прав та обов'язків, перш за все щодо відносин майнового характеру та відповідальності, яка настає завжди, навіть тоді, коли хтось з подружжя про неї не знає або не думає; а також має розуміння, в якій бік у своєму розвитку рухається сім'я, створена подружжям. Якщо немає чітких домовленостей між подружжям, як і за рахунок кого або чого буде забезпечуватися життєдіяльність сім'ї, кожне таке подружжя ризикує опинитися у ситуації, коли несплачені квитанції за комунальні послуги неможливо буде оплатити своїм коханням. Результатом цього можуть стати абсолютно реальні негативні наслідки: відсутність водопостачання, опалення. Дослідження автора з цього питання дозволяють зробити висновок, що ось ці «комунальні послуги» можуть сприйматися вже певною мірою метафорою, яка яскраво демонструє визначення ролей кожного з подружжя в їх сім'ї.

І все, що для цього потрібно, – це сісти і домовитися про те, як сім'я буде жити, розвиватися і досягати успіху. Все це якраз відноситься до сфери життєдіяльності сім'ї, говорячи про яку ми завжди маємо на увазі фінансове забезпечення у будь-якому виді (гроші, активи, пасиви, зобов'язання, майно). А вимірюваним критерієм того, що сім'я досягла успіху, має стати відчуття, що кожен з подружжя пишається тим, що належить саме до своєї сім'ї. Тобто, якщо в кожного з подружжя всередині є стійке відчуття цього, це свідчитиме про те, що обидва з подружжя не лише сформувалися як особистості у власній сім'ї, а й віднайшли спільне рішення того, як їх сім'я житиме і розвиватиметься.

Безперечно, все це мало нагадує ті наукові дослідження з розкриття теми про договірне регулювання відносин подружжя, які вже існують в український

науці. Але водночас, існуючі дослідження не надають відповіді на головне питання: а навіщо подружжю врегульовувати свої відносини у договірний спосіб, зокрема, шляхом укладення шлюбного договору, якщо з покоління в покоління відносини між чоловіком та жінкою будувались здебільшого на емоціях та почуттях, і саме це лягало в основу шлюбу? Тобто, подружжя не вбачають достатньої ефективності впровадження шлюбного договору в свої сім'ї і, очевидно, що саме в цьому полягають причини низького використання такого правового інструменту, як шлюбний договір, для врегулювання відносин подружжя. І про це більш ніж красномовно говорять цифри статистики. Так, в середньому за останні 10 років укладалися шлюбні договори на рівні 2500 договорів на рік [76].

Однією з підстав такого сприйняття шлюбного договору є та залишається встановлена законодавцем *maxima* – шлюбний договір регулює виключно майнові відносини подружжя. Тому на рівні «споживачів» такий договір розглядається суто як юридичний інструмент захисту активів, інколи – захисту від боргів іншого з подружжя, а також свідчить про недовіру та відсутність кохання. Про це вказували і О. Письменна та А. Гордейчук [88]. Тобто шлюбний договір для багатьох все ще є та залишається непотрібним інструментом, і до нього звертаються лише тоді, коли потрібно визначити «кому машина, а кому квартира», інколи – хто буде відповідальним за борги.

Також, як вже зазначалося, саме за допомогою шлюбного договору подружжя має можливість «зазирнути у майбутнє» своєї сім'ї і визначити порядок своїх дій залежно від тих чи інших економічних чинників, які впливатимуть і на сім'ю в цілому, і на відносини подружжя – зокрема.

Основні економічні фактори та приклади їх формулювання у шлюбному договорі наведені у Додатку 9.

Тому, якщо брати за основу те, що шлюбний договір може виступати як прогностна модель, висновком може стати те, що така прогностна модель дозволяє оцінити стабільність, очікування і сценарії розвитку сім'ї (в даному випадку під «сім'єю» розуміється саме подружжя або подружжя і їх діти).

Наукові дослідження свідчать: сім'ї, які укладають шлюбні договори, мають більший рівень узгодженості, що є важливим маркером стабільності [203, с. 367]. Р. Карпенко і А. Зибіна стверджують, що «запровадження договірного режиму щодо подружжя може сприяти не лише організації майнових відносин, а й покращенню взаємної довіри між ними» [47]. Крім того, детальне прописування ролей кожного подружжя, обов'язків і фінансових зобов'язань створює експліцитну модель сімейної взаємодії, що дозволяє прогнозувати потенційні конфлікти, розлучення або, навпаки, їх уникнення.

Також, якщо брати до уваги те, що все більше сімейних відносин ускладнюються іноземним елементом (міжнародні шлюби), то в такому договорі, який виступає в ролі прогнозної моделі сім'ї, значущу роль відіграватиме спеціальний розділ про вибір права. Вибір юрисдикції у договорі дозволяє уникнути правової невизначеності, адже в кожній державі свої правила і процедури. Крім цього, слід зважати сьогодні і на наявність майна за кордоном (нерухомість, рахунки, інвестиції), відносно якого можуть діяти свої окремі законодавчі вимоги, наприклад, податкові вимоги або правила, і питання оподаткування з точки зору ризик-факторів можуть обумовити настання певних економічних змін у життєдіяльності сім'ї і, можливо, ускладнити відносини подружжя, якщо такі та подібні питання не вирішуватимуться у договірний спосіб між подружжям.

Таким чином, розглядаючи шлюбний договір крізь призму прогнозної моделі сім'ї, можемо стверджувати, що він здатен виходити далеко за межі традиційного уявлення про інструмент регулювання майнових відносин подружжя. Насправді йдеться про своєрідний «нематеріальний актив» сім'ї, який не лише забезпечує передбачуваність дій у сфері майнових прав та обов'язків, а й формує підґрунтя для усвідомленого управління ризиками, визначення сценаріїв майбутнього та створення механізмів стабільності.

Шлюбний договір, побудований із врахуванням методології ризик-менеджменту, дозволяє подружжю ще на етапі укладення шлюбу проаналізувати ключові фактори, які можуть впливати на їхнє життя, виявити

потенційні ризики та визначити шляхи реагування на них. Завдяки цьому договір стає не лише правовим документом, а й своєрідним «бізнес-планом» сім'ї, який окреслює напрями розвитку, встановлює правила поведінки у кризових ситуаціях і формує стратегічне бачення майбутнього.

У цьому контексті важливим видається і міждисциплінарний підхід, коли до сімейно-правових відносин запозичуються моделі, апробовані в інших сферах — зокрема, у сфері корпоративного управління. Таке поєднання юридичних, економічних і соціологічних підходів дозволяє розглядати шлюбний договір як інструмент комплексного характеру, що здатен не лише регулювати, а й проектувати життя сім'ї у довгостроковій перспективі.

Водночас прогностична модель сім'ї, відтворена у шлюбному договорі, має не лише практичне, а й символічне значення, формуючи середовище порозуміння та комунікації між подружжям, слугує дороговказом у складних життєвих обставинах і демонструє, що справжня цінність шлюбного договору як правового інституту полягає не так у розподілі активів, як у створенні механізму збереження та розвитку сім'ї як цілісного організму.

2.2. Цілі шлюбного договору як підґрунтя формування його змісту та забезпечення виконуваності

Виконання договору та питання його виконуваності є правовими категоріями зобов'язального характеру, які нерозривно пов'язані зі змістом договору, адже погоджені сторонами права й обов'язки підлягають належному здійсненню і виконанню у спосіб, строк та в обсязі, визначених договором і законом. У правовому сенсі «виконання договору» означає реалізацію погодженого сторонами комплексу суб'єктивних прав і кореспондуючих обов'язків, тобто належне здійснення зобов'язання у спосіб, строк і щодо того обсягу, який визначений договором та законом. Відповідно, «виконуваність» шлюбного договору є не лише фактичною можливістю слідувати домовленостям, а й юридичною придатністю його умов до кваліфікації,

тлумачення і захисту, щоб у разі порушення можна було визначити, яке саме право порушене, який обов'язок не виконано, які правові наслідки настають та який спосіб захисту є належним і ефективним. Тому, перш ніж говорити про практичне «виконання» і теоретичну «виконуваність» та їхні особливості, потрібно з'ясувати, чим і як визначається «зміст» шлюбного договору і чи є, чи має бути і чи може він загалом бути подібним в усіх шлюбних договорах, в тому числі, у випадках, коли відносини подружжя ускладнені іноземним елементом. Також окремим рядком постає питання, чи є достатньою лише домовленість сторін про зміст договору для його виконання, чи виконуваність потребує додаткових юридичних передумов, зокрема визначеності умов, їхньої доказової придатності та наявності ефективних способів захисту, які можуть бути реалізовані й поза волею сторін, зокрема у разі виконання або примусового захисту в іншій державі.

Крім того, з позиції приватного права зміст договору є «виконуваним» лише тоді, коли він є достатньо визначеним, тобто ідентифіковано об'єкти (майно/права/кошти), визначено юридичні факти, з якими пов'язуються наслідки (набуття, поділ, користування, утримання тощо), встановлено порядок і критерії виконання, а також передбачено механізми вирішення спорів. Саме через призму визначеності змісту проявляється здатність договору «працювати» у праві, у тому числі й в судовому вимірі, в якому умови договору мають бути придатними до доказування та оцінки.

Говорячи про зміст шлюбного договору, перш за все маємо говорити про визначену законодавцем мету укладення шлюбного договору – врегулювання майнових відносин подружжя у межах диспозитивності, яка обмежена імперативними приписами сімейного законодавства. Мета, визначена сімейним законодавством, водночас окреслює і межі предмета шлюбного договору. Він є спеціальним сімейно-правовим (але за юридичною природою – приватноправовим) правочином, який допускає диспозитивне конструювання майнового порядку в сім'ї, однак не дозволяє сторонам виходити за встановлені законом межі. Тобто, автономія волі у шлюбному

договорі поєднується з імперативними обмеженнями, такими як охорона прав дитини, недопущення надзвичайно невігідного матеріального становища одного з подружжя, а також заборона на домовленості, які за своєю суттю підміняють встановлені законом механізми переходу прав на майно, що потребує державної реєстрації. Власне ці обмеження мають не декларативне, а контрольне значення, і є критеріями правової допустимості умов договору та підставою для потенційного судового втручання у разі спору. Тому, говорячи про зміст шлюбного договору, необхідно оцінювати його не лише як «перелік домовленостей», а як юридичну модель, що має відповідати вимогам до дійсності правочинів, принципам добросовісності та справедливості, а також спеціальним приписам цивільного і сімейного законодавства.

Питання змісту шлюбного договору неодноразово ставало предметом дослідження вітчизняних науковців. Так, Р. Карпенко і А. Зибіна [47], Т. Маланчук і Р. Дегтяр [64] вказують на певні «особливості змісту шлюбного договору», зазначаючи, що шлюбним договором регулюються майнові відносини подружжя, визначаючи їх майнові права та обов'язки як подружжя, та майнові права та обов'язки подружжя як батьків. Також до «особливостей» авторами відносяться обмеження, встановлені законодавцем щодо: заборони передачі у власність одному з подружжя нерухомого майна або іншого майна, право на яке підлягає державній реєстрації; заборони зменшувати обсяг прав дитини, встановлених СК України, і ставити одного з подружжя у надзвичайно невігідне матеріальне становище. Т. Кобзева і Ю. Горбатко до змісту шлюбного договору відносять майнові права і обов'язки подружжя, а також питання, пов'язані з правом власності на рухоме та нерухоме майно, як придбане до шлюбу, так і під час шлюбу, та майно одержане в дар чи успадковане одним з подружжя [49, с. 70]. І. Жилінкова відмічала, що «шлюбний договір не є як типовий договір, який включає певні більш-менш постійні умови. ... Обсяг та зміст кожного конкретного договору, суб'єктна спрямованість виконання визначаються сторонами у кожному конкретному випадку окремо» [29, с. 36]. У цьому контексті доречно підкреслити, що

«нетиповість» шлюбного договору не означає відсутність правових стандартів до його змісту. Навпаки, саме через індивідуальність він потребує підвищеної юридичної якості формулювань, оскільки у випадку спору саме текст договору (разом із нормами закону) стає первинним джерелом визначення правового режиму майна, меж розпорядження, обсягу утримання, порядку користування житлом тощо. Н. Горбаль відмічає, що зміст шлюбного договору завжди обумовлюється метою його укладення [15, с. 305].

Неоднозначною видається думка Л. Липець щодо змісту шлюбного договору. Так, дослідниця порівняла шлюбний договір із заповітом і зазначила: «На сьогодні в Україні, шлюбний договір, по суті, не є договором, він є чимось на зразок заповіту: обидва правочини можуть визначати лише правовий режим майна, яке переходить у власність до того чи іншого члена сім'ї після настання певного юридичного факту, у заповіті – після смерті заповідача, а у шлюбному договорі – після розлучення» [61, с. 32]. На думку Л. Липець, «законодавець дозволяє врегульовувати договором майнові питання подружжя й у шлюбі, але, як свідчить практика, більшість подружніх пар не потребують чіткого виокремлення своєї частки майна зі спільного майна подружжя під час подружнього життя. Зазвичай, така необхідність постає після розірвання шлюбу. А ті питання, які регулюють сферу саме подружнього життя (побутові, виховання дітей, розподілу сімейного бюджету тощо), український законодавець включати до шлюбного договору не дозволяє. А отже, і укладають шлюбний контракт, на сьогодні, лише невпевнені у довготривалості шлюбу пари» [61, с. 32].

Не можемо погодитися з такою думкою, по-перше, через те, що шлюбний договір є цивільно-правовим договором, про що вже йшлося у Розділі I даного дослідження, і є саме договором – і за суттю, і за формою.

По-друге, шлюбним договором не лише визначається правовий режим майна, «яке переходить у власність до того чи іншого члена сім'ї після розлучення». Передусім, такий договір врегульовує майнові відносини подружжя, що, в тому числі, передбачає набуття в особисту приватну

власність певного майна одним з подружжя (або ними обома) і під час шлюбу, а не лише «після розлучення». На підтвердження цього також свідчать і висновки, які містяться у Постанові ВС від 06.09.2023 р. у справі № 755/3563/21, і з точки зору виконання шлюбного договору – це принципові речі.

По-третє, думка щодо заборони законодавцем віднесення до змісту шлюбного договору сфери подружнього життя у частині «розподілу сімейного бюджету» є хибною. Навіть якщо виходити лише з окресленої законодавцем мети укладення шлюбного договору – врегулювання майнових відносин подружжя – і з урахуванням того, що сімейний бюджет – це, перш за все, гроші/фінанси, за рахунок яких забезпечується життєдіяльність сім'ї, то «сфера сімейного життя» у частині утворення, керування та розпорядження сімейним бюджетом має безпосереднє відношення до майнових відносин подружжя. З позиції права це означає, що якщо певна домовленість стосується коштів, порядку їх акумулювання, використання, розподілу або відповідальності за їх витрачання, то вона має майновий характер, а отже, потенційно може бути предметом договірної врегулювання, якщо не містить заборонених законом елементів. Інакше кажучи, не «соціальна» назва питання (сімейний бюджет), а його юридичний зміст (фінанси/майно/майнові права та обов'язки) є визначальним для оцінки допустимості включення відповідних умов до шлюбного договору.

По-четверте, твердження щодо того, що шлюбні договори укладають «лише невпевнені у довготривалості шлюбу пари», є таким, що у принципі підриває авторитет інституту шлюбу і сім'ї в державі. Підтекст цього свідчить про те, що, на думку автора цієї тези, не потрібно взагалі врегульовувати життєдіяльність сім'ї, яку створило подружжя, укладаючи шлюб.

Таке сприйняття шлюбного договору є кардинально відмінним від нашого сприйняття. На нашу думку, шлюбний договір – це, перш за все, прогностична модель сім'ї, побудована на усвідомленому ставленні до оцінки ризиків відносно подій, які вже відомі щодо їх настання, а також ймовірних

подій, які можуть відбуватися у сім'ї, включаючи і зміни законного режиму власності майна, набутого в шлюбі, на договірний.

І саме шлюбний договір є та залишається унікальним правовим інструментом, за допомогою якого кожне подружжя має можливість у цивілізований спосіб не лише врегульовувати свої майнові відносини і вирішувати всі питання, пов'язані з життєдіяльністю сім'ї, а й використовувати цей правовий інструмент як своєрідний «статут» або «конституцію» сім'ї. Завдяки цьому повністю виключаються такі мотиви для укладення шлюбного договору, як «на випадок розлучення». Аналогічного висновку доходять і В. Труба та С. Морозова, вказуючи, що «під час обговорення найбільш важливих сторін майбутнього сімейного життя (маючи на меті укладення шлюбного договору) особи можуть вчасно та врівноважено дійти висновку навіть і про недоцільність або передчасність укладання шлюбу, а їхня здатність відкрито обговорювати економічні аспекти сімейного життя дасть можливість уникнути ймовірних проблем у майбутньому» [161, с. 151].

На думку О. Сафончик, шлюбний договір укладається з приводу майнових правовідносин подружжя, а самі майнові правовідносини розподіляються на «три основні види». До цих видів віднесено: (1) правовий режим майна; (2) порядок користування житлом; (3) право на утримання [136, с. 84]. Іншими словами, підставою для визначення змісту шлюбного договору також можуть стати ці три види майнових правовідносин.

У зв'язку з цим важливо уточнити, що відсутність у законі розгорнутого тлумачення поняття «майнові відносини подружжя» створює простір для різних доктринальних підходів, але не скасовує необхідності правової визначеності при конструюванні умов договору. Саме тому шлюбний договір у кожному конкретному випадку фактично виконує функцію «індивідуального регулятора», який конкретизує для сторін те, що закон формулює загально, і тим самим зменшує ризик спору щодо застосування законного режиму спільної сумісної власності.

Якщо брати до уваги законодавчо визначену мету укладення шлюбного договору – врегулювання майнових відносин подружжя, то можна зробити висновок, що попри різноманітність думок та підходів до визначення змісту самого договору, все, так чи інакше, обертається саме навколо «майнових відносин», до яких, в тому числі, деякими вченими відноситься і «сфера подружнього життя» в її певній частині, яку можна віднести саме до майнових відносин [156, с. 139]. Водночас, з огляду на те, що більшість вчених під «майновими відносинами подружжя» розуміє лише визначення правового режиму власності майна, набутого у шлюбі [24, с. 28], може скластися доволі неоднозначне сприйняття цього договору його «споживачами» саме в розрізі його виконання: з одного боку, ми маємо єдине для всіх поняття «майнові відносини подружжя», але без його законодавчого тлумачення. А з іншого боку, це поняття, якщо сприймати його як єдине для всіх (виходячи з концепції рівності всіх перед законом), напевно, може свідчити і про концепцію «однаковості» шлюбних договорів для всіх. І якщо, наприклад, шлюбний договір укладається лише для зміни законного режиму власності майна на договірний, то з точки зору змісту договору має бути все просто – таким договором визначається режим власності щодо конкретного майна і він має бути доволі простим з точки зору його виконання, навіть і тоді, коли майнові відносини подружжя ускладнені іноземним елементом. Якщо такий договір буде «ускладнений» ще і «сферою подружнього життя», наприклад, в частині розподілу сімейного бюджету, або існуватимуть обставини, які можуть обмежувати сторони договору у часі щодо укладення такого договору, то чи може у таких випадках зміст шлюбного договору бути «подібним» чи «однаковим»?

Аби виконувати договір, будь-який, і шлюбний договір – не виключення, його сторони мають розуміти, про що він. Причому «розуміти» у цьому контексті означає не лише його психологічне сприйняття, а юридичну усвідомленість, тобто сторони мають розуміти, які юридичні факти запускають дію конкретної умови, як зміниться правовий режим майна, які

обов'язки виникають (або не виникають), які докази можуть підтвердити виконання і які правові наслідки настануть у разі порушення. Якщо ці елементи не закладені в тексті або не впливають з нього однозначно, виконуваність договору стає проблемною, адже під час спору доведеться «доповнювати» договір припущеннями, що суперечить правовій визначеності.

Виходячи з реальних запитів фізичних осіб в межах адвокатської практики автора, перш ніж говорити про зміст договору як такого, кожен має відповісти для себе на просте запитання: навіщо мені укласти такий договір? Без відповіді на це запитання навряд чи можна отримати договір високої якості, який буде не лише зі зрозумілим змістом та «вистойть» у судовій перспективі, якщо до цієї перспективи дійде, а й при його виконанні не виникатиме будь-яких та жодних труднощів. Саме виходячи з правозастосовчої практики можна зробити єдиний правильний висновок – зміст шлюбного договору обумовлюється виключно його метою укладення, про що також неодноразово зазначалося автором. Крім цього, відповідь на зазначене запитання також свідчитиме, що кожна зі сторін договору розуміє та усвідомлює поставлену перед собою мету укладення такого договору. Такий підхід (до укладення договору) – через низку питань та відповідей – фактично змушує сторони свідомо, а не під впливом емоцій, ухвалювати рішення про укладення договору і в реальності уявляти те, як він виглядатиме і чим наповнюватиметься ще до початку його розробки. Доречно підкреслити, що етап «переддоговірної» роботи має не лише організаційне, а й правове значення. По суті він спрямований на забезпечення належного формування волевиявлення сторін, узгодження істотних і ключових умов, мінімізацію ризиків оспорування договору (зокрема через помилку, введення в оману, нерозуміння наслідків), а також на підвищення доказової придатності умов договору. Чим більш структуровано сторони фіксують мету, очікувані наслідки і вихідні факти, тим менше підстав для подальших спорів щодо тлумачення або добросовісності поведінки при укладенні договору. У попередніх публікаціях автора цей підхід – через питання-відповіді –

неодноразово досліджувався, а всі отримані результати буквально проходили апробацію на практиці під час розробки кожного конкретного шлюбного договору для конкретної сім'ї (загалом, протягом адвокатської практики автором було розроблено понад 200 шлюбних договорів). Також описаний підхід знайшов своє практичне відображення в Анкеті.

Саме завдяки Анкеті, тим, хто звертається із запитом на розробку шлюбного договору, доволі легко визначитися з метою укладення шлюбного договору, адже сама Анкета побудована таким чином, що, заповнюючи її, сторони вже на початкових етапах бачать, по-перше, якими взагалі можуть бути цілі укладення шлюбного договору, завдяки чому визначають для себе саме ту ціль, яка найбільше відповідає їх спільним інтересам, або поєднують декілька цілей для досягнення поставленої мети. По-друге, з огляду на те, як побудована структура Анкети, сторони також можуть «побачити» ще на стадії її заповнення і майбутній шлюбний договір, орієнтуючись лише на розділи Анкети, які в подальшому стають розділами вже самого договору. По-третє, також ще на стадії заповнення Анкети сторони можуть «побачити» свою сім'ю в розрізі декількох майбутніх років і в контексті заданої мети укладення шлюбного договору. І ця дія – заповнення Анкети – фактично надає сторонам час на роздуми: для усвідомлення цього кроку, для визначення мети укладення шлюбного договору, для визначення прогностичної моделі своєї сім'ї, для визначення дій, пов'язаних з виконанням шлюбного договору. Тобто, сторони майбутнього договору, визначаючи мету або ціль укладення шлюбного договору, здатні тут і зараз уявити собі його зміст, що і як там буде записано. І в даному випадку Анкета відіграє роль того, що у загальному сенсі може об'єднати все те, що кожна сім'я, кожен чоловік і кожна дружина вкладають у поняття «майнові відносини подружжя».

З правової точки зору Анкета фактично виконує функцію попередньої «картографії» правовідносин і дозволяє ідентифікувати об'єкти майна, потенційні джерела доходів, можливі зобов'язання, коло третіх осіб, на чий інтерес можуть вплинути домовленості (діти, кредитори, спадкоємці), а

також юридичні факти, з якими сторони пов'язують настання наслідків. Саме це підсилює виконуваність, оскільки умови договору стають не загальними деклараціями, а конкретними нормами індивідуального регулювання, придатними до застосування і в позасудовому, і в судовому порядку.

Якщо особа (сторона договору) не уявляє або просто не знає, з якою метою може укладатися шлюбний договір, то дійсно важко досягнути унікальності цього юридичного інструменту. Попри те, що законодавством це питання врегульоване (ст. 93 СК України), таке регулювання, за своєю формою, є скоріш узагальнюючим, аніж конкретизуючим. І, на жаль, саме через це у суспільстві і поширюється думка про те, що шлюбний договір – це про те, «кому квартира, кому машина, а кому борги» (за визначенням автора). Також, з огляду на наявний практичний досвід автора в адвокатській сфері, можемо виснувати, що визначена законодавцем мета – врегулювання майнових відносин подружжя іноді є не зовсім зрозумілою навіть для тих, хто практикує у галузі сімейного права. І також, на жаль, дуже часто, той, хто береться за розробку шлюбного договору на запит клієнта (адвокат чи нотаріус) у переважній більшості не розуміє, а інколи навіть і не думає про це: як покращиться життя конкретної людини після укладення нею шлюбного договору і чи покращиться воно взагалі, якщо цим договором просто визначатиметься «кому квартира, кому машина, а кому борги», у порівнянні з існуючим законним режимом власності майна подружжя та презумпцією спільності майна подружжя – все набуте за час шлюбу належить подружжю на праві спільної сумісної власності.

Наслідком такого нерозуміння, як правило, стає невдоволення клієнта та ще і за його ж гроші. Також може спостерігатися і невдоволення своєю роботою і самим адвокатом чи нотаріусом внаслідок відсутності задоволення від отриманого результату самим клієнтом (не завжди, звісно, але може). І ці, здавалось би, зовсім не наукові формулювання – «невдоволення клієнта», «за його гроші», «невдоволення адвоката результатом своєї роботи» – насправді мають стати відправною точкою для наукових пошуків, досліджень, оскільки

завдяки цьому можна і потрібно знайти нові механізми або юридичні інструменти, або відшукати нові можливості вже відомих правових інструментів, за допомогою яких результат від правозастосування перевершуватиме очікування будь-кого з учасників процесу розробки та укладення шлюбного договору, а сторони такого договору будуть здатні побачити його дійсну цінність для себе, для своїх відносин, для своєї сім'ї і безпеки її життєдіяльності, в тому числі, у найширшому сенсі. Іншими словами, наука не має існувати виключно заради самої науки, а має бути спрямована на вирішення практичних проблем/завдань та покращення життя людей. Наукові дослідження повинні мати сенс і цінність для суспільства, а не бути просто самоціллю. Варто погодитися з думкою О. Сидорович, яка, аналізуючи слова Аристотеля, що справжня наука існує заради самої себе, вказує, що «втім, вчений прагне до знання заради розуміння, а не заради будь-якої користі. Не як зробити, а як зрозуміти (пояснити) – ось та головна рушійна сила, що визначала і зумовлювала розвиток науки» [142, с. 11]. Тож, якщо поєднати практичний бік наукових досліджень з тим, що будь-які дослідження мають на меті надати відповідь на запитання: «Не як зробити, а як зрозуміти (пояснити)?», – можемо дійти висновку про важливість процесу визначення справжніх цілей укладення шлюбного договору у кожному конкретному випадку. Цілі самі по собі не заперечуватимуть визначеної законодавцем мети – врегулювання майнових відносин подружжя, а лише значно її розширюватимуть та/або конкретизуватимуть. І ці конкретні цілі не лише обумовлюватимуть зміст окремого шлюбного договору, а й допомагатимуть сторонам договору відповісти на головне запитання: «А навіщо подружжю врегульовувати свої відносини у договірний спосіб, зокрема, шляхом укладення шлюбного договору, якщо з покоління в покоління відносини між чоловіком та жінкою будувались здебільшого на емоціях та почуттях, і це лягало в основу шлюбу?».

Також відносини подружжя можуть бути ускладнені іноземним елементом. Наслідком цього є використання договірних засад у міжнародному

сімейному праві, що обумовлює застосування до певних правовідносин подружжя закону, обраного сторонами правочину (*lex voluntatis*), внаслідок чого застосовується право держави, яку сторони обирають для регулювання приватноправових відносин, так звана автономія волі сторін. Однак ускладнення іноземним елементом впливає на виконуваність не лише через вибір права. Практично значущими стають також вимоги до форми правочину та її визнання в іншій державі, співвідношення обраного права з імперативними нормами держави фактичного виконання, дія застереження про публічний порядок, кваліфікація майна (зокрема коштів, корпоративних прав, фінансових інструментів) у різних правопорядках, а також можливість визнання і надання примусової сили рішенням чи документам, які підтверджують виконання або порушення договору. Наприклад, як вказує А. Довгерт, «якщо шлюб укладається за кордоном за іноземним правом, виникає проблема його визнання. Шлюби між громадянами України, між громадянами України та іноземцями, між громадянами України та особами без громадянства, визнаються дійсними в Україні за умови дотримання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу» [25, с. 107]. Таким чином, частина чинників виконання об'єктивно перебуває поза контролем сторін, але саме вони можуть визначати реальну ефективність домовленостей у транскордонному вимірі.

Тому, якщо відповідальна за розробку договору особа не з'ясує на самому початку справжню мету кожного з подружжя та інші важливі обставини, або підходитиме до цього формально, то такий договір не буде слугувати основній меті – в реальності врегулювати відносини подружжя у договірному порядку, змінюючи законний режим власності майна, набутого у шлюбі, на договірний і так, щоб цей договір дійсно міг бути виконуваним. Навпаки, укладення такого договору може стати підставою для нових спорів чи конфліктів, що саме по собі не свідчитиме про реальне договірне врегулювання майнових відносин подружжя. Йдеться, зокрема, про необхідність усвідомлення обома сторонами правових наслідків договору та

врахування інтересів третіх осіб, які не є його сторонами, але на чий права та законні інтереси він може впливати.

У попередніх працях автора [16; 17; 18] вже були сформульовані такі цілі і їх налічується сім.

Перша практична ціль укладення шлюбного договору – зміна законного режиму власності майна подружжя, яке планується для придбання після укладення шлюбного договору або яке набувається у шлюбі, – на договірний режим. У чому ця, здавалось би, звичайна ціль, яка фактично повторює законодавчо-визначену мету і яка найчастіше зустрічається саме у шаблонних договорах, має характерну відмінність, внаслідок чого вона включена в дану класифікацію? Виходячи з аналізу таких шаблонних договорів [184; 27; 39; 185; 179] і порівнюючи їх з авторськими розробками шлюбного договору адвоката Н. Горбаль, можемо стверджувати про наявність ключової відмінності в частині визначення правового режиму грошових коштів як майна, і відображення цієї відмінності у шлюбних договорах, які не є шаблонними. У шаблонних договорах відносини подружжя врегульовуються лише відносно тих грошових коштів, які, зазвичай, знаходяться на рахунках одного або обох з подружжя, а також грошових коштів, у вигляді дивідендів, як виплата прибутку тому з подружжя, який є учасником господарського товариства, та процентів на банківські вклади (виходячи з аналізу змісту шаблонних договорів). У договорах авторської розробки адвоката Н. Горбаль грошові кошти, як певний вид майна, мають відповідну класифікацію за джерелами їх надходження у сім'ю, що унеможливує в подальшому, при виконанні шлюбного договору в тому числі, притягувати до відповідальності одного з подружжя, наприклад, через те, що він чи вона розпорядилися грошовими коштами не у спосіб, визначений самим шлюбним договором, оскільки договором чітко визначені саме джерела грошових надходжень та режим власності відносно кожного джерела. Тобто, ключовою ознакою відмінності є, по-перше, класифікація за видами джерел надходжень грошових коштів, яка охоплює майже всі існуючі джерела, а не лише одне чи два, як це

зазвичай існує у шаблонних договорах; по-друге, у розрізі виконання шлюбного договору зазначення існуючих джерел надходжень грошових коштів у сім'ю з визначенням їх правового режиму саме за видами джерел, робить такий договір дійсно виконуваним, а не декларативним, адже сторони усвідомлено підходять до змісту договору. Приклад некоректних формулювань в шлюбному договорі щодо джерел грошових надходжень наведений у Додатку 10.

У межах першої практичної цілі шлюбного договору окремого значення набуває визначення правового режиму грошових коштів, оскільки саме щодо цього виду майна найбільше проявляються ризики спорів про походження коштів, необхідність згоди другого з подружжя та подальшу доказовість виконання. З огляду на це, в дослідженні використовується підхід, за яким режим коштів доцільно формулювати не абстрактно, а з урахуванням джерел їх надходження у сім'ю та правил розпорядження ними. Розгорнуту класифікацію таких джерел, пояснення її зв'язку з доказовими стандартами, а також стислий теоретико-правовий акцент щодо правової природи грошових коштів і наслідків їх використання як засобу платежу наведено у Додатку 11.

Варто також зауважити, що у будь-якому випадку зміст шлюбного договору, що укладається з цією метою, як правило, мало чим буде відрізнятися від того, який всі звикли бачити і кожний перший такий договір повторює наступний. Зазвичай, у договорі з такою метою використовуються доволі прості формулювання, без конкретизації майна, втім, наводяться його певні критерії та/або класифікація. Шлюбний договір з такою метою укладається, перш за все, тоді, коли кожен з подружжя прагне уникнути зайвих питань, пов'язаних з розпорядженням майна у шлюбі. Втім, що стосується грошових коштів, то їм буде приділена особлива увага в договорі: з визначенням видів джерел надходжень грошових коштів у сім'ю та правового режиму цього «особливого» виду майна. Також, як свідчить практика, під час укладення «шаблонних договорів» визначення режиму власності майна у вигляді грошових коштів не передбачає визначення джерел грошових

надходжень у сім'ю, через що у подальшому може виникати безліч питань, пов'язаних з розпорядженням таким майном. Про це свідчать, зокрема, зразки шаблонних договорів, які можна знайти в інтернеті та/або на сайтах деяких нотаріусів чи адвокатів (посилання наводилися вище). Хоча в деяких випадках і спостерігається намагання визначити у шаблонному шлюбному договорі режим власності грошей за видами джерел надходжень у сім'ю, але ці «види» мають обмежену кількість і фактично повторюються у кожному першому шаблонному договорі. Так, до найчастіше використовуваних видів джерел відносять: проценти, нараховані на депозитні вклади та на кошти, розміщені на банківських рахунках; дивіденди як прибуток [182; 38]. Однак, абсолютно забуваються всі інші види джерел грошових надходжень у сім'ю, в тому числі, але не виключно, такі, як заробітна платня, доходи від підприємницької діяльності (не дивіденди), грошове забезпечення та/або винагорода (наразі це як окремий вид виплат військовослужбовцям [119], членам наглядових рад [118] або Ради Національного банку України [120] тощо). Наслідком такого неналежного ставлення до різновидів джерел грошових надходжень у сім'ю і подальше розпорядження ними кожним з подружжя без врахування джерел походження коштів є виникнення певних ризиків, зокрема у формі визнання недійсним того чи іншого оплатного правочину, вчиненого одним з подружжя і без отримання згоди іншого з подружжя на таке розпорядження грошовими коштами, або стягнення з такого подружжя відповідної компенсації.

Коли йдеться про розпорядження грошовими коштами одним з подружжя за умови, що відносини подружжя не були врегульовані договором відносно цього майна – грошей, як вже зазначалося, є та залишається ризик визнання в подальшому недійсними тих чи інших правочинів, які вчинялися одним з подружжя і за якими відбулось розпорядження спільним майном подружжя – грошима – з підстав відсутності згоди другого з подружжя на таке або ж у такий спосіб розпорядження спільним майном подружжя. У цьому контексті доцільно підкреслити, що спеціальна підстава оспорювання правочину, вчиненого одним із подружжя без згоди другого, не підміняється

оцінками добросовісності/недобросовісності сторін, оскільки закон не «прив'язує» наявність або відсутність згоди до добросовісності контрагента, а відповідний ризик недійсності впливає з конструкції сімейно-правового регулювання як такої [193, с. 33]. Прикладом такого розпорядження «без дозволу» грошима, якщо шлюбним договором відносно цього майна не були врегульовані відносини подружжя, може стати придбання одним з подружжя майна на користь третьої особи.

Судова практика також підтверджує можливість визнання оплатного договору, укладеним одним з подружжя, недійсним або стягнення відповідної компенсації у відповідному розмірі за відчужене майно (майно, яким розпорядився один з подружжя) лише з тих підстав, що інший з подружжя не надав своєї згоди на розпорядження спільним майном подружжя (Постанова ВС від 03.06.2024 р. у справі № 712/3590/22 [95], Постанова ВП ВС від 22.02.2022 р. у справі № 125/2157/19 [93]), навіть і тоді, коли був укладений шлюбний договір, але яким не був передбачений конкретний вид джерела походження грошових надходжень у сім'ю, за рахунок яких і була проведена оплата за оплатним правочином на користь третьої особи. Доведенню підлягає саме джерело грошових надходжень, за рахунок якого один з подружжя вчинив оплатний правочин на користь третьої особи і розпорядився грошима.

Подібну думку також висловлює Т. Коєнен [199, с.33]. Якщо, наприклад, шлюбним договором визначений режим особистої приватної власності на грошові кошти у вигляді депозитного вкладу і банківською випискою з рахунку підтверджується, що цими грошима такий з подружжя не користувався для оплати, то виникає правомірне запитання: з яких джерел грошових надходжень у сім'ю була зроблена оплата за правочином на користь третьої особи і який правовий режим цих грошових коштів? І через те, що здебільшого все ж таки укладаються саме «шаблонні» договори в межах цієї цілі, вони якраз не враховують конкретних обставин конкретної сім'ї в розрізі такого особливого виду майна, як грошові кошти. Саме тому шлюбний договір, який укладається з такою ціллю, не можна вважати ані «шаблонним»,

ані в чомусь «обмеженим», адже, як показує практика, якщо сторони усвідомлюють ціль договору, вони здатні чітко визначити його зміст, який відповідатиме інтересам обох сторін і охоплюватиме всі види майна і види джерел походження різних видів майна, включаючи грошові кошти. Здебільшого такий договір укладається перед реєстрацією шлюбу, рідко – вже в самому шлюбі.

Друга практична ціль укладення шлюбного договору – захист майна від імовірних вимог спадкоємців в особі дітей від попередніх шлюбів одного з подружжя.

Укладаючи договір з цією метою, важливо розуміти ставлення кожного з подружжя саме до наслідків укладення цього договору, яким може бути залишений режим спільної сумісної власності на майно, придбане у шлюбі, або встановлений режим особистої приватної власності на таке майно для одного з подружжя. У цій конфігурації шлюбний договір неминуче стикається з правами третіх осіб – потенційних спадкоємців, а тому виконуваність таких умов залежить від того, чи не створюють вони прихованого конфлікту із спадковими гарантіями (зокрема тими, що обмежують свободу розпорядження на випадок смерті). Інакше кажучи, у справах такого типу правова якість договору проявляється у здатності відокремити допустиме регулювання майнового режиму подружжя «за життя» та недопустиму підміну спадкових механізмів домовленостями, які фактично спрямовані на виключення або зменшення прав осіб, що не є сторонами договору.

Хоча на перший погляд йдеться саме про регулювання майнових відносин подружжя за допомогою шлюбного договору, але, говорячи про наслідки його укладення за обставин наявності дітей від попереднього(-их) шлюбу(-ів) в одного чи в обох з подружжя і в контексті виконання шлюбного договору, головну роль відіграватиме з'ясування мети кожного з подружжя, яку кожен з них переслідує, вирішуючи врегулювати свої майнові відносини саме шлюбним договором. А відтак, маємо говорити і про виконання шлюбного договору як таке.

Чим такий договір відрізнятиметься від попередньої цілі? Тим, що на підготовчому етапі подружжя детально проговорює питання щодо всього обсягу та видів майна, включаючи зобов'язання, в тому числі забезпечені, для того, щоб в обох з подружжя були розуміння та ясність щодо подальших дій на випадок смерті одного з них. Це свідчитиме про те, що обидва з подружжя в реальності домовляються про ті чи інші питання, намагаючись їх врегулювати, і передбачають їх виконання. І якщо ми говоримо про різницю між першою ціллю та цією, другою, то, по-перше, з упевненістю можна стверджувати, що ця друга ціль нібито «поглинає» першу, але в той же час і розширює її; по-друге, якщо в першій цілі акцент робився на особливому виді майна – грошах, то в другій цілі акцент робиться на домовленостях подружжя щодо регулювання їх майнових відносин і з урахуванням найкращих інтересів дітей, в тому числі, від попередніх шлюбів, навіть щодо повнолітніх дітей.

Переслідуючи цю другу практичну ціль, можна говорити і про домовленості між подружжям щодо придбання в майбутньому певних активів на ім'я дітей від попередніх шлюбів того чи іншого з подружжя. Тобто визначити, врегулювати, зрозуміти, як подружжя зі всіма тими обставинами, які в них вже були на момент укладення їхнього шлюбу, будуть жити у своїй створеній сім'ї. Чому це важливо? Тому що у переважній більшості випадків конфлікти у сім'ях відбуваються саме через невирішені фінансові питання, про що, в тому числі, свідчить і судова практика в частині судових справ про розірвання шлюбу, про поділ майна та стягнення у примусовому порядку утримання, як на дитину/дітей, так і на одного з подружжя, з яким залишається дитина/діти [13]. Останнім часом набирають обертів конфлікти, що виникають у зв'язку з витрачанням спільних коштів подружжя (за відсутності шлюбного договору – все отримане є спільною сумісною власністю) одним з подружжя, наприклад, на придбання того ж самого житла для дітей від попередніх шлюбів одного з подружжя (за кількісними показниками адвокатської практики адвоката Н. Горбаль). Наслідком такої конфліктної ситуації може ставати судовий процес про визнання такого правочину недійсним з підстав

відсутності згоди іншого з подружжя на розпорядження спільними коштами, або стягнення відповідної компенсації у відповідному розмірі за відчужене майно (майно, яким розпорядився один з подружжя). Тетяна Боднар зазначає, що «підставою визнання недійсним договору щодо розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, укладеного одним із подружжя, є відсутність згоди іншого з подружжя» [9, с. 81]. Втім, завдяки шлюбному договору цього можна уникнути.

Третя практична ціль укладення шлюбного договору – розподіл відповідальності по боргах, утворених в період шлюбу одним з подружжя; також така ціль може мати й іншу назву: захист майна від кредиторів у розумінні захисту майна, яке належить на праві особистої приватної власності тому з подружжя, хто не є стороною зобов'язальних правочинів.

Ця ціль не виникла з нізвідкіля. Сучасне життя разом із судовою практикою «підкидають» багато прикладів того, як правові інструменти, як-от шлюбний договір або договір про поділ майна подружжя, використовуються не лише з метою, передбаченою законом (врегулювання майнових відносин подружжя), а з іншою, яка за своєю суттю суперечить основним засадам цивільного законодавства – за допомогою вказаних договорів боржник намагається уникнути виконання зобов'язань за рахунок того чи іншого майна, встановивши договором на певне майно режим особистої приватної власності на користь іншого з подружжя, який не є стороною зобов'язального правочину. Зокрема, прикладом такого «негативного» використання шлюбного договору є справа № 755/3563/21, в якій ВС у постанові від 06.09.2023 р. зазначив, що «якщо шлюбний договір укладається не для врегулювання цивільних відносин та не для встановлення, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, то приватно-правовий інструментарій у вигляді шлюбного договору не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення чи унеможливлення сплати боргу (коштів, збитків, шкоди) або виконання судового рішення про стягнення боргу, що набрало законної сили» [100].

Правова проблема тут полягає у колізії між автономією волі подружжя та охороною прав кредитора як третьої особи. Якщо договір використовується як інструмент виведення активів з-під потенційного стягнення, він втрачає легітимну регулятивну функцію і набуває ознак зловживання правом, що в судовому контролі може проявлятися через категорії фrawdаторності/обходу закону/недобросовісності (про це детальніше у Розділі III). Тому при конструюванні умов про борги й відповідальність критично важливим є не лише «хто за що відповідає» у внутрішніх відносинах подружжя, а й те, як ці домовленості співвідносяться з правом кредитора на ефективне задоволення вимоги та з принципом належного виконання зобов'язань.

Водночас, якщо подружжя діє добросовісно, укладаючи правочин для врегулювання своїх майнових відносин, і не переслідує мети використати право на зло задля уникнення відповідальності за зобов'язаннями, а лише прагне розподілити відповідальність за боргами, то при визначенні змісту шлюбного договору з цією ціллю слід враховувати додаткові правові категорії. Зокрема, йдеться про поняття «солідарні боржники» та/або «солідарність зобов'язань». Це важливо тому, що другий з подружжя, який формально не є стороною зобов'язань, може стати солідарним боржником, якщо перший з подружжя (сторона правочину) не хоче або не може виконати свої обов'язки. Також треба брати до уваги поняття «інтереси сім'ї» або «в інтересах сім'ї».

За змістом ч. 4 ст. 65 СК України договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором (зобов'язальний правочин), використане в інтересах сім'ї. Відповідно до ч. 2 ст. 73 СК України стягнення може бути накладено на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, якщо судом встановлено, що договір був укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї і те, що було одержане за договором, використано на її потреби. Попри те, що вказана норма не містить чіткого посилення на солідарну відповідальність подружжя, з неї вбачається, що йдеться про спільні не тільки права, а й обов'язки. За таких обставин однією з умов приналежності майна, яке

одержане за договором, укладеним одним із подружжя, до об'єктів спільної сумісної власності подружжя є мета укладення договору — інтереси сім'ї, а не власні, не пов'язані із сім'єю інтереси одного з подружжя, що відповідно має наслідком набуття одночасно спільних обов'язків щодо такого договору. Саме такі висновки містяться у постанові ВП ВС від 30 червня 2020 року у справі № 638/18231/15-ц [94].

З огляду на викладене, третя ціль видається доцільною саме з точки зору усвідомлення кожним з подружжя, навіщо або з якою метою кожен з них прагне укласти шлюбний договір, хоча за «формою» та за «змістом» цей договір і буде доволі схожий на більшість шлюбних договорів, якими подружжя врегульовує свої майнові відносини. Але найголовнішим питанням, яке подружжя мають вирішити, укладаючи договір з цією метою — це питання реального розподілу відповідальності по боргах, утворених одним з подружжя, з огляду на те, що майнові зобов'язання розглядаються як різновид майна в розумінні ст. 190 ЦК України [126, с. 196]. Якщо питання розподілу відповідальності по боргах не буде вирішене подружжям у договірному порядку, і за умови, що отримане майно за укладеним одним з подружжя договором, використовуватиметься в інтересах сім'ї, другий з подружжя вважатиметься солідарним боржником, але лише, якщо подружжя не врегулювало ці питання у договірному порядку. Як зазначив О. Простибоженко: «За відсутності відповідних законодавчих положень національні суди почали пристосовувати для цих цілей конструкцію договору в інтересах сім'ї, фактично вдаючись до застосування за аналогією ч. 4 ст. 65 СК України. На сьогодні в національній судовій практиці такі зобов'язання визнаються солідарними, незважаючи на брак відповідних законодавчих положень» [126, с. 196], а «солідарність зобов'язань» пов'язується з тим, що отримане майно за договором, укладеним одним з подружжя, використовується в інтересах сім'ї (ч. 4 ст. 65, ч. 2 ст. 73 СК України). Водночас, конструкція «договір в інтересах сім'ї» не є типовою в регулюванні сімейних правовідносин у системному зв'язку з цивільними

правовідносинами, оскільки виникнення солідарних зобов'язань у другого з подружжя за договором, укладеним лише одним з подружжя, відбувається не з підстав, визначених ЦК України в розрізі підстав виникнення цивільних прав і обов'язків, а з договору і за відсутності волевиявлення другого з подружжя.

Таким чином, виконуваність шлюбного договору визначається не лише його умовами, а й «юридичними презумпціями» та розподілом тягара доказування у спорі. Адже сторона, яка заперечує спільність майна або спільність обов'язку, фактично повинна надати переконливі докази протилежного. Тому якісний шлюбний договір у частині розподілу відповідальності по боргах має, по можливості, не залишати ці питання на рівні загальних формулювань, а встановлювати критерії віднесення конкретних зобов'язань до «особистих» або таких, що виникли «в інтересах сім'ї», включно з правилами документального підтвердження цільового використання отриманого за договором.

На відміну від законодавства України, категорія «інтереси сім'ї» зустрічається в законодавстві Італії. Так, відповідно до ст. 180 ЦК Італії кожен з подружжя має право вчиняти юридично значимі дії щодо звичайного управління спільним майном. При цьому, за змістом ст. 186 цього ж Кодексу, подружжя відповідає своїм спільним майном за зобов'язаннями щодо витрат на утримання сім'ї, виховання і освіти дітей, а також за будь-якими зобов'язаннями, взятими навіть одним з подружжя, в інтересах сім'ї [198]. З італійської доктрини сімейного права вбачається, що категорія «інтерес сім'ї» не тлумачиться розширено й обмежується зазначеними випадками здійснення витрат на утримання сім'ї та іншими терміновими випадками, коли отримання згоди іншого з подружжя є утрудненим чи неможливим [126, с. 121].

Подібний підхід спостерігається й у ЦК Швейцарії. Так, згідно з п. 1 ч. 2 ст. 166 ЦК Швейцарії обидва з подружжя являють собою сімейний союз щодо повсякденних потреб сім'ї. Такі потреби залежать від рівня життя подружжя чи місцевих звичаїв і зазвичай включають витрати на харчування, одяг, оплату комунальних послуг і охорону здоров'я [209]. Крім того, один з

подружжя може представляти сімейний союз без отримання повноважень від іншого з подружжя лише якщо інтереси сім'ї вимагають термінових дій (наприклад, ургентне лікування), і отримати згоду другого з подружжя неможливо через його хворобу, відсутність або з інших подібних причин (ст. 166 ЦК) [212]. Зобов'язання, які виникають у зв'язку зі здійсненням одним з подружжя зазначених повноважень, є солідарними.

У більшості держав ЄС сімейне та цивільне право не містить таких понять, як «спільні зобов'язання» чи «спільний борг» [208]. Невідомі такі поняття і українській доктрині сімейного та цивільного права. У доктрині сімейного права таких країн, як Словенія, Чехія та Болгарія, існує поняття спільного зобов'язання подружжя на протиположності особистому зобов'язанню кожного з них, а в ЦК Латвії (ст. 3:114) вживається поняття «солідарна відповідальність подружжя за їхніми спільними зобов'язаннями» [126, с. 154].

У теорії сімейного права вказаних держав спільними вважаються зобов'язання, за якими подружжя відповідає солідарно. Так, за змістом ст. 56 Закону Словенії про шлюб і сімейні відносини передбачено солідарну відповідальність подружжя за тими зобов'язаннями, які виникають та пов'язані зі спільним майном подружжя, або такі зобов'язання виникають в одного з подружжя, але у зв'язку із задоволенням поточних потреб сім'ї [202].

Що стосується австрійської, італійської та німецької доктрин цивільного права, включаючи судову практику, зокрема, Німеччини, поняття «спільне зобов'язання» не стосується сімейних правовідносин і вживається у зовсім іншому значенні: боржники мають виконати зобов'язання спільно, а кредитор(-и) мають право вимагати виконання від усіх боржників разом [208].

Як зазначає Н. Цопіна, серед науковців немає єдності думок щодо характеру відповідальності подружжя за спільними боргами. Одні науковці відстоюють позицію, що така відповідальність є солідарною, тоді як інші вважають її частковою. Ті, хто є прихильниками солідарної відповідальності, обґрунтовують її аналогією з правом спільної сумісної власності, для якої є характерним відсутність визначених часток кожного з подружжя, а відтак, не

може бути часток у відповідальності подружжя за спільними боргами. Водночас, прихильники часткової відповідальності виходять із положення, що спільні борги подружжя діляться між ними пропорційно до присудженої кожному з подружжя частки у спільному майні [172, с. 138.].

Але, як вже зазначалося, ВС дотримується позиції, що відповідальність за зобов'язаннями подружжя, які виникли за договором в інтересах сім'ї, є солідарною. Цей правовий висновок, підтриманий ВПВС, дозволяє при виконанні зобов'язання з практичної точки зору уникати непорозумінь, переносячи їх у сферу внутрішніх відносин подружжя. Також маємо зазначити, що подібна конструкція має недолік через відсутність у СК України та інших законодавчих актах норми про солідарність зобов'язань подружжя. Фактично, це – солідарна відповідальність подружжя за зобов'язаннями – є «винаходом» ВС, який вжите в ч. 4 ст. 65 СК України словосполучення «створює обов'язки для другого з подружжя» прирівняв до солідарної відповідальності подружжя за їх зобов'язаннями.

Також, на думку О. Простибоженка, причинами появи такого підходу ВС є: 1) абсолютний брак відповідних законодавчих положень, які могли би слугувати своєрідним орієнтиром для практики; 2) перебування під впливом радянських ідей і поглядів; 3) відсутність ґрунтовних наукових розробок у цій сфері, а також 4) неможливість адвокатської спільноти запропонувати своє бачення, в тому числі, з вищезазначених причин [126, с. 156]. І окремо слід зазначити, що при визнанні «спільних зобов'язань» подружжя солідарними відбувається їх перетворення на такі, що пов'язані саме з особами подружжя.

Як вже зазначалося, в Україні розповсюдженим явищем є укладення шлюбного договору за шаблоном або «за зразком», який, в принципі, не передбачає врегулювання таких питань, як розподіл відповідальності по боргах подружжя, які утворені/сформовані одним з подружжя в період шлюбу. І, як свідчить судова практика, це доволі «зручний» підхід для кредиторів, адже, якщо у боржника, яким є один з подружжя, відсутня можливість сплатити борг через різні причини, а лєвова частина майна, набутого у шлюбі,

належить на праві особистої приватної власності іншому з подружжю, який не є стороною зобов'язального правочину, то кредитори, користуючись або відсутністю шлюбного договору, або його недосконалістю в частині відсутності врегульованих питань щодо розподілу відповідальності по боргах, йдуть до іншого з подружжя, вже як до солідарного боржника. І з практичної точки зору такому кредитору не потрібно одразу, на момент звернення до іншого з подружжя з вимогою про сплату ним боргу як солідарним боржником, доводити те, що отримане за зобов'язальним правочином було використане в інтересах сім'ї. Зовсім ні. Це вже солідарний боржник має у суді спростовувати це, адже тягар доказування обставин, необхідних для спростування презумпції спільності майна подружжя (в тому числі і щодо майнових зобов'язань), покладається на того з подружжя, хто їх спростовує (постанова ВП ВС від 30.06.2020 р, справа № 638/18231/15-ц [94]).

Зокрема, у цій же постанові ВС зауважив, що правовий режим спільної сумісної власності подружжя передбачає нероздільність зобов'язань подружжя, що за своїм змістом свідчить саме про солідарний характер таких зобов'язань, незважаючи на відсутність у законі прямої вказівки на солідарну відповідальність подружжя за зобов'язаннями, що виникають з правочинів, вчинених в інтересах сім'ї (п. 61 постанови). А оскільки майнові зобов'язання розглядаються як різновид майна в розумінні ст. 190 ЦК України, про що вже зазначалося, і розглядаючи цю тезу у системному зв'язку з тим, що саме шлюбним договором можна врегулювати майнові відносини подружжя, в тому числі, і щодо майнових зобов'язань, утворених одним з подружжя під час шлюбу, а також з урахуванням відсутності законодавчої заборони на врегулювання майнових відносин щодо розподілу відповідальності по боргах між подружжям у договірний спосіб, є абсолютно логічним використати такий юридичний інструмент як шлюбний договір, і вирішити це питання саме у договірний спосіб, особливо ще і тому, що воно, перш за все, відноситься до сфери внутрішніх відносин подружжя.

Важливо зазначити, що існує суттєва різниця між двома типами шлюбних договорів, які укладаються, переслідуючи цю ціль. Перший тип – це шлюбний договір, який укладається з метою ухилення від відповідальності за боргові зобов'язання. Фактично, такий договір спрямований на те, щоб запобігти стягненню майна, яке могло б бути використане для задоволення вимог кредиторів. Другий тип – це шлюбний договір, який регулює майнові відносини подружжя щодо розподілу майнових зобов'язань. Цей договір укладається за відсутності будь-яких зобов'язальних правочинів або тоді, коли строк виконання таких зобов'язань ще не настав.

У випадку договору першого типу йдеться про «збереження» майна, яке було набуто у шлюбі, але перебувало в режимі спільної сумісної власності. Лише коли подружжя відчуло загрозу «втрати» цього майна, з'являється шлюбний договір або договір про поділ майна подружжя з тим, щоб забезпечити це майно. Зазвичай, у цьому разі відбувається укладення саме шаблонного договору. За аналізом понад 30 таких «шаблонних» договорів було виявлено, що, переслідуючи мету забезпечити спільне майно подружжя від стягнення, штучно вирішується питання про зміну законного режиму власності на договірний, внаслідок чого спільне майно перетворюється на особисте того з подружжя, який не є зобов'язальною стороною. Однак найчастіше у таких випадках сторони шлюбного договору забувають врегулювати цим договором питання розподілу відповідальності по боргах – хто саме з подружжя відповідатиме. Коли шлюбний договір укладається у такому терміновому порядку, як правило, сторони переслідують єдину мету – врятувати майно. Але забувають, а можливо, і не знають, що ця одна дія не врятує ані майно, ані саме подружжя від відповідальності – якщо кредитор не зможе задовольнити свої вимоги через те, що боржник зробив штучну «передачу» майна іншому з подружжя, кредитор просто піде до іншого з подружжя як до солідарного боржника. Або піде шляхом визнання такого шлюбного договору недійсним з підстав його невідповідності, зокрема, положенням ч. 5 ст. 93 СК України.

Шлюбний договір другого типу укладається саме з метою врегулювати розподіл відповідальності між подружжям по боргах, які утворюються у шлюбі, та встановити, за якими боргами і хто саме з подружжя відповідатиме. А питання, за рахунок якого саме майна будуть задовольнятися вимоги кредитора, в цьому випадку, вже відходить на другий план.

Четверта практична ціль – захист майна одного з подружжя від ризику арешту при застосуванні забезпечувальних заходів проти іншого з подружжя в межах кримінального провадження.

Укладаючи шлюбний договір з цією метою, подружжя, перш за все, ставить перед собою завдання захистити майно, яке є особистою власністю того з подружжя, відносно якого не відкривали кримінального провадження. Такий захист, зокрема, полягає в тому, щоб майно, при відкритті кримінального провадження, не було арештоване та/або на нього не було звернене стягнення за умови дійсності договору, яким змінений законний режим власності майна на договірний. При цьому слід розмежовувати два правові режими: внутрішньосімейний режим майна (який подружжя може змінити договором) та публічно-правові наслідки забезпечувальних заходів у кримінальному провадженні. Навіть якщо шлюбним договором встановлено режим особистої власності, ефективність такого режиму в ситуації арешту значною мірою залежить від формальної «видимості» права, тобто належного оформлення, наявності державної реєстрації там, де вона потрібна, та відсутності ознак фіктивності правочину. Відтак у цій групі договорів виконуваність пов'язана з тим, чи здатен договір витримати перевірку не лише приватноправову (дійсність), а й процесуальну (обґрунтованість заперечень проти арешту та доказовість походження/режиму майна). Також для цієї цілі може використовуватися і договір про поділ майна подружжя.

З одного боку, ця ціль, можливо, і не мала би права на самостійне існування, з урахуванням того, що за своїм змістом шлюбний договір з цією ціллю навряд чи буде відрізнятися від змісту договору, укладеному, наприклад, з метою зміни законного режиму власності майна подружжя, яке

планується для придбання після укладення шлюбного договору або яке набувається у шлюбі, – на договірний режим (перша практична ціль), або від договору, укладеному з метою врегулювання майнових відносин подружжя перед розірванням шлюбу (шоста практична ціль). З іншого боку, відмінності між цими цілями існують. І вони – не в самому змісті договору, а, перш за все, в мотивації кожного з подружжя укласти договір.

Коли подружжя вирішує питання про укладення шлюбного договору з метою зміни законного режиму власності майна на договірний лише для того, щоб просто вільно себе почувати, наприклад, в контексті розпорядження майном, або «мирно» вирішити всі майнові питання у випадку розлучення – то мотивація очевидна і вона не пов'язана з будь-чим, що може бути приховано від одного з подружжя.

Водночас, коли ми говоримо про цю четверту ціль, то при намаганні вирішити всі майнові питання у договірний спосіб, кожен з подружжя має бути не просто відвертим одне з одним, кожен має оцінити ризики такого кроку – укладення шлюбного договору в контексті наслідків для кожного з подружжя. І для цього, очевидно, потрібен час, зокрема, для аналізу тих чи інших обставин, для того, щоб все зважити і, найголовніше, прорахувати наслідки цього кроку. Але, аналізуючи судову практику з питань, пов'язаних, зокрема, зі скасуванням арешту, накладеному на майно, як забезпечувальний захід у межах кримінального провадження (більш детально про це йтиметься у п. 3.3), можна дійти висновку, що більшість шлюбних договорів, які вивчалися суддями, були укладені поспіхом, деякі вже після того, як одному з подружжя була вручена підозра. Не можна також виключати і того, що в деяких обставинах подружжя, укладаючи шлюбний договір, могло діяти явно недобросовісно, використовуючи право на зло лише з однією метою – врятувати те майно, яке опинилося в зоні ризику, і саме тому «переписували» таке майно на іншого з подружжя, який не є фігурантом кримінального провадження.

Також, переслідуючи цю, четверту, практичну ціль при укладенні шлюбного договору, сторони заздалегідь можуть відверто проговорити всі існуючі або ймовірні ризики, пов'язані з діяльністю одного з подружжя, визначити зони ризику, планувати наслідки від тих дій, що вчиняються кожним з подружжя тощо. Таким чином, саме досягнення зазначеної мети надає кожному з подружжя можливість отримати об'єктивну та всебічну інформацію про іншого. Це, у свою чергу, сприяє прийняттю обґрунтованого рішення не лише щодо укладення шлюбного договору, а й, перш за все, щодо дотримання принципу добросовісності та відкритості у сімейних відносинах. Крім того, реалізація цієї мети має важливе значення для прогностичної оцінки перспектив сімейного життя, а також для запобігання правовим ризикам, зокрема тим, що виникають унаслідок недотримання вимог чинного законодавства. Зокрема, це дозволяє уникнути недобросовісних дій під час укладення шлюбного договору, що є запорукою стабільності та довіри у сімейних правовідносинах.

П'ята практична ціль – визначення бізнес-плану розвитку сім'ї (або визначення дороговказу розвитку сім'ї).

Ця ціль є фундаментальною і унікальною одночасно, адже вона, фактично, охоплює всі цілі, які можуть бути, а також включати регулювання питань, пов'язаних з життєдіяльністю сім'ї як такої. Переслідуючи саме цю ціль, чоловік та дружина змушені провести чесну розмову між собою стосовно їхнього сімейного життя, розвитку їхньої сім'ї. По-іншому для шлюбного договору з цією ціллю – не вийде. І якщо вимірюваним результатом укладення шлюбного договору за іншими цілями де-факто стає вирішення тих питань, які мали вирішуватися при укладенні договору, і вони, власне, і обумовлювали саму ціль, то, говорячи про цю, п'яту, практичну ціль, вимірюваним результатом стає успіх сім'ї, який можна буквально «побачити» – кожен з подружжя пишається тим, що належить саме до цієї сім'ї.

Дійсно, доволі складно оперувати у наукових дослідженнях такими поняттями, як «успіх сім'ї», «гордість, що належиш до конкретної родини». На

думку автора, що ґрунтується на практичному досвіді застосування цього юридичного інструменту, шлюбний договір дає можливість сторонам заздалегідь усвідомити не лише те, як змінюватимуться їхні майнові відносини у форматі «до/після», а й які наслідки настануть у перспективі «після “після”». Тобто, лише побачивши вже в момент проставляння підписів під шлюбним договором, як в реальності зміниться їхнє сімейне життя, сторони цього шлюбного договору матимуть усвідомлене ставлення до цього правового інструменту. Для когось це буде шлях чіткого фінансового планування, для інших – здатність відчувати прогнозовану стабільність сім’ї, а для деякого – щоденне відчуття гідності і поваги з боку іншого з подружжя, адже на всі питання, пов’язані з фінансами у самому широкому сенсі та які викликали страх і залишались невирішеними, завдяки цій цілі для укладення шлюбного договору будуть надані відповіді у такому договорі.

Попри використання метафори «бізнес-план», у правовому сенсі йдеться про систему взаємних прав та обов’язків, яка має відповідати критеріям допустимості предмета шлюбного договору та вимогам юридичної визначеності. Тому такі домовленості доцільно формулювати як майнові правила (бюджет/фонди/активи, алгоритми витрат, порядок прийняття фінансових рішень), а не як поведінкові чи моральні вимоги. Саме така юридична «перекладність» домовленостей з площини життєвої до площини правової і забезпечує виконуваність договору без перетворення на декларацію.

Приклади питань, що врегульовуються шлюбним договором як «бізнес-планом» (дороговказом) розвитку сім’ї наведено у Додатку 12.

Ця ціль дозволяє значно розширити цю мету, заздалегідь визначаючи стратегію управління сімейним майном та фінансами, що дійсно дуже схоже на бізнес-план підприємства. Першою сходинкою такого бізнес-плану може бути прогнозування майнового стану. У шлюбному договорі може бути встановлений сценарій «на випадок», коли сімейний бюджет чи вартість активів змінюється. Це дозволить, на зразок бізнес-плану, прогнозувати розвиток сім’ї в економічному сенсі, визначати стратегії збереження та

примноження активів, розподіляти інвестиційні завдання і мінімізувати потенційні фінансові конфлікти. Наступною частиною мають визначатися процес прийняття управлінських рішень та розподіл ролей. Подібно до того, як у бізнес-плані визначаються ролі керівників та співробітників, шлюбний договір може включати домовленості щодо управління сімейним бюджетом, відповідальності за утримання сімейного майна, ведення обліку витрат, а також ролі кожного з подружжя у прийнятті ключових економічних рішень. Це створює чітку систему взаємних обов'язків і прав, що сприяє ефективній організації сімейного бюджету та добробуту сім'ї.

Далі сторонам доцільно перейти до стратегічного планування майбутнього. Шлюбний договір може бути розрахований не лише на даний момент, а й на випадок змін життєвих обставин – вагітність дружини та народження дітей, розширення бізнесу, зміни у фінансовому стані тощо. Чітко визначені умови щодо майнових зобов'язань або компенсацій на випадок роздільного проживання подружжя або у разі розлучення допомагають створити своєрідний «страховий поліс» для збереження економічної стабільності сім'ї, подібно до того, як бізнес-план передбачає стратегії виходу з кризових ситуацій.

Важливою частиною є юридична та фінансова захищеність. Наявність заздалегідь узгоджених «правил гри» та закріплених у договорі дозволяє уникнути тривалих судових процесів і непередбачуваних фінансових трат, що важливо для управління сімейними активами. Це відповідає підходу бізнесу, де заздалегідь визначаються правила і механізми взаємодії, що сприяє передбачуваності і стабільності.

Завершальною ж частиною може стати визначення партнерства як основи сімейного бізнесу. За умов сучасної економіки багато сімей не лише управляють домашніми справами, а й ведуть спільний бізнес або мають спільні інвестиції. Шлюбний договір, сформований як бізнес-план для сім'ї, дозволяє точно визначити майнові відносини між подружжям, розподілити активи та навіть вирішити спадкові питання, чітко розмежувати права на

бізнес, забезпечити захист інтересів кожного з подружжя, а також створити умови для збереження сімейного капіталу та уникнення конфліктів у майбутньому. Хоча, на думку автора, головним при укладенні шлюбного договору з цією метою є та залишається можливість відкритого діалогу між подружжям, який зміцнює стосунки і допомагає встановити реалістичні очікування від майбутнього. Крім цього, такий шлюбний договір лише тільки на стадії обговорення його проєкту здатен показати справжнє обличчя кожного з подружжя, завдяки чому кожен з них робить усвідомлений вибір, що, врешті-решт, сприятиме не емоційному пануванню у відносинах, сподіваючись, що якимось воно все саме владнається, а абсолютно прагматичному підходу до всіх процесів, пов'язаних з життєдіяльністю сім'ї в цілому, і тому, щоб кожен з подружжя у своїй сім'ї відіграв свою головну роль.

Шоста практична ціль – врегулювання майнових відносин подружжя перед розірванням шлюбу.

Ця практична ціль, що обумовлює укладення шлюбного договору саме перед розірванням шлюбу, передбачає, перш за все, мирне, у позасудовому порядку, врегулювання майнових відносин подружжя, як-то зміна законного режиму майна на договірний відносно конкретного майна, що вже існує, але крім майна, право власності на яке підлягає державній реєстрації з урахуванням обмежень, встановлених ч. 5 ст. 93 СК України; визначення майнових прав та обов'язків подружжя як батьків, що прямо дозволено СК України (ч. 2 ст. 93); врегулювання питань, пов'язаних з утриманням одного з подружжя, зокрема, на період процедури розлучення та/або на період після розірвання шлюбу (ч. 1 ст. 78); вирішення питань, пов'язаних з забезпеченням одного з подружжя житлом, в тому числі, шляхом виплати необхідної грошової суми для цих цілей, якщо такий з подружжя після розлучення втрачає право користування житлом, в яке він вселився у зв'язку з укладенням шлюбу (ст. 96 СК України).

Крім зазначеного, таким шлюбним договором сторони можуть визначити режим власності залишків грошових коштів, цільове призначення яких полягало в утворенні сімейного бюджету чи резервного фонду, якщо це було запроваджено у сім'ї. А якщо, укладаючи шлюбний договір з цією метою, подружжя намагається вирішити й інші питання, пов'язані з їх майновими відносинами, але вирішення яких не входить до предмета саме шлюбного договору, то в цьому разі додатково вирішується питання щодо поєднання предмета іншого договору(-ів) з предметом шлюбного договору (змішаний договір).

Сьома практична ціль – врегулювання правовідносин подружжя після розірвання шлюбу.

Ця практична ціль фактично повторює попередню з тією лише різницею, що в цьому випадку у шлюбний договір включається окремий розділ: правовідносини подружжя після розірвання шлюбу. В цьому розділі фактично дублюються ті положення, виконання яких передбачається вже після розірвання шлюбу з урахуванням того, що законодавцем встановлена така можливість. Але незважаючи на те, що сімейним законодавством встановлено, що чинність договору або окремих його умов може бути встановлена і після припинення шлюбу (ст. 96 СК України), вважаємо, що в цьому закладений певний ризик визнання таких положень у подальшому недійсними, в тому числі з підстав невідповідності цього частині 1 ст. 93 СК України, якою встановлено, що шлюбним договором регулюються майнові відносини подружжя. Після припинення шлюбу подружжя втрачає свій статус подружжя, що, в принципі, робить неможливим сам факт регулювання майнових відносин подружжя після розірвання шлюбу. Водночас варто зафіксувати, що ризики недійсності тут пов'язані не з самою ідеєю «домовленостей після розірвання», а з коректною правовою формою їх оформлення. Після припинення шлюбу сторони втрачають статус подружжя, але не втрачають здатності укладати цивільно-правові договори щодо майна, утримання чи користування житлом вже як звичайні приватні особи. Тому з позиції виконуваності практично

важливо відокремлювати шлюбний договір як інструмент регулювання майнових відносин подружжя та «післяшлюбні» угоди (про поділ майна, утримання, користування житлом тощо) як самостійні цивільно-правові правочини, для яких діють загальні правила зобов'язального права і які часто є більш придатними для примусового виконання та однозначної кваліфікації.

З урахуванням викладеного та розглядаючи цю ціль в системному зв'язку з положеннями ч. 2 ст. 95 СК України щодо початку дії шлюбного договору, шлюбний договір з цією сьомою метою має бути укладений і нотаріально посвідчений виключно у період до звернення з заявою про розірвання шлюбу, адже, на думку автора, хоча саме звернення з такою заявою і не скасовує статус подружжя, але вже свідчить про те, що подружжя фактично націлене на втрату такого статусу. Наслідком цього може бути, в тому числі, ризик визнання такого договору недійсним, але вже з підстав його фіктивності (ст. 234 ЦК України). З практичної точки зору бажання укласти саме шлюбний договір, а не будь-який інший, наприклад, договір про поділ майна подружжя, договір про утримання тощо може пояснюватися економічною складовою: за посвідчення шлюбного договору нотаріусом стягується лише плата за посвідчення договору за тарифами нотаріуса, тоді як усі інші правочини є оціночними і при їх посвідченні нотаріусом стягується один відсоток від суми договору.

2.3. Державний реєстр шлюбних договорів як механізм забезпечення належного регулювання відносин подружжя, в тому числі ускладнених іноземним елементом

Питання запровадження процедури реєстрації шлюбних договорів неодноразово ставало предметом дослідження вітчизняними вченими, зокрема О. Олійник, В. Трубою, Р. Хобор, Д. Беловим та іншими. Але здебільшого дослідження проводились у контексті захисту прав кредиторів, по відношенню до яких один з подружжя був боржником за зобов'язальними

правочинами. Заразом питання, пов'язані із запровадженням реєстрації шлюбного договору в контексті набуття чинності шлюбним договором, захисту майнових прав дітей при спадкуванні та запобіганню укладення подвійних, а інколи й потрібних шлюбних договорів в різних шлюбах, що так чи інакше може впливати на реальне сприйняття майнових правовідносин кожним з подружжя детально не досліджувалося, хоча Д. Белов і Л. Палешник вже ставили питання про недопустимість укладення декількох шлюбних договорів в межах одного шлюбу з метою «маніпулювання залежно від обставин» [7, с. 151].

На сьогодні момент набуття чинності шлюбним договором визначений ст. 95 СК України. Так, якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу. А якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення. Існуюча правова конструкція щодо набуття чинності шлюбним договором, на погляд автора, є недосконалою, перш за все через непублічний характер цього моменту – набуття чинності шлюбним договором.

Також, в контексті питання щодо чинності шлюбного договору, слід пам'ятати і про те, що шлюбний договір, згідно з положеннями частини першої ст. 93 СК України регулює майнові відносини між подружжям, визначає їхні майнові права та обов'язки, в той час, як ч. 2 ст. 96 СК України встановлена можливість продовження чинності такого договору або його окремих умов і після розірвання шлюбу, хоча це суперечить самій меті шлюбного договору – регулювання майнових відносин подружжя, оскільки після розірвання шлюбу подружжя втрачає свій цивільний статус. Іншими словами, відсутність запровадженої на законодавчому рівні процедури реєстрації шлюбного договору фактично позбавляє такий договір обов'язкової сили у відносинах з третіми особами, під якими ми маємо розуміти не лише кредиторів та/або контрагентів одного з подружжя, а й спільних дітей такого подружжя у випадку вирішення питань спадкування, через що майнові права

дитини або дітей можуть бути порушені у зв'язку з прихованням факту укладення шлюбного договору батьками як подружжям.

Також, в контексті моменту набуття чинності шлюбним договором, слід враховувати і те, що подружжя може не дотримуватися вимог закону щодо обов'язкового нотаріального посвідчення договору. За змістом ч. 1 ст. 220 ЦК України, такий договір вважатиметься нікчемним. Водночас, якщо цим договором сторони домовилися щодо усіх істотних умов, що підтверджується письмовими доказами, і відбулося часткове виконання договору, а одна зі сторін ухилилася від його нотаріального посвідчення, то суд може визнати такий договір чинним (ч. 2 ст. 220). При цьому, якщо суд задовольнить вимогу добросовісної сторони про дійсність нотаріально не посвідченого договору, то після набрання чинності рішенням суду такий договір вважатиметься дійсним з моменту його укладення. Нотаріальне посвідчення такого договору не вимагається. Судове рішення в цьому випадку замінює нотаріальне посвідчення [79], а за визначенням Р. Хобор така процедура має характер «санації шлюбного договору у разі недотримання вимоги закону про нотаріальне посвідчення договору» [170, с. 113].

Якщо ж припустити, що для набуття чинності шлюбним договором має відбуватися його державна реєстрація, як це вже зараз пропонується вітчизняними науковцями, і саме момент реєстрації визначатиме момент набуття чинності таким договором, то при застосуванні положень ч. 2 ст. 220 ЦК України слід враховувати правову позицію ВСУ, який у Постанові Пленуму від 06.11.2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» (п. 13) визначив, що правила ч. 2 ст. 220 ЦК України не повинні поширюватися на правочини, які підлягають і нотаріальному посвідченню, і державній реєстрації, оскільки за відсутності останньої вони не є укладеними [123].

Крім зазначеного, відсутність в Україні реєстру шлюбних договорів (далі – Реєстру) зумовлює низку правових ризиків як для подружжя, так і для третіх осіб. Запровадження такого реєстру є важливим елементом

забезпечення правової визначеності у майнових правовідносинах подружжя, особливо за наявності інтересу третіх осіб, якими можуть виступати кредитори, спадкоємці чи органи правопорядку. Тож, в цьому підрозділі дослідження пропонуємо розглянути ключові правові проблеми, які виникають у зв'язку з відсутністю Реєстру, а також обґрунтуємо доцільність його законодавчого закріплення.

Перша і найголовніша проблема полягає в неможливості надання шлюбним договорам обов'язкової сили у відносинах з третіми особами, оскільки відомості про укладений договір знаходяться поза межами впливу таких третіх осіб. Найчастіше під «третіми особами» в контексті відносин подружжя розуміються, перш за все, кредитори або позикодавці одного з подружжя і запровадження такого реєстру дозволить їм належним чином перевіряти майновий стан потенційного боржника (один з подружжя) і вже на стадії укладення зобов'язальних правочинів передбачати ризики, яких, за допомогою Реєстру, можна уникнути. Гарантії прав кредиторів за шлюбним договором вже були предметом наукових досліджень [170], а тому зараз лише констатуємо наявність цієї проблеми і її загальновизнаність.

Друга проблема пов'язана з тим, що при укладенні особою кожного наступного шлюбу щонайменше один з подружжя ризикує потрапити у пастку незнання щодо минулого іншого з подружжя у розрізі наявності чи відсутності раніше укладених шлюбних договорів, а також їх змісту. Така необізнаність може мати доволі негативні наслідки майнового характеру для одного з подружжя, адже розраховуючи на певний майновий стан, у підсумку може виявитися, що укладений у попередньому шлюбі одним з подружжя шлюбний договір включає певний обсяг зобов'язань, які можуть істотно вплинути на добробут сім'ї в поточному часі, що могло би мати вирішальне значення при ухваленні рішення щодо укладення шлюбу. Також «дублювання» шлюбних договорів може відбуватися і в межах одного шлюбу. Д. Белов і Л. Палешник звертають увагу на практичний ризик існування кількох шлюбних договорів між тим самим подружжям, посвідчених у різних нотаріусів і відмінних за

змістом, що потенційно створює можливості для маніпулятивного «варіювання» договірної режиму залежно від обставин. Як запобіжник таким ситуаціям, автори пропонують нормативно закріпити обов'язок фіксувати у свідоцтві про державну реєстрацію шлюбу відмітки про укладення шлюбного договору, а також про його зміну чи розірвання [7, с. 151]. На нашу думку, саме Реєстр дозволить уникнути так званого «дублювання» шлюбних договорів, адже нотаріус перевірятиме наявність/відсутність раніше укладених договорів.

Третя проблема пов'язана із захистом майнових прав дітей на випадок спадкування, аби обсяг майна, належний дитині, через неправомірні дії (приховування факту наявності шлюбного договору) одного з батьків, не був зменшеним. Реєстр дозволить усунути ризик вчинення недобросовісних дій з боку одного з подружжя, зокрема, при спадкуванні, на стадії відкриття спадкової справи (при виникненні майнових спорів, особливо при спадкуванні, інколи «вигідно» приховати факт укладення шлюбного договору, що безпосередньо може впливати на майнові права спадкоємців, в тому числі дітей). На цій проблемі також акцентує увагу і Ю. Сусь, в тому числі, висвітлюючи цю проблему – відсутність Реєстру – через спільний розгляд шлюбного договору та спільного заповіту подружжя. Так, цим автором зауважується, що «...в Україні відсутній реєстр шлюбних договорів як єдина база. Ці договори, на жаль, ніде не обліковуються, окрім реєстрових книг нотаріусів... нотаріуси не мають можливості перевіряти їх зміст, тому непоодинокими є випадки, коли майно, яке відповідно до умов такого (шлюбного) договору віднесено до особистого майна одного з подружжя, помилково стає об'єктом спільного заповіту подружжя» [154, с. 85], що не лише суперечить законодавчим положенням в частині заборони складати спільний заповіт подружжя відносно особистого майна, адже дозволено лише врегульовувати питання спадкування за спільним заповітом подружжя щодо спільного майна подружжя (ч. 1 ст. 1243 ЦК України), а й порушує права дітей

на спадкування майна, обсяг якого може бути зменшеним, якщо факт укладення шлюбного договору буде прихований.

Четверта проблема полягає у виникненні можливих непорозумінь, пов'язаних із накладенням арешту на все майно подружжя у зв'язку з відкриттям кримінального провадження відносно лише одного з подружжя, через відсутність відомостей про наявність укладеного шлюбного договору, яким відносно певного обсягу майна може бути встановлений режим особистої приватної власності для того з подружжя, який не підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Завдяки Реєстру такий договір матиме обов'язкову силу у відносинах з третіми особами, під якими в даному випадку розуміються слідчі органи, що дозволить останнім перевіряти правовий статус майна та встановлений подружжям договірний режим власності відносно нього. Завдяки цьому слідчі органи матимуть можливість заздалегідь перевірити наявність/відсутність шлюбного договору, аби визначити саме те майно, на яке можна накласти арешт, що дозволить уникнути зайвих рухів, витрат часових та інших ресурсів, збільшення навантаження на судову систему (у розрізі оскарження дій слідчих органів), а також уникнути заяв проти України до ЄСПЛ, практикою якого встановлена заборона накладення арешту на майно, яке шлюбним договором віднесено до особистої приватної власності того з подружжя, хто не є суб'єктом кримінального провадження, та за відсутності доказів набуття такого майна за гроші, отримані злочинним шляхом (рішення у справі Годлевська проти росії [190]). Детально ця проблематика висвітлювалася у праці автора «Захист майна одного з подружжя від ризику арешту при застосуванні забезпечувальних заходів проти іншого з подружжя: практика ЄСПЛ і українські реалії» [45].

Крім цього, Реєстр дозволить реалізацію механізму «обміну даними» між державами щодо укладених шлюбних договорів за аналогією з автоматичним обміном податковими даними між Україною і понад ста державами світу. В результаті запровадження Реєстру подружжя або майбутнє

подружжя, яке має у своєму складі іноземний елемент, матиме відповідні гарантії майнового стану кожного з них у разі наявності шлюбних договорів у попередніх шлюбах.

Таким чином, запровадження Реєстру шлюбних договорів є об'єктивно необхідним кроком для забезпечення правової визначеності, прозорості майнових відносин подружжя та ефективного захисту прав третіх осіб.

Інститут шлюбного договору, який дає змогу подружжю врегулювати майнові відносини не лише між собою, а й у відносинах із третіми особами, є невід'ємним елементом правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у більшості держав світу. Проте ефективність правозастосування відповідних домовленостей значною мірою залежить не лише від форми їх укладення, а й від наявності та належного функціонування державної реєстрації таких домовленостей. Саме реєстрація шлюбних договорів у публічних реєстрах забезпечує їхню дію у зовнішніх правовідносинах, підвищує правову визначеність, гарантує добросовісність обігу та захист інтересів третіх осіб, зокрема кредиторів. У цьому контексті порівняльно-правове дослідження моделей реєстрації шлюбних договорів у європейських країнах є надзвичайно актуальним як для виявлення найкращих практик, так і для обґрунтування необхідності запровадження подібного інструмента в Україні.

З вересня 2011 року у Королівстві Бельгія запрацював Центральний реєстр шлюбних контрактів і контрактів про спільне проживання (*Le Registre Central des Contrats de Cohabitation et de Mariage*). Це база даних контрактів про спільне проживання, укладених між законними співмешканцями, і шлюбних договорів, якою керує Королівська федерація нотаріусів Бельгії. Усі нотаріально посвідчені договори про спільне проживання та шлюбні договори, а нотаріальному посвідченню підлягають усі шлюбні договори відповідно до ст. 1392 Цивільного кодексу Бельгії, яка визначає, що «шлюбний договір повинен бути укладений у формі нотаріального акта», повинні бути зареєстровані в даному Центральному реєстрі.

Реєстр містить лише метадані, а не самі акти: у ньому зазначаються лише контактні дані особи, які уклали шлюбний договір, і режим, який вони обрали. Сам зміст шлюбного договору залишається конфіденційним.

Доступ до реєстру мають нотаріуси, а також судові виконавці та органи влади. Кредитори зможуть проконсультуватися лише через судового виконавця або нотаріуса.

Відповідно до §1412 Цивільного уложення Німеччини (далі – ЦУН) подружжя може заявити свої заперечення проти правочину, укладеного одним з подружжя з третьою особою тільки у тому разі, коли шлюбний договір було зареєстровано в реєстрі майнових прав подружжя або третя особа знала про наявність договору до вчинення правочину. Такий реєстр ведеться дільничними судами, і подружжя, за клопотанням одного або обох з подружжя, може зареєструвати шлюбний договір у будь-якому дільничному суді за місцем звичайного перебування хоча б одного з подружжя. При цьому, у разі зміни місця звичайного перебування на інший округ, слід повторно проводити таку реєстрацію. Реєстраційний запис щодо режиму майнових відносин подружжя публікується дільничним судом у спеціальному бюлетені, при чому у разі відступлення від вимог, встановлених законом, повідомлення має містити загальні відомості про таке відступлення. Ознайомлення з реєстром та отримання копій записів дозволено будь-якій особі [158, с. 63].

За законодавством Франції шлюбні договори можуть бути укладені виключно до реєстрації шлюбу (ст. 1395 ЦК Франції). Особи, які укладають шлюб, мають надати довідку, видану нотаріусом, реєстратору актів цивільного стану перед реєстрацією шлюбу щодо факту укладення чи не укладення шлюбного контракту. Якщо в акті про реєстрацію шлюбу вказується, що контракт не укладався, то по відношенню до третіх осіб подружжя вважатиметься таким, що вступило в шлюб у рамках режиму загального права, але лише за умов, якщо у правочинах, вчинених з третіми особами, вони не зазначать про те, що ними був укладений шлюбний контракт (ст.ст. 1387–1395 ЦК Франції).

Подружжя, яке уклало шлюбний контракт, може зареєструвати відомості про це в Реєстрі комерсантів і товариств. Такий Реєстр ведеться на місцевому рівні завідувачем канцелярією кожного комерційного суду і містить дані про комерсантів і товариства, які діють на території, яка підпадає під юрисдикцію даного суду. В такому Реєстрі відображаються відомості про дату і місце укладення шлюбу, а також режим майнових відносин між подружжям. Відомості у вигляді копій або виписки з Реєстру комерсантів і товариств може отримати будь-яка особа.

Згідно зі ст. 115 ЦК Латвійської Республіки для надання шлюбним договорам обов'язкової сили у відносинах з третіми особами вони підлягають внесенню в реєстр майнових відносин подружжя, а шлюбні договори про нерухоме майно – також у Земельному реєстрі. Реєстрація є обов'язковою.

У Литві шлюбний договір підлягає обов'язковій реєстрації в Реєстрі шлюбних договорів, який ведеться іпотечними установами [148, с. 184].

В Естонії майновий договір подружжя регулюється Законом про сімейне право 2009 року. Параграф 61 цього акту визначає правове значення майнового договору подружжя щодо третіх осіб і встановлює, що зміни майнових відносин, вчинені на підставі майнового договору подружжя, вносяться до реєстру прав власності подружжя.

Реєстр прав власності подружжя є державним реєстром, до якого вносяться відомості про майнові права, визначені майновим договором подружжя або договором про спільне проживання, а у випадках, передбачених законом, — відомості про інші речові права. Дані з реєстру майна подружжя не є відкритими даними, і їх надання для загального користування обмежено з метою захисту конфіденційності відповідно до Закону про публічну інформацію. Для перегляду даних, внесених до реєстраційної картки реєстру прав власності подружжя, необхідно ідентифікувати себе за допомогою ID-картки або мобільного ID. Особа, яка внесена до реєстраційної картки реєстру прав власності подружжя, має право отримати з реєстру відомості про те, хто ознайомився з її реєстраційною карткою реєстру власності подружжя.

Якщо члени подружжя змінюють або припиняють майнові відносини таким договором, зміни мають юридичне значення для третьої особи лише у тому випадку, якщо вони внесені до реєстру майнових прав подружжя як майновий договір подружжя або якщо про існування майнового договору подружжя було відомо третій особі.

Щодо законодавства Італії, то Л. Радченко зазначає, що воно «передбачає обов'язкову реєстрацію договору в місцевих органах влади. При цьому, якщо в шлюбному договорі містяться умови про нерухоме майно, реєстрація повинна бути проведена в тому органі, що здійснює реєстрацію правочинів із нерухомим майном» [131, с. 39].

Щодо України, то, на думку В. Труби, є декілька шляхів вирішення питання про реєстрацію правового режиму майна подружжя. Одним з таких шляхів вчений пропонує запровадити спеціальний реєстр правового режиму майна подружжя. Такий реєстр має являти собою автоматизовану систему збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про режим володіння, користування та розпорядження майном подружжя [158, с. 64]. О. Олійник пропонує запровадити державну реєстрацію шлюбних договорів в органах РАЦСу з метою захисту прав та інтересів осіб, що є кредиторами стосовно подружжя [85].

Виходячи з системного аналізу особливостей укладення та реєстрації шлюбних договорів у романо-германській правовій сім'ї та враховуючи вже існуючий досвід функціонування різноманітних реєстрів в Україні, вважаємо за необхідне відносно шлюбних договорів запровадити саме ДРШД. Пропонується зробити такий Реєстр з обмеженим доступом (Міністерство юстиції, нотаріуси, слідчі органи) та покласти на Реєстр такі функції: (1) державної реєстрації шлюбних договорів; (2) державної реєстрації змін до шлюбних договорів; (3) державної реєстрації припинення шлюбних договорів; (4) перевірка наявності та/або дійсності шлюбного договору; (5) встановлення факту укладення шлюбного договору конкретною особою; (6) облік

нотаріальних дій щодо посвідчення шлюбних договорів, змін до них, припинення дії.

Проведений аналіз свідчить про те, що наявність ДРШД є усталеною практикою у європейських юрисдикціях, де такий реєстр виконує не лише облікову, а й правозахисну функцію. Практика Бельгії, Німеччини, Франції, Латвії, Литви та Естонії засвідчує, що належна державна реєстрація шлюбних договорів підвищує прозорість майнового статусу подружжя, знижує ризики зловживань у договірних відносинах та сприяє стабільності цивільного обігу. З огляду на це, впровадження в Україні спеціального ДРШД з обмеженим доступом, що забезпечуватиме облік, перевірку чинності та правових наслідків таких договорів, є не лише доцільним, а й необхідним кроком у напрямі вдосконалення правового регулювання шлюбно-сімейних відносин та захисту інтересів як кожного з подружжя, так і третіх сторін.

Висновки до Розділу II

Проведене у Розділі II дослідження дало змогу всебічно проаналізувати шлюбний договір крізь призму його цільового спрямування, змістового наповнення та виконуваності, а також запропонувати його розгляд як прогностної моделі сімейних відносин. Такий підхід дозволив поєднати традиційні правові характеристики цього інституту з елементами управління ризиками, що у свою чергу розширює його функціональне значення та підвищує практичну ефективність.

Шлюбний договір доцільно сприймати не лише як правовий інструмент упорядкування майнових відносин подружжя, а як прогностну модель сім'ї, що дозволяє заздалегідь формувати бачення її розвитку. Такий підхід розкриває договір як нематеріальний актив, здатний забезпечувати передбачуваність, стабільність і довгострокову гармонізацію інтересів сторін.

Визначення цілей укладення шлюбного договору виступає ключовим чинником його ефективності. Саме від чітко сформульованих цілей залежить

зміст договору, а від змісту – його реальна виконуваність. За відсутності усвідомленої мети договір ризикує залишатися формальним документом, який не виконує своїх функцій.

Практична реалізація прогнозної моделі можлива через інтеграцію методів управління ризиками. Використання інструментів на кшталт «Якщо аналіз. Що станеться, якщо?» та *Helicopter View* дозволяє ідентифікувати можливі події, оцінити ймовірність їх настання та визначити алгоритми реагування. Така техніка створює ґрунт для більшої передбачуваності та підвищує рівень виконуваності договору.

Конкретний зміст шлюбного договору має враховувати низку аспектів: чітку класифікацію джерел доходів і режимів власності; механізми перегляду умов у разі суттєвих змін у майновій сфері; покрокові процедури дій сторін при настанні певних подій. Використання попередніх інструментів – наприклад, Анкети – допомагає сторонам усвідомити наслідки договору й наповнити його положення конкретним змістом.

У цьому контексті шлюбний договір виконує й важливу соціальну функцію: він сприяє підвищенню рівня взаєморозуміння між подружжям, формує прозорі правила поведінки та відкриту комунікацію. Наявність договірної регламентації прямо корелює з рівнем узгодженості рішень у сім'ї, хоча досі в Україні спостерігається низький рівень укладання таких договорів, що свідчить про інформаційні та нормативні прогалини.

У вимірі МПрП особливого значення набуває питання вибору права та врахування іноземних активів. Для подружжя з різних юрисдикцій передбачення таких положень є необхідною умовою забезпечення виконання договору за межами національної правової системи.

Доведено, що шлюбний договір у формі прогнозної моделі виступає ефективним інструментом не лише юридичної, а й соціальної організації сімейного життя. Він забезпечує не стільки розподіл активів, скільки планування, управління ризиками та стабілізацію сімейної системи. Такий підхід відкриває широкі можливості для подальших практичних і наукових

досліджень, зокрема для оцінки ефективності договорів, побудованих за принципами прогностного моделювання.

Запровадження єдиного ДРШД здатне істотно підвищити рівень правової визначеності у сфері сімейних правовідносин. Наявність такого реєстру дозволить забезпечити прозорість укладених договорів, спростити перевірку їхньої дійсності та чинності, а також знизити ризики зловживань і подвійного трактування умов.

Реєстр може відігравати ключову роль у захисті інтересів третіх осіб – кредиторів, спадкоємців чи бізнес-партнерів подружжя. Можливість перевірити інформацію про шлюбний договір, його зміст у частині майнових зобов'язань та обмежень дозволить запобігати виникненню конфліктів.

Окремого значення набуває цифровізація: створення електронного реєстру сприятиме інтеграції національної системи обліку шлюбних договорів із міжнародною практикою та відповідатиме загальним тенденціям відкритих реєстрів у цивільному обігу. Це дозволить підвищити рівень довіри до інституту шлюбного договору й стимулюватиме сторони частіше звертатися до цього правового інструменту.

Разом з тим, створення реєстру потребує розроблення чітких правил щодо обсягу відкритої інформації. Баланс між публічністю та захистом приватності має визначальне значення: публічними можуть бути лише ті відомості, які мають юридичне значення для третіх осіб (наприклад, факт існування договору, наявність обмежень чи зобов'язань), тоді як деталі особистого характеру повинні залишатися конфіденційними.

РОЗДІЛ III. ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПОДРУЖЖЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

3.1. Особливості договірної регулювання відносин подружжя в умовах збройного конфлікту

Проведений у Розділах I та II аналіз норм сімейного та цивільного законодавства у системному зв'язку з науковими дослідженнями вітчизняних і зарубіжних вчених засвідчив, що у сфері договірної регулювання майнових відносин подружжя, зокрема відносин, ускладнених іноземним елементом, не запроваджено спеціальних норм або обмежень, які б стосувалися процедури укладення окремих видів договорів, що можуть укладатися подружжям, у період дії воєнного стану.

Водночас, на нашу думку, особливої уваги потребують питання, пов'язані з укладенням подружжям договорів за межами України у період дії воєнного стану, з урахуванням того, що обидва з подружжя є громадянами України та/або один із них, щонайменше, набув статусу особи, яка перебуває під тимчасовим захистом на території іноземної держави. Актуальність дослідження цього питання зумовлюється також тим, що, наприклад, набуття статусу тимчасового захисту є юридичним фактом, який виникає на території іноземної держави, а відтак об'єктивно порушує проблему вибору права для врегулювання відповідних правовідносин. Про аспект вибору права має бути поінформована значна кількість громадян України, які вимушено перебувають за кордоном, адже їхні сімейні договори, як у формально-юридичному, так і в практичному вимірі, не «зупиняються» через зміну місця проживання, а продовжують діяти, модифікуватися та набувати нових змістовних акцентів.

Крім того, з огляду на фактичну роздільність багатьох сімей унаслідок міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією РФ проти України, перед громадянами постали нові виклики: необхідність навчитися

врегулювати майнові відносини подружжя «на відстані», з урахуванням появи іноземного елемента та нових життєвих обставин. Окремого значення набуває й те, що переважна більшість договорів, які подружжя може укласти між собою з метою врегулювання майнових відносин, підлягає нотаріальному посвідченню, про що вже йшлося у попередніх розділах.

Питання виконуваності подружніх домовленостей у транскордонному вимірі неминуче виходить за межі «внутрішньої» обов'язковості між сторонами та впирається у механізми визнання і виконання в іншому правопорядку. У цьому контексті методологічно важливо пам'ятати, що, за визначенням Ю. Черняк, «судове рішення як акт публічної влади однієї держави ... має бути визнано й виконано на території іншої держави» [176, с. 282], і саме ця обставина пояснює підвищені вимоги до юридичної передбачуваності та доказової якості правових конструкцій, які подружжя обирає у транскордонних ситуаціях.

З огляду на необхідність врегулювання майнових відносин подружжя в умовах перебування за межами України, важливим стає питання про механізми укладення та нотаріального посвідчення відповідних договорів саме за кордоном. Наразі можна виокремити два основні способи такого посвідчення: звернення до консульської установи України та звернення до компетентного органу іноземної держави, як правило, до іноземного нотаріуса.

Відповідно до ЗУ «Про нотаріат», Консульського статуту, консульські посадові особи уповноважені вчиняти нотаріальні дії, в тому числі, посвідчувати договори. З урахуванням чинних обмежень щодо вчинення посвідчувальних написів на договорах про відчуження нерухомого майна, розташованого в Україні, інші договори між подружжям – зокрема шлюбний договір, договір про поділ майна подружжя, договір про участь батьків в утриманні дитини, договір про сплату аліментів на користь одного з подружжя, спадковий договір подружжя, а також договори змішаного типу,

що поєднують елементи кількох договорів, – можуть бути нотаріально посвідчені консулом.

Основною перевагою посвідчення договорів між подружжям, спрямованих на врегулювання їхніх майнових відносин, саме консульською посадовою особою України є те, що після посвідчення такий договір набуває юридичної сили на території України без необхідності вчинення додаткових формальностей, зокрема консульської легалізації чи проставлення апостиля. Додатковою перевагою є й мовний аспект: договір, посвідчений українським консулом, оформлюється українською мовою, оскільки нотаріальне діловодство у консульських установах ведеться державною мовою, що спрощує його подальше використання в Україні.

Також, на підставі узагальнення адвокатської практики автора можна констатувати, що під час підготовки проєктів шлюбних договорів, які планувалося посвідчити в консульських установах України на території іноземних держав, у разі зазначення в тексті договору відомостей про набуття одним із подружжя статусу особи, яка перебуває під тимчасовим захистом, консульські посадові особи, відповідальні за вчинення нотаріальної дії, у більшості випадків рекомендували вилучити такі посилання. Причини такої практики на рівні офіційних роз'яснень не простежуються. Водночас не виключено, що відповідна рекомендація пов'язана з прагненням уникнути питання щодо визначення застосовного права. Однак, у разі необхідності виконання шлюбного договору на території іноземної держави сторони можуть зіткнутися з низкою практичних і правових питань, для вирішення яких визначення застосовного права має принципове значення. За відсутності такого визначення зростає ризик правової невизначеності щодо тлумачення, дійсності та порядку реалізації договірних умов, що, своєю чергою, може спричинити негативні наслідки для сторін.

На цю проблему звернула увагу і В. Чекіта, вказавши на таке: «Відмітимо, що застосування норм іноземного права в нотаріальному процесі є одним із найскладніших етапів нотаріального провадження, оскільки

консулу необхідно знати норми чинних міжнародних договорів України, а також відповідні норми законодавства іноземних країн. У зв'язку із цим пропонується підпункт 3.20.1 пункту 3.20 Положення про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України доповнити окремим реченням, в якому конкретизувати застосування норм іноземного права в нотаріальному провадженні щодо посвідчення правочинів, зокрема: «Нотаріальне посвідчення правочинів, ускладнених іноземним елементом, учиняється консулами з урахуванням особливостей, визначених ЗУ про МПрП.».

Альтернативний варіант укладення договору між подружжям, яким будуть врегульовані їхні майнові права, з його подальшим нотаріальним посвідченням, є посвідчення договору в іноземного нотаріуса або в компетентному органі за законодавством держави перебування громадян України та з врахуванням, яка саме держава надала громадянину України статус особи з тимчасовим захистом, тобто на території якої держави виник юридичний факт, який є іноземним елементом у правовідносинах.

Якщо виходити з колізійної прив'язки *lex loci actus*, то договір (або договори) визнаватиметься дійсним щодо форми за правом місця його вчинення, тобто застосуванню підлягає право тієї держави, на території якої було вчинено відповідний акт. Водночас навіть у разі укладення договору за кордоном сторони (у тому числі громадяни України) не позбавлені можливості обрати матеріальне право України як право, що регулюватиме їхні відносини, що узгоджується з підходом ЗУ про МПрП щодо автономії волі сторін.

Інакше кажучи, укладаючи за межами України договір для врегулювання майнових відносин подружжя, сторони можуть визначити як застосовне право України, так і право іноземної держави (зокрема, коли договір стосується майна або прав, тісно пов'язаних з відповідною юрисдикцією; окремої уваги при цьому потребують випадки, пов'язані з нерухомим майном). Водночас посвідчення такого договору іноземним нотаріусом, як правило, зумовлює необхідність підтвердження його

автентичності для використання та/або виконання в Україні – шляхом проставлення апостиля відповідно до Гаазької конвенції 1961 року або шляхом консульської легалізації (для держав, які не є учасниками Конвенції), якщо інше не передбачено міжнародними договорами України. Після проходження зазначених процедур зазвичай виникає потреба у перекладі договору українською, і підпис перекладача підлягає нотаріальному посвідченню.

Це важливо і з позицій визнання таких договорів в Україні, і, що суттєвіше, з позицій їх виконуваності. Договір між подружжям, посвідчений консульською посадовою особою України, фактично «вбудований» в український правопорядок і може використовуватися в Україні без додаткових процедур підтвердження його походження. Натомість договір, посвідчений компетентним органом іноземної держави (зокрема іноземним нотаріусом), на нашу думку, перебуває у своєрідній «зоні підвищеного ризику», оскільки навіть після проходження формальних процедур визнання документа (легалізація/апостиль) його зміст може потребувати оцінки крізь призму імперативних норм та публічного порядку України.

Так, наприклад, у випадку шлюбного договору підлягає перевірці дотримання встановлених законодавством матеріально-правових меж: шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя та особисті відносини між ними й дітьми; не може зменшувати обсягу прав дитини; не може ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище; за таким договором не допускається передання у власність нерухомого майна та іншого майна, право на яке підлягає державній реєстрації; водночас умови договору не повинні суперечити моральним засадам суспільства.

Відтак договір, укладений і посвідчений на території іноземної держави, зміст якого призводить до наслідків, явно несумісних з основами правопорядку України або порушує імперативні приписи українського права, не може розглядатися як такий, що підлягає ефективному визнанню та виконанню в Україні, навіть якщо він є чинним за правом місця вчинення. Сам

по собі апостиль чи консульська легалізація не «легітимізують» зміст договору, адже ці процедури мають суто формальну мету підтвердити автентичність підпису, статус особи, яка підписала документ, та (за наявності) печатку/штамп.

У контексті особливостей договірної регулювання майнових відносин подружжя під час збройного конфлікту маємо розглянути випадки, коли один з подружжя, або, навіть, і обидва з подружжя, набувають статусу особи з тимчасовим захистом.

У доктрині приватного права загалом не ставиться під сумнів, що подружні відносини двох громадян України, за загальним правилом, регулюються правом України як їхнім спільним особистим законом. Водночас набуття статусу особи з тимчасовим захистом є юридичним фактом, що виникає у правопорядку іноземної держави й зазвичай супроводжується зміною фактичного центру життєвих інтересів подружжя (звичайного місця перебування, локалізації доходів і активів тощо), а відтак формує іноземний елемент і актуалізує колізійне питання про застосовне право [19]. У цьому контексті «вибір права» слід розрізняти у двох значеннях: як реалізацію автономії волі подружжя, коли сторони прямо визначають право, що регулюватиме їхні майнові відносини/шлюбний договір, та як визначення застосовного права компетентним органом (передусім судом) за колізійними прив'язками у разі, якщо сторони такого вибору не зробили або зробили його неналежно. Автономія волі подружжя у таких відносинах означає можливість обрати право з визначеного кола правопорядків, з якими подружжя має реальний зв'язок (наприклад, право особистого закону одного з подружжя або право держави їхнього звичайного місця перебування; щодо нерухомості – право держави її знаходження), за умови дотримання встановлених законом вимог до форми такого вибору. Важливо, що обране право за певних умов може бути змінене, однак ця зміна не повинна порушувати прав третіх осіб і не може нівелювати імперативні обмеження, передбачені законом. Отже, статус тимчасового захисту не «перемикає» застосовне право автоматично, але

створює правовий контекст, у якому вибір права або стає можливим як прояв автономії волі, або неминуче постає як питання, що підлягає вирішенню судом за колізійними нормами, якщо домовленості сторін немає.

Фактично звернення особи із заявою про надання тимчасового захисту є юридично значущою вольовою дією, спрямованою на досягнення конкретного правового результату у правопорядку приймаючої держави. Наслідком такого звернення та надання відповідного статусу є виникнення у особи комплексу прав (зокрема права на легальне перебування, доступу до ринку праці, соціальних гарантій у межах наданого захисту) та одночасно – певних обов’язків і правил поведінки, визначених правом цієї держави. У свою чергу, реалізація цих прав та виконання відповідних обов’язків породжує і конкретні приватноправові наслідки, які мають значення для майнових відносин подружжя: отримання доходів на території іноземної держави, відкриття рахунків, набуття активів, укладення зобов’язальних правочинів, а також зміна фактичних умов ведення спільного господарства. Саме тому статус тимчасового захисту слід розглядати як юридичний факт, який не лише породжує окремі правовідносини у приймаючій державі, а й може опосередковано змінювати «конфігурацію» відносин подружжя та умови їх договірного регулювання, включно з питанням про застосовне право.

Юридичний факт набуття статусу особи з тимчасовим захистом зумовлює також виникнення, зміну або припинення індивідуальних правовідносин у межах «генерального сімейного правовідношення» (за визначенням О. Явор [187, с. 59]). Зокрема, до «генерального правовідношення» належать, зокрема, відношення між батьками і дітьми. Воно виникає на підставі такого юридичного факту, як народження дитини. Однак, у разі набуття статусу особи з тимчасовим захистом, наприклад, матір’ю з дітьми на території однієї з держав-членів ЄС, у межах такого «генерального правовідношення» можуть виникати певні більш конкретні індивідуальні правовідносини, такі, як, наприклад, відносини щодо утримання дитини, яка в силу обставин разом з матір’ю перебуває на території іноземної

держави, і такі відносини можуть бути врегульовані, зокрема, договором про участь батьків у вихованні та утриманні дитини. Також, у межах цього ж «генерального правовідношення» між подружжям, внаслідок набуття одним з них тимчасового захисту, можуть виникати інші правовідносини, які є відмінними від звичних правовідносин між ними, і пов'язані з врегулюванням їхніх майнових відносин, які виникають або змінюються через набуття одним з них тимчасового захисту і необхідністю здійснювати нові обов'язки, які кореспондуються праву, яке, у свою чергу, виникає на підставі статусу особи з тимчасовим захистом. Приклад нового правовідношення подружжя, зумовленого набуттям статусу тимчасового захисту, наведено у Додатку 13.

Не можна оминути й специфічні аспекти, що стосуються предмета шлюбного договору, а в окремих випадках і договору про поділ спільного майна подружжя, з огляду на реалії сьогодення, які безпосередньо зумовлені триваючим збройним конфліктом.

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України обумовило нові виклики, пов'язані з майном подружжя, економічною нестабільністю та тимчасовою окупацією окремих територій. Ці обставини можуть (і в низці випадків повинні) враховуватися подружжям при договірному врегулюванні майнових відносин. До ключових аспектів, які здатні визначати зміст домовленостей між подружжям у сучасних умовах, доцільно віднести врегулювання ризиків пошкодження, знищення або втрати майна внаслідок бойових дій, особливості розподілу ризиків випадкового знищення та пошкодження майна та визначення правового режиму «пов'язаних активів» на майбутнє у разі знищення/пошкодження основного активу.

Якщо розглядати договір як юридичний інструмент управління ризиками, саме за допомогою домовленостей можливо превентивно визначити правові наслідки таких подій для подружжя у площині їхніх майнових відносин. Зокрема, сторонами може бути визначено режим конкретного майна (особиста приватна власність, спільна сумісна або спільна часткова власність). Визначений режим власності має безпосереднє значення для подальшої

реалізації майнових прав, у тому числі для встановлення того, хто і в якому обов'язі матиме першочерговий (або переважний) інтерес у зверненні за можливою компенсацією/відшкодуванням шкоди. Шляхом регулювання за домовленістю (договором) також можна узгодити порядок розподілу отриманої компенсації/страхового відшкодування, якщо воно буде виплачене.

Говорячи про особливості розподілу ризиків випадкового знищення та випадкового пошкодження майна, то у мирний час застосування ст. 323 ЦК України найчастіше аналізувалося крізь призму зобов'язальних відносин (поставка, купівля-продаж тощо). У доктрині, як правило, виходять з того, що за загальним правилом ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна несе його власник; при цьому під таким ризиком розуміють економіко-правові наслідки втрати матеріального блага за відсутності вини власника чи інших осіб. Сторони вправі змінити загальне правило за домовленістю, визначивши інший момент або іншу модель переходу ризику (не обов'язково пов'язуючи це з переходом права власності).

Натомість в умовах збройного конфлікту питання несення ризиків випадкового знищення або пошкодження майна може становити самостійний елемент домовленостей подружжя щодо майна, яке належить саме подружжю. Так, сторони можуть передбачити, що ризик знищення або пошкодження майна, яке використовується одним із подружжя для професійної діяльності, покладається саме на цього з подружжя. Альтернативно може бути закріплено принцип солідарного (спільного) несення таких ризиків щодо майна, яке перебуває у режимі спільної сумісної власності, незалежно від того, хто фактично користується майном або у чиєму володінні воно перебуває. Окремо договором може бути визначено обов'язок щодо страхування конкретного майна з урахуванням воєнних ризиків, а також наслідки невиконання такого обов'язку, наприклад, покладення ризику пошкодження/знищення на того з подружжя, за яким закріплено відповідний страховий обов'язок.

У разі знищення, наприклад, спільного житлового будинку домовленостями сторін доцільно врегулювати правовий режим земельної

ділянки під ним як «пов'язаного активу». Зокрема, може бути визначено, чи зберігатиметься щодо такої ділянки режим спільної сумісної власності, чи встановлюватиметься особиста приватна власність одного з подружжя, а також які компенсаторні механізми застосовуватимуться у такому випадку, наприклад, компенсація вартості частки другого з подружжя у розмірі не менш як $1/2$ вартості земельної ділянки або інша погоджена формула.

Крім наведеного, до «специфічних аспектів» договірної врегулювання майнових відносин подружжя в умовах збройного конфлікту доцільно віднести врегулювання правового режиму майна, розташованого на тимчасово окупованих територіях або в зоні бойових дій та визначення правил розподілу потенційної компенсації за знищене чи пошкоджене майно. Державна політика передбачає механізми надання такої компенсації (зокрема, в межах програми «Відновлення»), причому вона може надаватися у різних формах, зокрема грошовій, шляхом надання житлових сертифікатів, фінансування відбудови або в іншій передбаченій законодавством формі. З огляду на те, що відповідна компенсація потенційно становить істотний майновий актив, шлюбним договором можуть бути врегульовані питання її правового режиму та розподілу, зокрема шляхом визначення часток (пропорцій), у яких у подальшому підлягатиме розподілу така компенсація, особливо якщо вона стосується спільного майна подружжя.

Крім того, у договорі доцільно передбачити критерії, які можуть впливати на подальший розподіл компенсації, зокрема розмір внеску кожного з подружжя у набуття чи поліпшення майна. Якщо ж договором встановлено режим особистої приватної власності щодо конкретного майна, логічним є закріплення положення про належність компенсації за його знищення чи пошкодження тому з подружжя, кому належало відповідне майно. Водночас, виходячи з доктринальних засад сімейного права (зокрема ідеї спільного вирішення подружжям найважливіших питань життя сім'ї), шлюбний договір може містити й домовленості про пріоритетні напрями використання отриманої компенсації, наприклад спрямування коштів або житлового

сертифіката на придбання нового спільного житла. У цьому прикладі простежується своєрідна трансформація особистого немайнового елементу (спільність ухвалення ключових сімейних рішень) у майновий вимір, як через визначення режиму належності майбутньої компенсації, так і через встановлення порядку розпорядження нею.

З урахуванням викладеного можна зробити попередній висновок, що в період викликів, зумовлених збройним конфліктом, договірне регулювання майнових відносин подружжя набуває додаткової ваги, як інструмент превентивного врегулювання майнових питань, врахування специфічних ризиків сьогодення та мінімізації потенційних спорів у майбутньому.

Також не можна залишити поза увагою ще один особливий вид джерела грошових надходжень у сім'ю, яким є грошове забезпечення військовослужбовцям. Попри те, що грошове забезпечення військовослужбовця із визначенням його складу було запроваджено на законодавчому рівні ще у 1991 році із прийняттям ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», порядок виплати такого грошового забезпечення був визначений наказом Міністерства оборони України від 07 червня 2018 року № 260, з подальшими змінами на підставі наказу № 638 від 28.09.2025 р., а порядок виплати та умови перерахунку розміру грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти визначений постановою КМУ від 30.11.2016 р. № 884 (далі – Постанова № 884). Під час дії воєнного стану визначення режиму власності цих грошей набуло актуальності, що підтверджується судовою практикою.

Як вбачається з Постанови ВС від 10.09.2025 р., справа № 176/2044/24, суди дійшли обґрунтованого висновку про те, що отримані дружиною під час перебування у шлюбі грошові кошти, які належали до виплати її чоловіку, військовослужбовцю, захопленому у полон, у вигляді заробітної плати та грошового забезпечення, є спільним сумісним майном подружжя. Крім цього, суд акцентував увагу на відсутності належних доказів на підтвердження

наявності взаємної згоди подружжя на розпорядження майном – заробітною платою військовослужбовця за період перебування його в полоні.

Отже, за судовою практикою режим власності грошового забезпечення військовослужбовця є законним режимом власності на спільне майно, який подружжя може змінити своїми домовленостями і закріпити їх у відповідному договорі. На наш погляд, найбільш доцільним у цьому випадку є застосування саме шлюбного договору, в якому подружжя можуть домовитися про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, включаючи грошове забезпечення військовослужбовця, захопленого в полон, положень ст. 60 СК України і вважати його спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них (ч. 2 ст. 97 СК України). Такий підхід – врегулювання майнових відносин подружжя у договірний спосіб – по-перше, значно спростив би комунікацію між самим подружжям у частині вирішення майнових питань; по-друге, на наш погляд, завдяки договірному регулюванню подібних питань між подружжям кількість судових справ, предметом яких може стати поділ спільного майна подружжя у вигляді грошового забезпечення, не зростатиме, а навпаки, зменшуватиметься; по-третє, це сприятиме зростанню правової культури в сім'ї в цілому.

Регулювання майнових відносин подружжя в частині визначення правового режиму грошового забезпечення військовослужбовця може бути ускладнене іноземним елементом. По-перше, спеціальний порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовця, захопленого в полон/заручником, інтернованого або зниклого безвісти, передбачає здійснення виплат особі (особам), визначеній (визначеним) військовослужбовцем в особистому розпорядженні із зазначенням розміру часток таких осіб. По-друге, нормативна конструкція цього механізму не виключає участі іноземців та осіб без громадянства як отримувачів відповідних виплат, що впливає, зокрема, з вимог до документів, які подаються заявником у випадку, якщо ним є іноземець або апатрид. Додатково слід враховувати, що дія ЗУ «Про соціальний і правовий захист

військовослужбовців та членів їх сімей» не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу у ЗСУ, крім положень, що стосуються грошового забезпечення та надання відпусток. Деталізований аналіз валютно-процедурного аспекту таких виплат наведено у Додатку 14.

З урахуванням викладеного, у площині договірного регулювання майнових відносин подружжя щодо грошового забезпечення військовослужбовця можна сформулювати такі висновки.

По-перше, за домовленістю між подружжям у договорі може бути визначено правовий режим грошового забезпечення та/або винагороди військовослужбовця – як спільна сумісна чи спільна часткова власність подружжя або як особиста приватна власність військовослужбовця.

По-друге, договором може бути встановлено порядок розпорядження грошовим забезпеченням та/або винагородою у звичайних умовах (поза випадками полону, взяття в заручники, інтернування чи зникнення безвісти), зокрема шляхом покладення на того з подружжя, хто є військовослужбовцем, обов'язку щомісячно перераховувати визначену частину таких коштів на користь другого з подружжя із зазначенням банківських реквізитів (банк і рахунок), на які здійснюватимуться перерахування. Залежно від обраної договірної конструкції такі перекази можуть бути кваліфіковані або як спосіб реалізації домовленостей щодо поділу спільного майна, або як надання утримання чи сплату аліментів другому з подружжя, у такому разі договір фактично набуває ознак змішаного, оскільки поєднує елементи кількох договірних моделей, допустимих у сімейному праві.

По-третє, на випадок настання обставин полону, взяття в заручники, інтернування в нейтральну державу або зникнення безвісти договором може бути передбачено узгоджений алгоритм дій другого з подружжя щодо отримання грошового забезпечення, включно із зазначенням рахунка, на який мають надходити кошти, за умови, що тотожні реквізити рахунка внесені й до особистого розпорядження військовослужбовця. Водночас, з огляду на встановлену заборону розголошення змісту особистого розпорядження до

встановлення відповідного юридичного факту, зміст будь-якого договору, який подружжя укладає між собою, не повинен відтворювати зміст такого розпорядження і має формулюватися таким чином, щоб не порушувати режиму конфіденційності.

По-четверте, за необхідності договором може бути врегульовано порядок підтвердження наявності взаємної згоди подружжя на розпорядження відповідними грошовими надходженнями, на що звертав увагу ВС у постанові від 10.09.2025 у справі № 176/2044/24.

По-п'яте, у разі якщо на момент укладення договору майнові відносини подружжя ускладнені іноземним елементом, доцільним є окреме вирішення питання вибору застосовного права щодо режиму належності грошового забезпечення та/або винагороди і порядку розпорядження такими коштами з урахуванням наведених вище нюансів.

3.2. Захист прав кредитора у договірному регулюванні відносин подружжя: *fraus creditorum*, *actio Pauliana* та колізійно-юрисдикційний вимір

Коли у відносинах подружжя з'являється «третій», це, зазвичай, створює проблеми саме у відносинах між чоловіком та жінкою. А якщо цим «третім» виявиться кредитор одного з подружжя, то проблеми зачіпатимуть не лише відносини як відносини, а саме майнові відносини подружжя, навіть і тоді, коли відбулося їх договірне регулювання.

Кваліфікація дій подружжя у таких випадках, якщо відбулося договірне регулювання їх майнових відносин, може відрізнятися від явно недобросовісних, які хоч і не порушують конкретних імперативних норм, але зводяться до зловживання правом, за визначенням ВС [107], до прогнозованих, які відповідають домовленостям самого подружжя і внутрішній волі кожного з них, і їх зміст не свідчить про використання права на зло.

Водночас у період збройного конфлікту та і загалом в умовах глобалізації значна частина спорів між подружжям та кредиторами фактично набуває «міжнародного» виміру: змінюється місце проживання, локалізація активів, місце укладення договорів та коло кредиторів. У таких випадках захист прав кредитора має розглядатися не лише крізь призму матеріального права (СК і ЦК України), а й через інструментарій МПрП, який відповідає на три ключові питання: (1) суд якої держави є компетентним розглядати спір; (2) право якої держави підлягає застосуванню до шлюбного договору/договору поділу майна та до самого «кредиторського» виміру спору; (3) чи буде рішення, ухвалене в одній державі, визнане і виконане в іншій, якщо активи або сторони перебувають за кордоном.

При вирішенні питання захисту прав саме кредитора за умови, що подружжя врегулювали свої майнові відносини у договірному порядку, маємо ще раз згадати практичні цілі укладення шлюбного договору, які були предметом розгляду в Розділі II, зокрема, в частині третьої практичної цілі. Коли подружжя вирішує укласти шлюбний договір саме з цією метою, то їх мотивацією може бути розподіл відповідальності по боргах, утворених в період шлюбу одним з подружжя або захист майна від кредиторів у розумінні захисту майна, яке належить на праві особистої приватної власності тому з подружжя, хто не є стороною зобов'язальних правочинів. У відносинах, ускладнених іноземним елементом, сама ідея «захисту майна від кредитора» значною мірою пов'язана з тим, яке право регулює майнові наслідки шлюбу та чи реалізували сторони автономію волі у виборі цього права. Подружжя може погодити застосовне право у межах визначеного законом кола правопорядків, з якими вони мають реальний зв'язок, причому вибір права має бути здійснений у належній формі. Для кредитора це має принципове значення, оскільки зміна «правового режиму» майна подружжя на підставі договору часто є похідною від того, яке право визнається застосовним до їх майнових відносин та які наслідки така зміна може мати для третіх осіб.

Як вже було зазначено, ця ціль не виникла нізвідки. Сучасне життя разом із судовою практикою пропонують багато прикладів того, як правові інструменти, як-от шлюбний договір або договір про поділ майна подружжя, використовуються не лише з метою, передбаченою законом (врегулювання майнових відносин подружжя), а і з іншою, яка за своєю суттю суперечить основним засадам цивільного законодавства – за допомогою вказаних зазначених договорів боржник намагається уникнути виконання зобов’язань за рахунок того чи іншого майна, встановивши договором на певне майно режим особистої приватної власності на користь іншого з подружжя, який не є стороною зобов’язального правочину. Якщо правовий спір доходить до оспорування договору між подружжям, у МПРП постає окреме колізійне питання: яке право визначає дійсність договору, його тлумачення та правові наслідки недійсності. У транскордонній конфігурації це не завжди автоматично «право України», навіть якщо обидва з подружжя є громадянами України, оскільки застосовне право може бути обране сторонами або визначене за критерієм найбільш тісного зв’язку. Для кредиторських спорів це критично, адже одна й та сама конструкція (шлюбний договір/договір про поділ майна/договір дарування) може оцінюватися по-різному залежно від того, яке право визнається застосовним до змісту правочину і, відповідно, до недійсності як способу захисту.

Одним з прикладів такого «негативного» використання шлюбного договору є спір у справі № 755/3563/21, в якій ВС у постанові від 06.09.2023 р. зазначив, що «якщо шлюбний договір укладається не для врегулювання цивільних відносин та не для встановлення, зміни або припинення цивільних прав та обов’язків, то приватно-правовий інструментарій у вигляді шлюбного договору не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для уникнення чи унеможливлення сплати боргу (коштів, збитків, шкоди) або виконання судового рішення про стягнення боргу» [100].

Отже, говорячи про «захист прав кредиторів у межах договірної регулювання відносин подружжя», фактично йдеться про два взаємопов’язані

блоки питань. По-перше, про ситуації, коли подружжя, укладаючи шлюбний договір (або інший договір, спрямований на врегулювання майнових відносин), фактично вдається до протидії кредитору, переслідуючи мету «захисту майна від кредиторів», тобто створення таких договірних конструкцій, які унеможливають або істотно ускладнюють задоволення вимог кредитора за рахунок відповідного майна. По-друге, про комплекс правових засобів, доступних самому кредитору для захисту своїх прав у разі їх порушення внаслідок договірного врегулювання майнових відносин подружжя, коли один із подружжя виступає боржником щодо кредитора, з урахуванням підходів, сформованих у чинній судовій практиці з цих питань. Додатково у спорах з іноземним елементом важливо враховувати, що кредитор може реалізовувати захист не лише в Україні. Кредитор часто звертається до суду держави, де перебуває боржник, де відкриті рахунки або де локалізоване ліквідне майно. У цьому контексті істотного значення набуває питання міжнародної підсудності та допустимості угод про вибір суду: у деяких випадках сторони зобов'язальних відносин (кредитор і боржник) можуть заздалегідь погодити компетентний суд, а інколи спір «прив'язується» до суду за місцем знаходження активу. Відповідно, навіть «український» за змістом шлюбний договір може опинитися в полі оцінки іноземного суду, а отже, вимагатиме попереднього прорахунку юрисдикційних наслідків.

Договір як приватноправова категорія, будучи універсальним регулятором поведінки учасників цивільних правовідносин, покликаний забезпечувати їх належне врегулювання та спрямований на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків. У цьому ж значенні будь-який договір, який укладається між подружжям з метою врегулювання їхніх майнових відносин, виступає інструментом приватноправового упорядкування взаємин між сторонами та має на меті формування відповідних прав і обов'язків. Як уже зазначалося в Розділі I, для визначення режиму належності конкретного майна або речей у подружніх майнових відносинах переважно застосовуються два договори: шлюбний договір та договір про

поділ спільного майна подружжя. У контексті проблематики цього підрозділу – захисту прав кредиторів – до договорів, які подружжя може укласти між собою, доцільно також віднести договір дарування, за яким право власності на певне майно переходить до того з подружжя, який не є стороною відповідного зобов'язання перед кредитором. Укладення таких договорів, у тому числі договору дарування між подружжям, прямо передбачене сімейним законодавством (ст.ст. 64, 69, 92 СК України).

У разі, якщо об'єктом договірної врегулювання є нерухомість, розташована за межами України, або інше майно, правовий режим якого визначається правопорядком іноземної держави, актуалізується додатковий міжнародно-приватноправовий вимір: питання форми правочину та його речово-правових наслідків, як правило, оцінюються з урахуванням права держави місцезнаходження відповідного майна, а не виключно права України. У практичному плані це означає, що навіть правочин, належним чином укладений в Україні (шлюбний договір, договір про поділ майна, договір дарування), може не дати очікуваного результату щодо іноземної нерухомості без дотримання вимог іноземного права, зокрема щодо форми та реєстраційних процедур. Для кредитора це має принципове значення, оскільки саме від виконання таких вимог залежить, чи вважатиметься відповідне майно належним боржникові (або, навпаки, вибулим з його майнової сфери) у правовому порядку держави, де знаходиться майно, а отже, чи буде можливим звернення стягнення на цей актив у межах відповідної юрисдикції.

Водночас приватноправовий інструментарій не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту всупереч його функціональному призначенню, зокрема для ухилення від виконання публічних обов'язків, для виведення майна з-під арешту у публічно-правових відносинах або для уникнення накладення арешту та/або можливого застосування конфіскації. Саме тому правопорядок не може залишати без належної оцінки дії, які формально не порушують конкретних імперативних

приписів, однак є очевидно недобросовісними та за своєю суттю зводяться до зловживання правом [107].

Підхід до оцінки шлюбного договору крізь призму добросовісності сторін та недопустимості використання приватноправового інструментарію для ухилення від виконання зобов'язань узгоджується і з позицією М. Менджул, яка обґрунтовано підкреслює, що, наприклад, режим воєнного стану не створює підстав для відступу сторін від законодавчих вимог щодо змісту шлюбного договору та не «легітимізує» включення до нього умов, які суперечать установленим законом обмеженням [70, с. 106]. Відповідні заборони (зокрема щодо використання шлюбного договору як механізму фактичної передачі у власність одному з подружжя майна, права на яке підлягають державній реєстрації) мають на меті забезпечення добросовісної поведінки сторін і, водночас, запобігання перетворенню шлюбного договору на інструмент уникнення виконання боргових зобов'язань одного чи обох з подружжя.

Суддя ВС В. Крат зазначає, що «українські реалії, на жаль, такі, коли щойно постає питання повернення боргу, боржник намагається оспорити кредитний договір, щоб не виконувати обов'язків, які він породив. ... Ми дуже багато жили без принципів справедливості, розумності, добросовісності. ... Але коли виникає судовий спір, то учасники цивільного обороту мають розуміти, що всі дії чи правочини піддаються оцінці крізь призму справедливості, розумності, добросовісності» [57]. Ця ж думка була підтверджена суддею і в Окремій думці від 09.12.2024 р. у справі №404/7235/22 [83].

Серед приватноправових деліктів, релевантних для аналізу в межах цього підрозділу, ключове значення має *fraus creditorum*. Під *fraus creditorum* (лат. «на шкоду кредиторам») розуміють вчинення боржником правочинів, спрямованих на виведення або зменшення належного йому майна з тим, щоб унеможливити чи істотно ускладнити звернення стягнення з боку кредиторів. Історично витоки цього підходу пов'язують із римською традицією, де за часів

Юстиніана оспорювання таких дій здійснювалося через *actio Pauliana*, спрямовану на повернення майнової ситуації до стану, який існував би за відсутності фrawdаторного відчуження зі сторони боржника [132].

У транскордонних спорах додатково ускладнюється питання «юридичної конструкції» *actio Pauliana*. Кредитор фактично оспорує правочин між подружжям, але робить це у зв'язку зі своїм зобов'язальним правом вимоги до боржника. Тому у вимірі МПрП виникає конкуренція прив'язок: право, що застосовується до зобов'язання кредитора і боржника, не завжди збігається з правом, що застосовується до правочину між подружжям або до речового режиму конкретного активу. У випадках із нерухомістю додатково «вмикається» право держави її знаходження, а отже, стратегія кредитора і прогноз результату залежать від того, який саме колізійний «маршрут» обере суд (і як він кваліфікує вимогу: як оспорювання правочину, як речово-правовий спір чи як елемент виконання зобов'язання).

У контексті захисту прав кредитора у разі договірної врегулювання майнових відносин подружжя ключового значення набуває питання про межі та юридичні підстави оспорювання шлюбного договору, якщо кредитор вважає, що його укладення було спрямоване на унеможливлення або істотне ускладнення задоволення вимог за рахунок майна боржника. У доктринальному та практичному вимірах це питання зазвичай формулюється як проблема допустимості визнання шлюбного договору недійсним з мотивів його «фrawdаторності» (тобто вчинення на шкоду кредиторів) та визначення критеріїв, за наявності яких таке оспорювання може вважатися обґрунтованим.

Водночас, з огляду на системну побудову інституту недійсності правочинів у цивільному праві, видається методологічно коректним виходити з того, що недійсність шлюбного договору має конструюватися насамперед на підставі прямих законодавчих приписів — загальних або спеціальних — з урахуванням змісту договору та обставин його укладення. Лише за відсутності реальної можливості забезпечити належний захист порушеного права

кредитора через застосування таких приписів може актуалізуватися аргументація, пов'язана з «франдаторністю» як оціночним феноменом, що відображає недобросовісну спрямованість поведінки сторін договору.

За цих умов особливого значення набуває спеціальна норма, закріплена у ч. 5 ст. 93 СК України, яка безпосередньо орієнтована на ситуації, коли шлюбний договір впливає на майнові інтереси третіх осіб, зокрема кредиторів одного з подружжя. Відтак у разі звернення кредитора з вимогою про визнання шлюбного договору недійсним належним підходом є застосування передусім законодавчо визначених механізмів та сформованих на їх основі судових підходів, а не побудова аргументації виключно навколо «критеріїв франдаторності». Така орієнтація на позитивне право та усталені практичні стандарти забезпечує вищий рівень юридичної визначеності, сприяє передбачуваності правозастосування та, зрештою, відповідає вимогам верховенства права (правовладдя) у сфері приватноправового регулювання.

Якщо спір розглядається іноземним судом (або якщо рішення українського суду необхідно виконати за кордоном), постає питання, чи будуть окремі обмеження українського сімейного права враховані як такі, що мають істотне (імперативне) значення, а також чи не розцінить суд або компетентний орган приймаючої держави наслідки шлюбного договору як несумісні з її публічним порядком. Окремо слід зважати на те, що в державах-членах ЄС питання ефективності майнового режиму подружжя у відносинах із кредиторами часто пов'язується з дотриманням процедур, які забезпечують «видимість» такого режиму для зовнішнього обігу (зокрема через передбачені правом механізми розкриття або реєстрації) [196, с. 274]. Це дозволяє чіткіше побачити міжнародний контекст: навіть якщо шлюбний договір є чинним між подружжям за застосовним правом, практична можливість кредитора звернути стягнення на конкретний актив у відповідній юрисдикції залежатиме від того, як саме іноземне право оцінює наслідки цього договору та чи виконано вимоги, пов'язані з належним оформленням і фіксацією майнового режиму.

Досліджуючи питання, чи допустима кваліфікація шлюбного договору як фrawdаторного правочину, ВС зазначив, що договором, що вчиняється на шкоду кредитор (фrawdаторним договором), може бути й шлюбний договір [100]. При цьому застосування конструкції фrawdаторності до шлюбного договору має специфіку, оскільки він здатен змінювати майновий режим подружжя і тим самим впливати на майнову базу боржника. Тому кваліфікація такого договору як вчиненого на шкоду кредитор можлива лише за наявності встановлених обставин, що свідчать про його спрямованість на ускладнення або унеможливлення задоволення вимог кредитора через перерозподіл активів. До таких обставин, зокрема, суд відніс: момент укладення шлюбного договору; те, що внаслідок вчинення шлюбного договору відбувається унеможливлення звернення стягнення на майно боржника чи зменшується обсяг майна боржника, наприклад, у зв'язку з тим, що подружжя домовилося про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень ст. 60 СК України.

Оскільки автор не повністю погоджується з наведеним у даному судовому рішенні мотивуванням щодо визнання шлюбного договору недійсним саме за підстав його фrawdаторності, яким подружжя врегулювало свої майнові відносини стосовно нерухомого майна, яке вже існувало на момент укладення такого договору, це судові рішення стало предметом дослідження у системному зв'язку з низкою інших судових рішень суду касаційної інстанції, якими шлюбні договори визнавалися недійсними, але не за підстав фrawdаторності, а за підстав, зокрема, невідповідності чинному законодавству України [15, с. 311].

У вже згаданій постанові ВС кваліфікував шлюбний договір за вище наведеними критеріями вчинення на шкоду кредитор і дійшов висновку про наявність фактів, які свідчать, що цей правочин (шлюбний договір) вчинений всупереч принципу добросовісності і було допущено зловживання правом. Цей висновок був зроблений лише на підставі того, що шлюбний договір укладений вже після того, коли по відношенню до частини боргу настав строк

його повернення, але ще до того, як позикодавець звернувся до суду за захистом свого порушеного права у зв'язку з невиконанням боржником своїх обов'язків. І на думку колегії судів, в тому числі, і суду апеляційної інстанції, який переглядав справу у зв'язку з новим розглядом, саме цей шлюбний договір був укладений не для регулювання цивільних відносин та не для встановлення, зміни чи припинення цивільних прав та обов'язків. А вже цей висновок ґрунтувався на тому, що боржник, відповідач у справі, знав і не міг не знати про існування в нього боргових зобов'язань, а відтак мав діяти добросовісно і не зловживати правом, тобто не вдаватися до того, щоб змінювати режим власності майна подружжя з законного на договірний у період, коли строк виконання зобов'язань вже настав.

З точку зору захисту прав кредиторів – це, очевидно, правильний підхід. Але є неочевидним шлях побудови цих юридичних або «логічних» конструкцій, за якими суд зробив безапеляційний висновок про те, що боржник діяв недобросовісно і зловживав правом у зв'язку з укладенням ним шлюбного договору у період настання строку виконання відносно частини зобов'язань за договором позики, і саме внаслідок цього такий шлюбний договір може кваліфікуватися як фраздаторний.

На це звернув увагу і Дж. Макбрайд, зауваживши, що висновок ВС у постанові від 06.09.2023 р. про «очевидну недобросовісність» укладення шлюбного договору, спрямованого на унеможливлення або зменшення стягнення на майно боржника, потребує більш ґрунтового обґрунтування, адже навіть за наявності такого наміру у боржника він міг бути відсутнім у другого з подружжя. Ігнорування позиції другого з подружжя, на його думку, може набувати ознак непрямої дискримінації (зокрема у випадках, коли дружина не є боржником). Додатково було підкреслено, що ЄСПЛ розглядає юридичну визначеність як ключовий елемент застосування п. 1 ст. 6 Конвенції, а тому підстави визнання правочинів «фраздаторними» мають формуватися передбачувано, а розбіжності в нормах, на які посилається ВС, здатні

породжувати невизначеність, несумісну з принципом верховенства права і, відповідно, зі ст. 6 Конвенції [63].

Особливої уваги заслуговує такий критерій, як «зменшення обсягу майна боржника», за рахунок якого могли б бути задоволені вимоги кредитора. У розглянутій ситуації укладення шлюбного договору фактично призвело до зміни законного режиму майна на договірний, внаслідок чого певні активи, які, вочевидь, уже існували на момент укладення договору та мали ліквідний характер (оскільки інших релевантних обставин судом не встановлено), були віднесені до режиму особистої приватної власності другого з подружжя, який не є стороною зобов'язальних правовідносин із кредитором. Як впливає із мотивувальної частини судового рішення, саме ця дія – фактичне «виведення» майна з потенційної майнової бази боржника, за рахунок якої кредитор міг би задовольнити свої вимоги, – була сприйнята судом як ключова ознака недобросовісної поведінки, що й зумовило визнання шлюбного договору недійсним саме за мотивів його фраздаторності, а не за інших підстав.

Але ця ознака – «зменшення обсягу майна боржника», – на думку автора, має сприйматися не сама по собі, а у системному зв'язку із правовими висновками, викладеними в інших постановках ВС щодо зміни законного режиму власності подружнього майна на договірний при укладенні шлюбного договору з оцінкою моменту укладення такого договору по відношенню до майна подружжя, як вже існуючого, так і того, яке планується набути, та зі ст.ст. 93 СК України та 203, 215 ЦК України. І лише після цього стане можливим виснувати або про наявність, або про відсутність добросовісної поведінки боржника як такої та яка покладена в основу визнання шлюбного договору недійсним за підстав його фраздаторності.

Адже, якщо в результаті аналізу правових висновків ВС щодо визнання шлюбного договору недійсним (за різних підстав) буде встановлено, що недійсність конкретного договору зумовлена не його спрямованістю на заподіяння шкоди кредиторі, а, наприклад, тим, що один із подружжя, «скориставшись моментом», уклав договір фактично на шкоду другому з

подружжя, примусивши його погодитися на відмову від частки у спільному майні та на встановлення режиму особистої приватної власності щодо цінного активу, то правова кваліфікація такої ситуації має ґрунтуватися не на ознаках фраздаторності, а на порушенні загальних вимог до правочинів і спеціальних обмежень сімейного законодавства. У подібних випадках визначальним є те, що умови договору суперечать приписам закону, зокрема встановленій забороні, яка впливає зі змісту акта цивільного законодавства та не узгоджується із суттю відносин між сторонами.

Тож, якщо умовами шлюбного договору передбачено зміну законного режиму майна на договірний щодо майна, яке вже існувало на момент укладення договору і перебувало у режимі спільної сумісної власності подружжя, то такий договір (у цілому або у відповідній частині) може суперечити ч. 5 ст. 93 СК України. У такому разі він підлягає визнанню недійсним на підставі ч. 1 ст. 203 та ч. 1 ст. 215 ЦК України, тобто з огляду на невідповідність змісту правочину вимогам закону, а не лише за мотивів оцінки поведінки боржника як недобросовісної в контексті заперечень кредитора.

Як вбачається з аналізованої постанови ВС від 06.09.2023 р. у справі № 755/3563/21, судами фактично не було досліджено питання дотримання імперативних вимог закону на момент укладення шлюбного договору в частині допустимості зміни режиму власності подружнього майна із законного на договірний щодо «минулих» періодів шлюбного життя. За таких обставин виникає вірогідність помилковості (або принаймні недостатньої обґрунтованості) висновку про недобросовісність боржника лише з огляду на те, що він знав або не міг не знати про наявність боргу на момент укладення договору. Ба більше, із мотивувальної частини рішення можна зробити висновок, що зміна режиму власності стосувалася саме майна, яке вже існувало на момент укладення шлюбного договору, тобто сторони фактично намагалися поширити договірний режим на відносини, що склалися до моменту укладення договору, а не врегулювати майнові відносини.

Водночас така «ретроспективна» зміна правового режиму майна, набутого у спільну сумісну власність, за правовими висновками ВС, суперечить ч. 5 ст. 93 СК України, що підтверджується постановами Першої судової палати КЦС ВС від 28.04.2021 р. у справі № 320/3970/18 [115], Третьої судової палати КЦС ВС від 26.02.2020 р. у справі № 755/19197/18 [114], Судової палати у цивільних справах ВС України від 28.01.2015 р. у справі № 6-230цс14 [117]. Якщо припустити, що ініціатором укладення шлюбного договору був той із подружжя, хто не є стороною зобов'язання, і він «скористався моментом», схиливши боржника до укладення договору на умовах, які призводили до виведення конкретного майна з режиму спільної сумісної власності, то кваліфікація поведінки саме боржника як недобросовісної та визнання договору недійсним саме з мотивів фраздаторності не видаються обґрунтованими. У такій конструкції ключовою юридично значущою обставиною може бути не «намір заподіяння шкоди кредитор», а те, що сторони застосували договірний інструментарій у спосіб, який прямо не узгоджується із законом та усталеними правовими висновками ВС щодо меж шлюбного договору – зокрема щодо недопустимості зміни режиму вже набутого майна у ретроспективному вимірі.

Таким чином, питання про те, чи має відповідний шлюбний договір оцінюватися як фраздаторний правочин, чи як правочин, зміст якого суперечить імперативним приписам, є не тільки техніко-юридичним. Воно прямо пов'язане з правомірністю використання інституту недійсності як засобу захисту права кредитора та з ризиком перетворення недійсності на інструмент, що підриває передбачуваність договірних зобов'язань і стабільність цивільного обороту. Саме тому в науковому дискурсі обґрунтовано набуває значення функціональний підхід до недійсності, зокрема запропоноване В. Кратом розрізнення умовно «доброї» та «поганої» недійсності. Під «доброю» недійсністю він, серед іншого, розуміє ситуації, коли недійсність слугує інструментом відновлення порушеної рівноваги та захисту легітимного інтересу, наприклад, у випадку фраздаторного

правочину, визнання якого недійсним уможливилося задоволення вимог кредитора. Натомість «погана» недійсність, у запропонованій ним логіці, пов'язана з використанням механізму недійсності опортуністично як способу уникнути небажаних наслідків власних домовленостей, а типовим прикладом називається оспорювання третейського/арбітражного застереження з метою вивести спір з-під юрисдикції третейського суду чи арбітражу.

Ця дихотомія важлива для подальшої оцінки недійсності у «кредиторських» спорах, оскільки зміщує акцент із формального констатування підстав недійсності на її функціональне призначення та вплив на стабільність цивільного обороту. Правопорядок має підтримувати ті випадки недійсності, які відновлюють справедливий баланс інтересів, і стримувати ті, що використовуються як техніка уникнення договірної відповідальності або обходу узгоджених процедур. У цьому сенсі показовою є теза про необхідність недопущення «поганої» недійсності задля стабільності цивільного обороту, зокрема, коли недійсність перетворюється на інструмент руйнування передбачуваності домовленостей [153].

Говорячи про захист прав кредиторів у контексті договірного регулювання відносин подружжя, фактично йдеться про позаконкурсне оспорювання правочинів. ВС акцентував, що фраздаторні правочини слід розмежовувати залежно від режиму їх оспорювання – конкурсного та позаконкурсного [99]. Конкурсне оспорювання має детальне нормативне врегулювання у сфері неплатоспроможності (зокрема у ст. 42 Кодексу України з процедур банкрутства). Натомість позаконкурсне оспорювання унормоване, зокрема, у виконавчому провадженні (ст. 9 ЗУ «Про виконавче провадження»), а окремі його прояви простежуються і в положеннях ЦК України.

Показовим у цьому контексті є припис ст. 605 ЦК України, відповідно до якого прощення боргу допускається лише за умови, що звільнення боржника від обов'язку не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора. Отже, при вчиненні прощення боргу мають враховуватися права та інтереси третіх осіб, зокрема кредиторів самого кредитора, а недотримання цієї умови

здатне впливати на дійсність відповідного правочину. По суті, законодавець таким чином закріплює недопустимість реалізації приватноправового інструментарію на шкоду кредиторам, що відповідає й підходам судової практики [112].

Мета позаконкурсного оспорювання фраздаторних правочинів полягає у відновленні майнового стану боржника до рівня, що існував до їх вчинення, аби кредитор міг реалізувати звернення стягнення на відповідні активи. Визнання такого правочину недійсним водночас забезпечує охорону інтересів кредитора шляхом відкриття правової можливості «повернення» майна у сферу майнової відповідальності боржника, у тому числі коли воно формально перебуває у володінні третіх осіб [56].

ВС сформував орієнтовний перелік критеріїв, які окремо або в сукупності можуть свідчити про фраздаторний характер правочину. Водночас остаточна кваліфікація правочину як вчиненого на шкоду кредитуру належить до дискреції суду в кожній конкретній справі та має ґрунтуватися на встановлених фактичних обставинах. У цьому зв'язку ВП ВС послідовно підкреслює допустимість оцінки фраздаторного правочину крізь призму загальних засад цивільного законодавства, насамперед принципу добросовісності та заборони зловживання правом (ст.ст. 3, 13 ЦК України). Такий підхід набув ознак сталої судової практики [110]. Також ВС наголосив, що за наявності реального виконання оспорюваного правочину, зокрема передачі майна або переходу відповідних прав, відпадають підстави для його кваліфікації як фіктивного [98]. Для кваліфікації правочину як фраздаторного у позаконкурсному оспорюванні за критерієм порушення принципу добросовісності та заборони зловживання правом (ст.ст. 3, 13 ЦК України) визначальним не є факт його реального виконання, оскільки передання майна чи перехід прав самі по собі не усувають можливості такої оцінки. Юридично значущим є чи спричинив правочин зменшення майнової маси боржника або створив перешкоди для звернення стягнення на його майно, тобто чи погіршив реальну забезпеченість вимог кредитору. Відтак ВС виходить із несумісності

одночасної кваліфікації одного й того самого оспорюваного правочину як фіктивного (ст. 234 ЦК України) та як такого, що вчинений всупереч добросовісності із зловживанням правом (ст.ст. 3, 13 ЦК України) у межах позаконкурсного оспорювання [98].

Якщо суд доходить висновку про застосування іноземного права, виникає практично-важливе питання його встановлення: зміст норм іноземного права має бути з'ясований з урахуванням офіційного тлумачення, практики застосування та доктрини відповідної держави, а сторони зазвичай залучають висновки експертів і докази щодо іноземної практики. Для кредиторських спорів це не є другорядним, оскільки помилка в установленні іноземного права або «спрошене» сприйняття його змісту здатні прямо вплинути на результат кваліфікації правочину як фраздаторного, а також на вибір належного способу захисту.

Розмежування визнання правочинів недійсним з підстав фіктивності та фраздаторності – важлива, адже це впливатиме на правові наслідки. Згідно з правовою позицією ВП ВС фраздаторний правочин може кваліфікуватися як: (1) такий, що вчинений всупереч принципу добросовісності (п. 6 ст. 3 ЦК) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК); (2) фіктивний (ст. 234 ЦК); (3) такий, що порушує публічний порядок (ст. 228 ЦК) [96].

Як вбачається з наукового висновку, підготовленого Науково-консультативною радою при Верховному Суді, фіктивні правочини або правочини, що порушують публічний порядок не можна кваліфікувати як вид фраздаторного правочину [6].

Фіктивні правочини, на відміну від фраздаторних правочинів, виключають наявність наміру створити юридичні наслідки в момент його вчинення, що в свою чергу унеможлиблює виникнення будь-яких майнових наслідків, оскільки такий правочин не породжує жодних юридичних наслідків. Оскільки на підставі фіктивного правочину відсутня можливість передачі майна, *restitutio in integrum* виключається юридичною конструкцією фіктивного правочину. Якщо ж буде встановлено, що така передача *de facto*

відбулась, такий правочин не може бути кваліфікований як фіктивний, і тому норма ст. 234 ЦК не підлягає застосуванню, адже фіктивний правочин *de jure* не породжує будь-яких правових наслідків. Судова практика виходить з того, що «фіктивний правочин характеризується тим, що сторони вчиняють такий правочин лише для вигляду, знаючи заздалегідь, що він не буде виконаний. При вчиненні фіктивного правочину сторони мають інші цілі, ніж ті, що передбачені правочином. Причому такі цілі можуть бути протизаконними, або фіктивний правочин може взагалі не мати правової мети. Визнання фіктивного правочину недійсним потребує встановлення господарським судом умислу його сторін» [111]. Що ж до фраздаторного правочину як зловживання правом, то намір заподіяти зло є неодмінним і єдиним надійним критерієм шикани [6].

Мета фраздаторного правочину – завдати шкоди інтересам кредиторів, їх майновим правам. Правовим наслідком вчинення такого правочину, за умови, що це буде доказано, є його недійсність. Між тим якщо шкода, як результат дій боржника, не спричинить шкоди кредиторів, навряд чи правильним є ставити питання про фраздаторність будь-якого правочину, укладеного в певний проміжок часу, оскільки якщо немає негативних наслідків, то для боржника він все одно залишається правочином, але ніяк не фраздаторним [40, с. 145].

Тож, з урахуванням викладеного, можемо визначити так званий «шлях кредитора», коли він вважає, що при вчиненні регулювання майнових відносин подружжя у договірний спосіб порушуються його права. Якщо виходити з вже наведених законодавчих положень та судової практики, то є очевидним, що ефективним захистом порушених прав кредитора є звернення з відповідним позовом до суду про визнання такого договору недійсним саме з підстав його фраздаторності, а не з будь-яких інших підстав, з тим, щоб відновити такий стан речей, який би настав за відсутності фраздаторного правочину (*actio Pauliana*). Але не достатньо просто вказати, що кредитор вважає той чи інший договір, укладений між подружжям, таким, що вчинений саме на його шкоду (фраздаторний правочин). Він має довести належними та

допустимими доказами цей факт – наявність спричиненої шкоди таким договором. Адже, якщо докази на підтвердження наявності шкоди кредиторів відсутні, то «навіть чи правильним є ставити питання про фраздаторність будь-якого правочину, укладеного в певний проміжок часу, оскільки якщо немає негативних наслідків, то для боржника він все одно залишається правочином, але ніяк не фраздаторним» [6].

У площині позаконкурсного оспорювання правочинів, укладених подружжям, ефективність судового захисту кредитора значною мірою залежить від того, чи здатен він довести саме фраздаторну спрямованість договору, в тому числі наявність шкоди та причинного зв'язку між укладенням договору і звуженням майнової бази боржника, оскільки за відсутності належних і допустимих доказів таких обставин вимога про визнання правочину недійсним з мотивів *fraus creditorum* не може бути задоволена. Відповідно, процесуальна позиція відповідача у подібних спорах зазвичай концентрується на спростуванні сукупності ознак фраздаторності, зокрема на доведенні відсутності шкоди кредиторів, відсутності недобросовісного наміру та наявності легітимної сімейно-майнової мети укладення договору, що виключає його кваліфікацію як такого, що вчинений на шкоду кредиторам.

Водночас зазначені аспекти доцільно враховувати ще на етапі проєктування договорів між подружжям. Договір має формулюватися таким чином, щоб у разі потенційного спору витримувати перевірку на відповідність імперативним приписам та стандартам добросовісності, а також не створювати зовнішніх ознак «виведення активів». Зі свого боку, і кредитор, вступаючи у зобов'язальні правовідносини, повинен діяти розумно й обачливо, використовуючи договірні та забезпечувальні механізми мінімізації ризиків подальшого звуження майнової бази боржника. До таких механізмів можуть належати, зокрема, зобов'язання боржника повідомляти про укладення ним договорів з іншим із подружжя, що істотно впливають на склад або режим належності активів. Порушення такого обов'язку, хоча й не зумовлює автоматично недійсність подружнього договору, однак може мати

значення як для оцінки добросовісності поведінки боржника, так і для реалізації кредитором передбачених договором засобів захисту.

Становить інтерес також питання захисту прав кредитора у ситуаціях, коли майнові відносини подружжя врегульовані за домовленістю (договором), а оспорювання такого правочину порушується майбутнім кредитором боржника. Аналіз доктринальних підходів [5; 12; 143] і судової практики [100] свідчить, що при вирішенні питання про недійсність договору між подружжям (передусім шлюбного договору) з мотивів його фраздаторності суди, як правило, враховують у сукупності такі критерії: момент укладення правочину (після настання строку виконання зобов'язання, зокрема повернення позики, або після вчинення кредитором дій щодо судового захисту, зокрема подання позову про стягнення боргу); фактичне зменшення майнової бази боржника унаслідок укладення договору (зміна законного режиму майна на договірний із віднесенням певних активів до режиму особистої приватної власності того з подружжя, хто не є стороною зобов'язання); а також оцінка поведінки боржника крізь призму добросовісності, з урахуванням можливого зловживання правом щодо кредитора [15].

Водночас, на нашу думку, вихідним елементом цієї оцінки виступає саме часовий критерій – момент укладення оспорюваного договору у співвідношенні з моментом виникнення зобов'язання та настанням строку його виконання або з моментом, коли кредитор об'єктивно перейшов до реалізації механізмів захисту свого права (звернення до суду). Саме у такій площині в судовій аргументації зазвичай і постає проблематика «майбутніх кредиторів», адже вона фактично зводиться до питання, чи укладено правочин до виникнення зобов'язання/до настання строку його виконання (або до активної фази захисту права кредитора), чи вже після цього. Поза цим часовим виміром категорія «майбутніх кредиторів» у відповідних спорах, як правило, не отримує самотійного розвитку.

Порівняльний приклад із судової практики Канади щодо захисту «майбутніх кредиторів», наведений в Додатку 15, демонструє, що часовий

критерій може доповнюватися оцінкою усвідомленого ризику вимог з боку групи потенційних кредиторів.

Цей підхід є відмінним від правозастосовної практики в Україні, але демонструє ефективність захисту прав кредиторів, навіть і тоді, коли вони ще не набули такого статусу по відношенню до боржника, зокрема, в момент передання майна іншому з подружжя з метою уникнення оплати боргу/виконання зобов'язань в подальшому. Тому, на нашу думку, національне законодавство України в частині захисту прав кредиторів одного з подружжя, за умови, що подружжя врегульовує свої майнові відносини за домовленістю (договором), може бути вдосконалено, зокрема, шляхом більш чіткого регулювання шлюбними або іншими договорами, якими подружжя врегульовує свої майнові відносини, питань, пов'язаних з захистом прав кредиторів, та встановлення чітких критеріїв саме фраздаторності, за якими можна оцінити намір боржника уникнути виконання зобов'язань, в тому числі і перед майбутнім кредитором, який на момент передачі майна таким не був.

За наявності іноземного елемента захист кредитора в межах договірної регулювання відносин подружжя має оцінюватися як багаторівнева конструкція: матеріально-правова (допустимість умов і підстави недійсності), колізійна (застосовне право до правочину/майна/зобов'язання), юрисдикційна (де саме розглядатиметься спір) та виконавча (чи можна буде реально звернути стягнення на активи за межами держави ухвалення рішення). Саме цей «міжнародний» вимір у сучасних умовах часто визначає практичну ефективність захисту прав кредитора більше, ніж сам факт формальної недійсності правочину.

У підсумку слід констатувати, що поява кредитора у «периметрі» договірної регулювання майнових відносин подружжя об'єктивно підвищує чутливість приватної автономії до вимог добросовісності, передбачуваності та юридичної визначеності. З одного боку, шлюбний договір, договір про поділ майна чи дарування можуть слугувати легітимними інструментами упорядкування внутрішнього майнового життя сім'ї; з іншого – ті самі

конструкції здатні перетворюватися на засіб штучного звуження майнової бази боржника, якщо вони спрямовані на унеможливлення або істотне ускладнення задоволення вимог кредитора (*fraus creditorum*). Саме тому при оцінці «кредиторських» спорів визначальним є не загальне припущення про погіршення становища кредитора, а доказово підтверджений причинний зв'язок між укладенням договору та звуженням майнової маси боржника, а також коректний вибір правової конструкції оспорювання: там, де порушено імперативні приписи (зокрема межі дії шлюбного договору щодо вже набутого майна), підстава недійсності має виводитися передусім із невідповідності змісту правочину закону, тоді як аргументація фrawdаторності не повинна підміняти собою позитивне право.

Одночасно сучасні умови збройного конфлікту та глобальної мобільності переводять значну частину кредиторських спорів у площину МПрП, де результат залежить не лише від матеріально-правової оцінки договору, а й від колізійних, юрисдикційних та виконавчих параметрів. У транскордонній конфігурації ключовими стають визначення компетентного суду, встановлення застосовного права до майнових наслідків шлюбу та до дійсності/наслідків недійсності правочинів між подружжям, а також практична здатність реалізувати судовий захист через визнання та виконання рішення у державі, де локалізовано активи. Додаткового значення набувають і формально-процедурні вимоги іноземного права (зокрема щодо реєстрації прав на нерухомість), без яких навіть юридично коректні з погляду українського права домовленості можуть не створити очікуваного ефекту щодо іноземних активів і, відповідно, не забезпечити (або, навпаки, не відвернути) можливість звернення стягнення. Відтак захист прав кредитора у межах договірного регулювання майнових відносин подружжя має вибудовуватися як багаторівнева модель із пріоритетом імперативних приписів та чітких підстав недійсності у матеріальному праві, із доказово виваженим застосуванням *fraus creditorum* та з урахуванням колізійних і юрисдикційних наслідків, що визначають реальну ефективність захисту.

3.3. Захист майнових прав одного з подружжя при договірному регулюванні відносин на прикладі арешту майна у кримінальному провадженні та колізії договірних режимів

Коли йдеться про захист майнових прав одного з подружжя у межах договірного регулювання їхніх майнових відносин, як і в попередньому підрозділі, доцільно звернутися до практичних цілей укладення шлюбного договору, які були проаналізовані в Розділі II цієї роботи. Водночас у цьому підрозділі акцент переноситься на четверту практичну ціль – використання шлюбного договору як інструменту захисту майна одного з подружжя від ризику арешту та інших забезпечувальних заходів, що застосовуються щодо другого з подружжя у межах кримінального провадження.

Укладаючи шлюбний договір із зазначеною метою, подружжя передусім прагне забезпечити охорону майна, яке належить на праві особистої приватної власності тому з подружжя, щодо якого кримінальне провадження не здійснюється. Практичний сенс такого захисту полягає у зменшенні ризику застосування забезпечувальних заходів щодо відповідних активів, насамперед арешту майна, а в окремих випадках і подальшого задоволення вимог кредитора за рахунок відповідного майна, за умови дійсності договору, яким законний режим майна змінено на договірний. Для досягнення цієї ж мети може застосовуватися і договір про поділ майна подружжя, що дозволяє індивідуалізувати належність конкретних об'єктів майна та знизити ймовірність їх «помилкового» включення до переліку активів, на які накладаються обмеження у межах кримінального провадження.

Коли договір укладається саме з метою захисту майна одного з подружжя від ризику арешту, на перший план виходить необхідність усвідомленого та зваженого погодження умов договору. Подружжю недостатньо формально домовитися про зміну режиму майна. Кожен з них має оцінити ризики відкриття кримінального провадження щодо себе і іншого з подружжя, імовірність застосування забезпечувальних заходів, передусім

арешту, а також юридичні наслідки укладення шлюбного договору чи договору про поділ майна. Така оцінка важлива як для самого правочину, з огляду на можливі підстави оспорювання або визнання недійсним, у тому числі через вади змісту чи форми, так і для взаємин між сторонами загалом, а не лише у майновому вимірі. Хоча останній аспект значною мірою пов'язаний із морально-етичними стандартами поведінки подружжя, він має бути врахований у системному зв'язку з проблематикою допустимого «перерозподілу» сімейного майна на випадок настання ризикових обставин, зокрема повідомлення про підозру, якщо метою є правомірний захист майна від арешту як забезпечувального заходу.

Водночас не можна виключати ситуацій, коли укладення шлюбного договору або договору про поділ спільного майна подружжя відбувається за відсутності добросовісної мети і фактично використовується як засіб «виведення» активів із потенційної сфери застосування кримінально-правових обмежень. У таких випадках правовий інструментарій договірного врегулювання може застосовуватися на зло з єдиною метою формально переоформити майно на того з подружжя, хто не є фігурантом кримінального провадження, аби унеможливити арешт, подальшу конфіскацію чи інші майнові наслідки, зокрема й тоді, коли відповідне майно було набуто за кошти злочинного походження.

Таким чином, поведінка сторін у ситуаціях, пов'язаних із ризиком арешту майна у межах кримінального провадження щодо одного з подружжя, може коливатися від правомірної та добросовісної, тобто спрямованої на захист легітимного майнового інтересу іншого з подружжя, до такої, що свідчить про завідомо протиправну мету правочину і, відповідно, ставить під сумнів як його дійсність, так і можливість досягнення заявленої «захисної» функції.

ВС сформулював принципово важливу для аналізу меж приватної автономії позицію, за якою реалізація цивільних прав не може здійснюватися способом, що порушує права інших осіб, а дії, вчинені з наміром завдати

шкоди або в інших формах зловживання правом, є недопустимими (ч.ч. 2–3 ст. 13 ЦК України). У цьому контексті ВС підкреслив, що цивільно-правовий договір, у тому числі безвідплатний (зокрема договір дарування), не може використовуватися як інструмент уникнення виконання грошових зобов'язань або судового рішення. Відчуження боржником майна на користь близької особи після пред'явлення до нього позову про стягнення заборгованості оцінюється як очевидно недобросовісна поведінка, спрямована на унеможливлення задоволення вимог кредитора за рахунок майна боржника, що свідчить про зловживання правом. Відтак правопорядок має реагувати на подібні дії, навіть якщо вони формально не порушують конкретних імперативних приписів, а визнання такого договору недійсним можливе на підставі загальних засад цивільного законодавства та заборони зловживання правом (п. 6 ст. 3, ч. 3 ст. 13 ЦК України) [104]. Подібний підхід простежується і в інших постановках ВС [107].

Водночас актуальна судова практика (детальніше про неї далі) засвідчує, що оцінка договорів, укладених подружжям, а також висновки щодо правомірності й добросовісності поведінки сторін нерідко здійснюються на стадії вирішення питання про накладення арешту на майно як заходу забезпечення у межах кримінального провадження. При цьому питання дійсності відповідного договору як правочину, як правило, не вирішується, що фактично нівелює дію принципу правомірності правочину, закріпленого у ст. 204 ЦК України, та призводить до непрямого «позапроцесуального» ставлення під сумнів його правових наслідків без застосування встановлених цивільним законодавством механізмів оспорювання.

Крім того, у практиці накладення арешту у значній кількості випадків не надається належної оцінки самим договорам між подружжям (шлюбному договору або договору про поділ майна), внаслідок чого *de facto* арешт поширюється на майно, яке за умовами таких договорів перебуває у режимі особистої приватної власності того з подружжя, який не є фігурантом кримінального провадження. Іншими словами, компетентні органи,

застосовуючи забезпечувальні заходи, нерідко не здійснюють належного розмежування правових режимів майна, на яке накладається арешт, що може свідчити про надмірне втручання у право власності та дисбаланс між цілями кримінального провадження і приватноправовими гарантіями захисту майна добросовісного власника.

Саме з огляду на це, захист права власності одного з подружжя у випадках відкриття кримінального провадження щодо іншого з подружжя становить один із актуальних викликів для правозастосовної практики в Україні.

Проблематика набуває додаткової складності в контексті стандартів, сформованих практикою ЄСПЛ. У низці рішень, зокрема у справі *Godlevska v. Russia*, ЄСПЛ торкнувся питання допустимості втручання в право власності осіб, які не є ані підозрюваними, ані обвинуваченими. У цьому контексті постає питання: чи відповідає українська практика застосування забезпечувальних заходів у кримінальному процесі критеріям законності, легітимності мети та пропорційності, як вимагає ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ)? Це питання викликано, перш за все, тим, що в судовій практиці України спостерігаються випадки неоднозначного тлумачення правових наслідків договорів: шлюбних і поділу майна подружжя в межах кримінальних проваджень. Водночас питання про межі допустимого арешту майна у такому контексті залишається недостатньо унормованим як на законодавчому, так і на практичному рівнях.

У сучасному академічному дискурсі зростає увага до проблеми правомірності арешту майна в контексті кримінального провадження, зокрема у випадках, коли майно формально належить особі, не залученій до цього провадження. Одним з ґрунтовних досліджень в цьому напрямі є дослідження О. Капліної і О. Котової, в якому аналізуються критерії правомірного обмеження права власності під час арешту майна у кримінальному процесі. Особливу увагу вони приділяють практиці ЄСПЛ, яка, на їхню думку, вимагає

дотримання трьох базових умов: законності втручання, наявності легітимної мети (суспільного інтересу) та пропорційності між втручанням і його цілями [46, с. 70]. У дослідженні Н. Орловської та Ю. Степанової аналізується баланс між захистом приватного інтересу у володінні майном та суспільною потребою у боротьбі зі злочинними доходами. Авторки підкреслюють, що практика ЄСПЛ схиляється до пріоритетності доказової бази, яка встановлює зв'язок майна з кримінальним правопорушенням, і що арешт або конфіскація не можуть бути довільними або загальними [206, с. 503]. А. Траїлеску у своєму дослідженні звертається до гармонізації внутрішнього законодавства із практикою ЄСПЛ та Суду ЄС. Зокрема, вказується на важливість розмежування приватної та спільної власності, а також на те, що відсутність такого розмежування в законодавстві може призвести до надмірного втручання у майнові права осіб, не причетних до злочину [214, с. 97]. Інші дослідники, як-от Й. Бухт, у контексті цивільної конфіскації майна наголошують на викликах, пов'язаних із презумпцією невинуватості, яка може бути порушена, якщо на особу покладається обов'язок довести законність походження її майна без достатнього процесуального захисту [195, с. 6]. В. Калакура і Н. Горбаль у своєму дослідженні виснували, що для досягнення справедливого балансу між інтересами держави у кримінальному переслідуванні та захистом прав приватних осіб доцільно: 1) забезпечити обов'язкову перевірку походження майна перед його арештом; 2) визнати юридичну значущість шлюбних договорів без автоматичного припущення їх фраздаторності; 3) уніфікувати судову практику на основі правових висновків ВС; 4) забезпечити системне застосування практики ЄСПЛ як джерела права [45, с. 106]. Ці заходи сприятимуть посиленню правових гарантій для осіб, які не є учасниками кримінального процесу, але можуть зазнати втручання у право власності, забезпечуючи відповідність українського правозастосування європейським стандартам.

У вітчизняній правовій системі арешт майна є одним із ключових заходів забезпечення кримінального провадження [37, с. 386]. Його правова сутність

полягає в тимчасовому обмеженні права особи на розпорядження чи користування своїм майном, з метою забезпечення можливості конфіскації, відшкодування завданої шкоди або стягнення неправомірної вигоди в майбутньому. Такий захід регламентується, зокрема, ст.ст. 131 та 170 КПК України, які передбачають можливість накладення арешту не лише на майно підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого, а й на майно третіх осіб [60].

Однак на практиці виникають питання щодо допустимості арешту майна, що не має очевидного зв'язку з правопорушенням, зокрема майна того з подружжя, який не є учасником кримінального процесу. Арешт такого майна, навіть за відсутності прямих доказів його злочинного походження, іноді розглядається як допустимий крок на етапі досудового слідства. Така практика, як вбачається з окремих рішень українських судів, фактично допускає застосування арешту майна лише на підставі формального встановлення його приналежності до подружжя, без аналізу джерел його походження або режиму власності, зафіксованого у шлюбному договорі.

При цьому міжнародні стандарти, включно з практикою ЄСПЛ, значною мірою базуються на презумпції законності майна і потребі доведення його кримінального зв'язку. Зокрема, у рішенні *Godlevskaya v. Russia* ЄСПЛ наголосив, що накладення арешту на майно, яке належить іншому з подружжя на праві особистої приватної власності, можливе лише за наявності обґрунтованих доказів того, що це майно пов'язане з доходами, отриманими внаслідок злочинної діяльності. В іншому разі втручання в право власності порушує ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ [190].

Міжнародна договірна практика також акцентує увагу на необхідності зв'язку між об'єктом конфіскації й конкретним злочином. Наприклад, Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом [51], а також Конвенція ООН проти корупції [50] передбачають, що конфіскація допускається виключно щодо активів злочинного походження. Подібний підхід простежується і в більшості національних юрисдикцій держав-членів ЄС, де конфіскувати майно можливо

лише після встановлення його кримінального характеру, підтвердженого доказами, наданими слідством.

Натомість в українській правовій системі не завжди чітко розмежовано поняття «забезпечення конфіскації» та «підозра у злочинному походженні майна». Це призводить до ситуацій, коли арешт накладається на все майно підозрюваного, або навіть третіх осіб, зокрема іншого з подружжя, без попереднього встановлення зв'язку між конкретним злочином і об'єктом власності. Ускладнює ситуацію й те, що конфіскація в Україні часто застосовується в широкому сенсі, без вимоги доведення злочинного походження активів. Через це виникають труднощі з визнанням та виконанням таких рішень в іноземних юрисдикціях, оскільки більшість держав не визнає примусове відчуження майна без належної правової підстави і обґрунтованого зв'язку з правопорушенням.

Таким чином, наявна ситуація свідчить про потребу більш чіткого нормативного та судового розмежування між різними правовими режимами майна в межах кримінального провадження, зокрема у випадках, коли майно формально не належить підозрюваному, а є об'єктом особистої приватної власності іншої особи, зокрема, іншому з подружжя.

Питання арешту майна одного з подружжя у зв'язку з кримінальним переслідуванням іншого з подружжя постає як особливо чутливе в контексті дотримання права на мирне володіння майном, гарантованого ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [127]. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що будь-яке втручання у право власності має відповідати критеріям законності, легітимної мети та пропорційності. В цьому контексті показовим є рішення у вже згаданій справі *Godlevskaya v. Russia* (заява № 58176/18, остаточне з 7 березня 2022 року), яке окреслює межі допустимості арешту майна особи, яка не є стороною кримінального провадження [190].

У цій справі оскаржуваним заходом стало накладення арешту з подальшим примусовим відчуженням нерухомого майна заявниці. Майно

було придбане під час шлюбу, однак за умовами чинного шлюбного договору належало їй на праві особистої приватної власності. Арешт був накладений у зв'язку із засудженням її колишнього чоловіка, а правовою підставою, на яку посилався уряд, були положення п. 2 ст. 45 Сімейного кодексу рф, які допускають примусове відчуження спільного майна подружжя, якщо в обвинувальному вирокі встановлено, що воно було придбане або збільшене у вартості за рахунок коштів, отриманих від злочинної діяльності.

Однак ЄСПЛ встановив, що обидві кумулятивні умови, визначені в національному законодавстві, не були дотримані. По-перше, оспорюване майно не було спільним — воно було оформлене як особиста власність заявниці згідно зі шлюбним договором, чинність якого не була спростована. По-друге, національні суди не встановили факту використання коштів, здобутих злочинним шляхом, для придбання цього майна. Навпаки, вони визнали, що заявниця мала достатньо власних легальних доходів для здійснення відповідних покупок.

ЄСПЛ наголосив, що у таких обставинах втручання в право заявниці на мирне володіння майном не було обґрунтованим, а положення національного права не можуть слугувати законною підставою для такого втручання без доведення вищезазначених умов. Крім того, Суд відхилив посилання уряду на справу *Bokova v. Russia* (заява № 27879/13), в якій арешт спільного майна був обґрунтований доказами його зв'язку зі злочинною діяльністю [189]. На відміну від ситуації у справі *Godlevskaya v. Russia*, у справі *Bokova v. Russia* було доведено, що вартість спірного майна збільшилася внаслідок використання коштів, здобутих злочинним шляхом, і тому воно підлягало частковому відчуженню.

Таким чином, із рішення у справі *Godlevskaya v. Russia* випливають чіткі умови, за яких накладення арешту на майно особи, яка не є стороною кримінального провадження, може визнаватися правомірним: 1) арешт може стосуватися виключно спільного майна подружжя; 2) має бути обвинувальний вирок, який встановлює, що таке спільне майно подружжя було набуто або

його вартість збільшена за рахунок злочинних коштів; 3) за наявності чинного шлюбного договору, що закріплює особисту власність одного з подружжя, така власність не може бути предметом арешту, якщо не доведено її злочинне походження.

Ці висновки мають пряме значення для національного правозастосування, оскільки згідно з положеннями статей 8 КПК України та 10 ЦПК України, практика ЄСПЛ є джерелом права і підлягає прямому застосуванню судами України. Принцип верховенства права вимагає від органів досудового розслідування і судів оцінювати не лише формальні критерії належності майна до осіб, пов'язаних із кримінальним процесом, але й перевіряти реальний правовий режим володіння та походження активів.

Таким чином, рішення у справі *Godlevskaya v. Russia* демонструє послідовну позицію ЄСПЛ щодо недопустимості арешту майна, що не має зв'язку із злочинною діяльністю, особливо коли йдеться про власність осіб, які не є підозрюваними або обвинуваченими. Ця практика має безпосереднє значення для українського контексту, зокрема з огляду на випадки арешту всього майна подружжя без достатніх доказів злочинного походження такого майна або ігнорування положень шлюбного договору.

У світлі наведених висновків ЄСПЛ, що акцентують на недопустимості втручання в право власності особи, не причетної до кримінального провадження, без належної доказової бази щодо злочинного походження майна, особливої уваги заслуговує питання відповідності української правозастосовчої практики цим стандартам. Аналіз положень національного кримінального процесуального законодавства, зокрема ст.ст. 98, 131, 170 КПК України, ст. 96-2 КК України, а також судових рішень, що склалися в національній практиці, дає підстави припускати, що у ряді випадків арешт застосовується не лише до майна, яке прямо належить підозрюваному, обвинуваченому або засудженому, але й загалом до всього майна подружжя. Причому це відбувається без достатньої індивідуалізації об'єкта арешту чи встановлення його зв'язку з предметом злочину. У цьому контексті важливо

проаналізувати, наскільки така практика узгоджується з європейськими стандартами, та які нормативні чи процесуальні особливості спричиняють її поширення в Україні.

Як вбачається з судової практики українських судів (за період 2023-2025 р.р., тобто після набуття чинності рішенням ЄСПЛ у справі *Godlevskaya v. Russia*), суди, у переважній більшості, не беруть до уваги наявності чинного шлюбного договору або договору про поділ майна подружжя при вирішенні питань, пов'язаних з арештом майна, як одним з заходів забезпечення кримінального провадження (ст. 131 КПК України), суть якого полягає у тимчасовому, до скасування у встановленому порядку, позбавленні за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна (ст. 170 КПК України).

Попри усталені стандарти ЄСПЛ, згідно з якими втручання у право на мирне володіння майном має бути обґрунтованим, законним і пропорційним, судова практика в Україні демонструє неоднорідність у підходах до накладення арешту на майно одного з подружжя. Особливу увагу слід звернути на випадки, коли таке майно перебуває у режимі особистої приватної власності згідно з укладеним між сторонами шлюбним договором або договором про поділ майна, а особа, на яку поширюється арешт, не є стороною кримінального провадження.

Переважає практика українських судів полягає в ігноруванні дії шлюбних договорів та припущенні їхньої фраздаторності. Такий підхід було застосовано Вищим антикорупційним судом [162; 163; 164], судові рішення в яких щодо арешту майна ухвалювалися вже після набуття чинності рішенням ЄСПЛ у справі *Godlevskaya v. Russia*.

Водночас існують судові рішення, в яких суди визнають недопустимість накладення арешту на майно, що належить іншому з подружжя на праві особистої приватної власності [162; 165; 166; 167]. В цих справах суди ухвалювали судові рішення щодо відмови у накладенні арешту на майно, яке є особистою приватною власністю того з подружжя, який не є фігурантом кримінального провадження, хоча і без посилань на висновки ЄСПЛ у справі *Godlevskaya v. Russia*.

Наведені судові справи демонструють наявність протилежних тенденцій: з одного боку, тяжіння судів до презумпції фраздаторності шлюбних договорів, з іншого – поступове визнання потреби в індивідуальному підході до оцінки кожного об'єкта майна та дотримання міжнародних стандартів прав людини.

Проведений аналіз практики ЄСПЛ та українських судів засвідчив наявність суттєвих розбіжностей між європейськими стандартами захисту права на мирне володіння майном і тими підходами, що переважають у національній правозастосовчій практиці. Водночас ці розбіжності мають не лише правову, але й практичну значущість, бо саме від якості обґрунтування втручання в майнові права залежить ефективність реалізації рішень у транскордонному контексті та міжнародне правове співробітництво, зокрема виконання конфіскації за кордоном.

Саме з огляду на це, за результатами дослідження проблематики захисту майнових прав одного з подружжя було сформульовано низку практично орієнтованих рекомендацій, спрямованих на наближення національної практики до європейських стандартів та мінімізацію ризиків надмірного втручання у право власності.

Першою рекомендацією є необхідність вдосконалення доказових стандартів. Одним із основоположних напрямів реформування має стати посилення уваги до джерел походження майна, яке пропонується піддати арешту чи конфіскації. Особливої актуальності це набуває у випадках, коли майно формально не належить підозрюваному або обвинуваченому, а

перебуває у власності третіх осіб (зокрема одного з подружжя). У подібних випадках має застосовуватися принцип індивідуалізації, відповідно до якого втручання є допустимим лише за наявності достатніх доказів зв'язку майна із предметом злочину або коштами, здобутими злочинним шляхом. Цей підхід прямо впливає з практики ЄСПЛ, зокрема зі справи *Godlevskaya v. Russia*, у рішенні за якою Суд підкреслив, що обтяження прав власності особи, не причетної до кримінального провадження, є допустимим лише у разі доведеного зв'язку майна зі злочинною діяльністю. Такий стандарт відповідає вимогам Європейської конвенції з прав людини щодо дотримання справедливого балансу між публічними інтересами та правами окремої особи.

Другою рекомендацією є запровадження ДРШД, якому присвячено окреме дослідження у Розділі II. Створення ДРШД сприятиме забезпеченню їх відкритості, публічної достовірності та юридичної стабільності. Відсутність такого реєстру ускладнює правову кваліфікацію правового режиму майна, що, своєю чергою, дає змогу судам і правоохоронним органам ігнорувати положення договорів або вважати їх фіктивними без належного доказування. Запровадження ДРШД дозволить оперативно перевіряти дійсність та зміст шлюбних договорів, а також знизить частоту аргументів щодо «франдаторності» правочинів, які, як свідчить практика, часто ґрунтуються на припущеннях, а не на об'єктивних даних.

Третьою рекомендацією є уніфікація судової практики та особлива роль ВС. Усунути наявну непослідовність у підходах до арешту майна можливо шляхом формулювання ВС узагальнених правових висновків, у яких буде чітко визначено, які вимоги має виконувати слідчий суддя під час розгляду клопотань про арешт майна, що перебуває у власності третіх осіб, як співвідносяться принцип презумпції правомірності правочину та обов'язок перевірки дійсності шлюбних договорів у контексті кримінального провадження, за яких умов допустиме втручання у право власності іншого з подружжя без порушення вимог ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. Такий підхід дозволить забезпечити правову визначеність і уніфікацію рішень

слідчих суддів, які наразі демонструють відчутну варіативність не лише у правовій аргументації, а й у підходах до оцінки доказів.

Останньою рекомендацією є інкорпорація практики ЄСПЛ у мотиваційну частину судових рішень. Попри задекларовану в ст. 8 КПК України обов'язковість урахування практики ЄСПЛ, її застосування у рішеннях національних судів здебільшого носить формальний характер. Зокрема, у справах, де особа не є стороною кримінального процесу, суди повинні окремо аналізувати критерії з рішень *Godlevskaya v. Russia*, *Sporrong and Lönnroth v. Sweden*, *Iatridis v. Greece* та інших, що стосуються принципів «справедливого балансу», «відсутності свавілля» та «надмірного тягаря».

Відтак формування належної національної практики потребує не лише удосконалення нормативного регулювання, а й переосмислення місця та значення гарантій приватної власності у кримінальному процесі, зокрема у ситуаціях, коли забезпечувальні заходи фактично зачіпають майнові права того з подружжя, який не має процесуального статусу у кримінальному провадженні. Протидія злочинності, залишаючись легітимною публічною метою, має здійснюватися у межах вимог верховенства права та з дотриманням стандартів ЄКПЛ, насамперед принципу справедливого балансу між суспільним інтересом і правами конкретної особи.

Говорячи про захист майна одного з подружжя, на яке укладеним ними договором був визначений режим особистої приватної власності, в розрізі вчинення забезпечувальних заходів у межах кримінального провадження, і за умови, що подружжя діяло добросовісно і не переслідувало протизаконної мети, ми в буквальному сенсі маємо говорити про захист майнових прав одного з подружжя і це є очевидним.

Водночас у практиці трапляються і менш очевидні ситуації «захисту» майнових прав одного з подружжя, які зумовлені, з одного боку, нормативною фрагментарністю та недостатньою узгодженістю регулювання, а з іншого — типовими помилками укладачів шаблонних шлюбних договорів (детальніше це аналізується в Розділі II). Йдеться про конфлікт між договорами, що можуть

укладатися не лише подружжям між собою, а й одним із подружжя з третіми особами, коли такі договори по-різному визначають обсяг повноважень, режим майна або порядок реалізації корпоративних чи майнових прав. До таких правочинів, зокрема, належать корпоративний договір (ст. 7 ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»), шлюбний договір та договір про поділ майна подружжя. Як підкреслює Т. Боднар, специфіка майнових відносин подружжя у сфері підприємництва полягає у нормативній «багатошаровості», вони регулюються не лише сімейним, а й цивільним та спеціальним законодавством, включно з корпоративним [8, с. 100-101].

Отже, виникає своєрідна дуальність договірного регулювання: з одного боку, шлюбний договір або договір про поділ майна здатні підвищувати передбачуваність та стабільність майнового становища кожного з подружжя, формуючи відчуття захищеності їхніх прав; з іншого – ігнорування суміжних сфер приватноправового регулювання (насамперед корпоративної), які можуть бути тісно інтегровані з майновими відносинами подружжя, створює ризики для виконаності досягнутих домовленостей. У таких ситуаціях наслідком може стати оспорювання або неприйнятність окремих умов договорів у межах відповідних спорів, але виключно на підставах і в порядку, встановлених законом, що додатково підтверджує необхідність комплексного підходу до договірного конструювання майнових відносин подружжя.

За змістом ч. 1 ст. 7 ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» учасники товариства можуть укласти між собою корпоративний договір, причому «додатковими сторонами корпоративного договору також може бути саме товариство та треті особи». Таким договором учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації. Частиною третьою цієї ж статті встановлено, що корпоративний договір може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначати випадки, коли таке право або обов'язок виникає.

За змістом ч. 6 ст. 7 вказаного Закону договір, укладений стороною корпоративного договору на порушення такого корпоративного договору, є нікчемним, якщо інша сторона за договором знала або мала знати про таке порушення. А ч. 7 цієї ж статті встановлюється право стороні корпоративного договору здійснити вибір права, за умови дотримання Закону про МПрП.

Водночас конфлікт між корпоративним і сімейним договором зазвичай не зводиться лише до технічної колізії умов, а стосується поведінки сторін, їх обізнаності, очікувань та допустимих меж реалізації автономії волі. Саме тому далі доцільно звернутися до засад (принципів) приватного права, які задають загальний стандарт оцінки таких дій і мають враховуватися при тлумаченні та застосуванні норм сімейного і корпоративного законодавства.

Також у цій частині важливо відмежувати сам предмет проблеми від поширеного уявлення про нього. На нашу думку, конфлікт між сімейним і корпоративним договором виникає не тому, що сімейний договір є «слабшим» за корпоративний або навпаки. Проблема радше в іншому: сторони нерідко конструюють шлюбний договір (або договір про поділ майна) так, ніби він автоматично породжує корпоративні наслідки, тобто ніби самим фактом сімейної домовленості можна «включити» інший механізм – корпоративний. Однак сімейний договір не здатен замінити корпоративні інструменти реалізації прав учасника товариства і не може створювати для товариства або інших учасників обов'язків поза межами процедур, закріплених законом, статутом чи корпоративним договором.

Звідси випливає практично важливий висновок, який послідовно відстоюється автором: у всіх випадках, коли предметом домовленостей подружжя є корпоративні права або активи, що фактично перебувають у корпоративному обороті, умови такого сімейного договору мають формулюватися не як «передання частки», а як модель реалізації домовленості за умови і в межах корпоративних обмежень (статут, корпоративний договір, переважні права, мораторії/обмеження на відчуження тощо). Одночасно такий договір має містити механізми заміщення (альтернативного виконання) на

випадок юридичної неможливості реалізувати первісний сценарій саме у корпоративній площині.

Саме такий підхід, на наш погляд, забезпечує реальну виконуваність домовленостей подружжя: не декларативне «передання частки», а юридично коректно сконструйований сценарій, який або приводить до бажаного корпоративного результату, або передбачає інший, рівноцінний за метою спосіб майнового забезпечення того з подружжя, чиї права підлягають захисту.

Сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства (ч. 9 ст. 7 СК України). Загальні засади (принципи) приватного права мають фундаментальний характер й інші джерела правового регулювання, у першу чергу, акти сімейного законодавства мають відповідати змісту загальних засад. Це, зокрема, проявляється в тому, що загальні засади (принципи) є по своїй суті нормами прямої дії та повинні враховуватися, зокрема, при тлумаченні норм, що містяться в актах сімейного законодавства. Марія Менджул відмічала, що принципи є самостійним джерелом права і підлягають застосуванню незалежно від того, чи закріплені вони в об'єктивному праві [71, с. 14-15]. О. Гумега зазначила, що принципи права розглядають також як узагальнення правоположень практики, що склалася, та які не досягають позитивізації на рівні правовстановлення, зберігаються у своїй якості, є своєрідною «з'єднувальною ланкою» між об'єктивним та суб'єктивним правом, і які дозволяють праву гнучко розвиватися та виконувати свої соціальні функції та призначення [22].

Для приватного права апріорі властивою є така засада, як розумність [106]. Розумність характерна як для оцінки/врахування поведінки учасників цивільного обороту, тлумачення матеріальних приватно-правових норм, що здійснюється при вирішенні спорів [108; 109; 102].

Договір як універсальний регулятор приватних відносин покликаний забезпечувати їх упорядкування та спрямований на встановлення, зміну або

припинення приватних прав і обов'язків, а також настання інших юридично значущих наслідків. За загальним правилом, регулятивна дія договору поширюється насамперед на його сторони, оскільки саме вони формують його зміст і приймають на себе відповідні юридичні наслідки. Водночас цивільне законодавство передбачає ситуації, коли не сторона договору може набувати з нього права та/або обов'язки (зокрема, конструкція договору на користь третьої особи за ст. 636 ЦК України; окремі випадки у сфері найму/оренди за ч. 1 ст. 816 ЦК України).

Окрім цього, у правовідносинах, де договір об'єктивно впливає на правове становище інших осіб, законодавець встановлює спеціальні правила щодо допустимості та наслідків «втручання» у «чужі» договірні відносини. Показовим є припис ч. 6 ст. 7 ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», відповідно до якого правочин, укладений стороною корпоративного договору з порушенням його умов, є нікчемним, якщо інша сторона такого правочину знала або повинна була знати про відповідне порушення. Зазначений підхід підтримано й судовою практикою [103].

Звідси впливає більш загальний висновок: дії учасників приватних правовідносин мають відповідати вимогам добросовісності, тобто стандарту поведінки, який характеризується чесністю, відкритістю та повагою до інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення [106].

Укладаючи шлюбний договір або договір про поділ майна подружжя та врегульовуючи ним, наприклад, питання відчуження частки у статутному капіталі товариства, учасником якого є один із подружжя, на користь іншого з подружжя у разі розірвання шлюбу, зокрема з огляду на намір останнього надалі здійснювати підприємницьку діяльність, сторони діють у межах дозволеного сімейним і цивільним законодавством інструментарію договірного упорядкування майнових відносин. Однак така «сімейно-договірна» логіка не існує у вакуумі, оскільки у корпоративній площині вона може наштовхуватися на обмеження й механізми, встановлені корпоративними документами та корпоративним договором.

Зокрема, якщо у товаристві укладено корпоративний договір і ним врегульовано порядок купівлі-продажу частки (її частини), визначено умови виникнення відповідних прав або обов'язків чи навіть встановлено заборону відчуження частки протягом певного строку, то поява у шлюбному договорі (або договорі про поділ майна) умови про обов'язок учасника товариства відчужити частку на користь іншого з подружжя може створювати конфлікт договірних режимів. У разі, якщо відповідний правочин (або договірне зобов'язання щодо його вчинення) суперечить корпоративному договору, застосовного значення набуває припис ч. 6 ст. 7 ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», за яким правочин, укладений стороною корпоративного договору з порушенням його умов, є нікчемним за умови, що інша сторона правочину знала або повинна була знати про таке порушення. Отже, корпоративний договір у подібних ситуаціях фактично перетворюється на ризик-фактор для виконуваності домовленостей подружжя і, відповідно, для захисту майнових прав одного з них.

Важливо підкреслити, що потенційний «конфлікт договорів» не обмежується лише сценарієм передання частки у статутному капіталі іншому з подружжя. Він може проявлятися і в інших конструкціях. Так, майно, визначене шлюбним договором як джерело сімейного доходу (наприклад, нерухомість, що передається в оренду для отримання орендної плати), може бути внесене до статутного капіталу товариства, внаслідок чого змінюється правовий режим активу та механізми отримання доходу. Аналогічні ризики виникають, коли шлюбним договором передбачається входження одного з подружжя до складу учасників товариства на певному етапі сімейного життя, однак корпоративним договором або статутом встановлено обмеження щодо кількості учасників чи умови прийняття нових учасників. Конфлікт може стосуватися і розподілу доходів, коли корпоративним договором визначено періодичність виплати дивідендів (наприклад, раз на три роки), тоді як шлюбним договором закріплено право одного з подружжя на отримання

частки дивідендів щорічно, що створює колізію між очікуваним сімейним «грошовим потоком» та корпоративною моделлю розподілу прибутку.

Окремої уваги потребують ситуації корпоративних конфліктів, коли корпоративний договір передбачає механізми примусового відчуження частки (наприклад, обов'язок однієї сторони продати частку іншій у разі неможливості врегулювання спору). Якщо ж шлюбний договір містить застереження про необхідність отримання згоди другого з подружжя на відчуження частки, це може ускладнювати або блокувати реалізацію корпоративних механізмів, створюючи для учасника товариства додаткові юридичні ризики і потенційно новий рівень конфліктності вже між сімейним та корпоративним регулюванням. Саме тому при договірному врегулюванні майнових відносин подружжя, пов'язаних із корпоративними правами, критично важливо досліджувати «історію» бізнесу (структуру володіння, статутні обмеження, наявність корпоративного договору, механізми виходу/входу, правила розподілу прибутку), адже без такого комплексного аналізу навіть формально правомірні сімейні домовленості можуть виявитися юридично неефективними або такими, що не підлягають реалізації.

Водночас у практиці можливі ситуації, коли один із подружжя не погоджується з тим, що укладений між подружжям договір (шлюбний договір або договір про поділ майна) є нікчемним у силу закону через невідповідність його умов корпоративному договору. Така позиція сторони, навіть якщо вона не змінює правової природи нікчемності, здатна створити фактичні перешкоди для реалізації домовленостей інших учасників товариства, закріплених корпоративним договором, оскільки на рівні корпоративного управління та реєстраційних дій виникає спір щодо допустимості відповідних правових наслідків. У результаті заінтересовані особи змушені звертатися до суду не стільки з метою «визнати недійсним» правочин, скільки для усунення правової невизначеності та визначення правових наслідків, які випливають із нікчемності.

У цьому контексті слід враховувати усталену позицію ВС щодо співвідношення нікчемності правочину та судового захисту. Якщо нікчемність правочину прямо встановлена законом, то судові визнання такого правочину недійсним не вимагається, а спосіб захисту у вигляді «визнання недійсним нікчемного правочину» як самостійна вимога законом, як правило, не передбачається, оскільки нікчемність настає *ex lege*. Водночас за наявності спору щодо правових наслідків нікчемного правочину суд зобов'язаний перевірити доводи сторін про нікчемність і, застосувавши відповідні норми матеріального права, у мотивувальній частині рішення підтвердити або спростувати наявність обставин, з якими закон пов'язує нікчемність правочину. При цьому тягар доведення таких обставин, у тому числі з метою застосування наслідків нікчемності, покладається на заінтересовану особу, яка ініціює відповідний спір. Саме такий підхід сформульовано ВП ВС [97; 105].

Статтею 216 ЦК України встановлені правові наслідки недійсності правочину. За змістом ч.ч. 5, 6 ст. 216 ЦК України правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін. А вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою. Також суд може застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину з власної ініціативи.

Якщо застосувати за аналогією підхід, викладений у науково-практичних коментарях щодо часткової недійсності правочину [78], то у ситуації конфлікту, наприклад, корпоративного договору зі шлюбним договором, більш коректним видається висновок про нікчемність не шлюбного договору в цілому, а лише тих його умов, які суперечать положенням корпоративного договору. Інакше кажучи, правові наслідки нікчемності мають стосуватися саме «конфліктної» частини шлюбного договору, тоді як інші його положення, що не перебувають у колізії з корпоративним договором та відповідають вимогам закону, зберігають чинність і підлягають застосуванню.

З огляду на викладене, у межах проблематики захисту майнових прав одного з подружжя при договірному регулюванні майнових відносин подружжя доцільно сформулювати такий узагальнений висновок: перед укладенням будь-якого договору між подружжям необхідною є попередня перевірка існування інших правочинів, здатних вступити з ним у колізію (насамперед корпоративних договорів, але не лише їх), оскільки саме «конфлікт договорів» часто зумовлює втрату виконуваності домовленостей подружжя або породжує спір щодо їх правових наслідків. У цьому ж контексті заслуговує на увагу феномен так званої «множинності» шлюбних договорів: як у межах однієї сім'ї, коли сторони укладають кілька шлюбних договорів або змінюють їх з часом, так і у випадках існування чинних шлюбних договорів у різних шлюбах, що ускладнює встановлення актуальної волі сторін та змісту домовленостей.

Окремим проявом цієї ж проблеми є ситуації, на які звертав увагу В. Крат: з різних причин у цивільному обороті не виключені випадки, коли примірники одного й того самого договору містять відмінні (неідентичні) редакції. З урахуванням універсальної регулятивної ролі договору сторони можуть і повинні закладати в нього процесуальні «запобіжники», зокрема передбачати підписання/парафування кожної сторінки з метою забезпечення ідентичності примірників та визначати, який саме примірник має пріоритет у разі розбіжностей між редакціями. За наявності таких умов «конкуренція» примірників має вирішуватися відповідно до погоджених сторонами правил. Якщо ж сторони не врегулювали ні питання ідентичності примірників, ні питання пріоритетності, найбільш обґрунтованим видається висновок, що щодо умов, які відрізняються, сторони не досягли згоди, а відповідні правовідносини у цій частині мають регулюватися нормами актів цивільного законодавства [183]. Це ще раз підтверджує практичну значущість належного «договірного конструювання» і тих рішень, які вже порушувалися у роботі раніше, зокрема щодо ідеї систематизації та обліку шлюбних договорів (у контексті пропозиції про запровадження відповідного реєстру).

Автором в Анкеті передбачений спеціальний розділ щодо надання відомостей по раніше укладених договорах, до яких можемо віднести не лише корпоративний договір, а й шлюбний, договір про поділ майна подружжя, сімейний договір, в тому числі, яким регулюється правовий статус майна, набутого під час спільного проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Також в Анкеті міститься застереження стосовно того, що відповідаючи на питання щодо раніше укладених договорів, особа, що заповнює Анкету, самостійно несе ризик надання неправдивих відомостей. Тобто, вже на початковому етапі – заповнення Анкети – майбутні сторони договору, яким будуть врегульовувати свої відносини, вже знають і не можуть не знати про існуючий ризик.

Крім цього, вважаємо за необхідне акцентувати увагу і на тому, що чинне законодавство потребує вдосконалення в цій частині. Зокрема, шляхом внесення змін до ст. 93 СК України стосовно застережень, які розглядатимуться у системному зв'язку зі положеннями ст. 7 ЗУ «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а також обов'язку сторін шлюбного договору вказувати, що вони обізнані з положеннями ст. 7 зазначеного закону щодо корпоративного договору.

Таким чином, захист майнових прав одного з подружжя у ситуаціях, коли майнові відносини врегульовані договором, а щодо другого з подружжя застосовуються забезпечувальні заходи у кримінальному провадженні, не варто сприймати як автоматичний наслідок самого факту укладення договору. Договір залишається приватноправовим інструментом упорядкування майнового режиму, здатним виконувати охоронну функцію лише за умови правомірної мети, юридично коректної конструкції та належної доказової визначеності домовленостей. Відповідно, принциповим є відмежування правомірного захисту майна добросовісного власника від ситуацій, коли договір використовується як спосіб формального «виведення» активів з-під арешту, конфіскації чи інших кримінально-правових наслідків. У першому випадку договірне регулювання підтримує приватну автономію та правову

визначеність, у другому набуває ознак зловживання правом і не може розраховувати на правову охорону.

Водночас найбільш проблемним у правозастосуванні є те, що договори між подружжям нерідко фактично «знецінюються» ще на стадії розгляду клопотань про арешт майна. Оцінка добросовісності та припущення про «підозрілість» правочину починають підміняти цивільно-правові механізми оспорювання і послаблюють дію презумпції правомірності правочину. За такого підходу зростає ризик надмірного втручання у право власності того з подружжя, хто не має процесуального статусу у кримінальному провадженні. Тому ключовими орієнтирами мають бути індивідуалізація майна та належне обґрунтування зв'язку конкретного активу з предметом кримінального провадження або з доходами злочинного походження. Формальна «приналежність до подружжя» сама по собі не може замінювати доказування і не повинна нівелювати правовий режим майна, визначений договором.

Окремий вимір цієї проблематики становить колізія договірних режимів, коли сімейно-майнові домовленості перетинаються з корпоративними чи іншими приватноправовими договорами, що встановлюють власні процедури реалізації прав і обмеження розпорядження активами. У таких випадках ризик для майнових прав виникає не тому, що один договір є «сильнішим» за інший, а тому, що сторони інколи конструюють сімейний договір так, ніби він сам по собі здатен породити наслідки у суміжній сфері (корпоративній, реєстраційній, зобов'язальній) та створити обов'язки для третіх осіб поза межами закону й відповідних договірних процедур. Саме тому домовленості щодо активів, залучених до корпоративного обороту, доцільно формулювати як сценарії реалізації «в межах» і «за умови» дотримання статутних та договірних механізмів, передбачаючи також заміщення (альтернативне виконання) на випадок юридичної неможливості первісної моделі.

У підсумку, ефективність захисту майнових прав у межах цього підрозділу зумовлюється поєднанням трьох елементів: правомірною метою договору, його юридичною сумісністю як із публічно-правовими

обмеженнями кримінального процесу, так і з «паралельними» приватноправовими режимами, а також доказовою стійкістю домовленостей. Лише за таких умов договірне врегулювання майнових відносин подружжя виконує охоронну функцію не декларативно, а як реально дієвий правовий інструмент і в кримінально-процесуальній конфігурації арешту майна, і в ситуаціях колізії договірних режимів.

Висновки до Розділу III

У Розділі III проведено дослідження договірного регулювання майнових відносин подружжя в ускладнених правових контекстах, коли автономія волі реалізується під додатковими колізійними, кредиторськими та публічно-правовими обмеженнями, а також у ситуаціях конкуренції договірних режимів.

Розкрито особливості договірного регулювання майнових відносин подружжя в умовах збройного конфлікту. Обґрунтовано, що чинне законодавство України не встановлює спеціальних процедурних норм чи обмежень для укладення шлюбного договору та інших договорів між подружжям у період воєнного стану. Виокремлено два способи посвідчення договорів: консульською посадовою особою України та компетентним органом іноземної держави. Обґрунтовано, що набуття тимчасового захисту як юридичний факт, що виникає на території іноземної держави, ускладнює відносини іноземним елементом. Триваючий збройний конфлікт актуалізував договір як інструмент управління майновими ризиками, а правовий режим грошового забезпечення військовослужбовця, який за судовою практикою підпадає під законний режим спільної сумісної власності, може бути модифікований договором із визначенням режиму належності.

Досліджено захист прав кредиторів у межах договірного регулювання відносин подружжя та проведено межу між правомірною індивідуалізацією майнового режиму і використанням приватноправового інструментарію для

унеможливлення виконання боргових зобов'язань. Систематизовано критерії, які суди враховують при оцінці правочину як фраздаторного, та підкреслено відмінність фраздаторності від фіктивності. Доведено, що баланс між охороною інтересу кредитора та приватною автономією подружжя забезпечується пріоритетом імперативних приписів і доказово обґрунтованим застосуванням конструкції *fraus creditorum*.

Проаналізовано захист майнових прав одного з подружжя при договірному регулюванні майнових відносин на прикладі арешту майна у кримінальному провадженні та колізії договірних режимів. Встановлено проблему правозастосування, коли під час вирішення питання про арешт майна суди *de facto* ігнорують чинні договори між подружжям. Акцентовано релевантність стандартів ЄСПЛ щодо критеріїв законності, легітимної мети й пропорційності втручання та необхідності доказового зв'язку активу зі злочинною діяльністю.

Показано, що захист майнових прав одного з подружжя може бути ускладнений колізією договірних режимів. Це обґрунтовує висновок про необхідність комплексної перевірки вже існуючих правочинів і обмежень перед укладенням договору між подружжям, належної договірної техніки та перспективного уточнення застережень сімейного законодавства у системному зв'язку з корпоративними обмеженнями.

Встановлено, що у наведених конфігураціях договірне регулювання майнових відносин подружжя не зводиться до «внутрішньосімейної» організації майна, а набуває правозахисної та ризик-менеджерської функції.

ВИСНОВКИ

За результатами комплексного дослідження договірного регулювання відносин подружжя в міжнародному приватному праві сформульовано такі загальні висновки та пропозиції.

Категорія «відносини подружжя» у сімейному праві має визначатися через правовий статус подружжя, який виникає виключно з юридичного факту державної реєстрації шлюбу та породжує системну сукупність прав і обов'язків кожного з подружжя. Такий підхід забезпечує коректне відмежування правовідносин подружжя від суміжних форм приватних взаємин і навіть співжиття, в яких правовий режим або не виникає, або має інший обсяг і юридичну якість, а також дозволяє на рівні високого узагальнення описати «дошлюбні» й «шлюбні» правові стани як різні рівні інтенсивності юридичних наслідків.

Зміст відносин подружжя у юридичному значенні становить система суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, у якій майнова та особиста немайнова сфери перебувають у системному взаємозв'язку. Особисті немайнові відносини здатні набувати майнової релевантності, опосередковано впливаючи на розподіл майнових ризиків, обов'язків і наслідків. Водночас автономія волі у сімейному праві має імперативні межі: договірне «перекроювання» особистих немайнових прав і свобод є юридично недопустимим з огляду на конституційні гарантії та спеціальні приписи сімейного законодавства. Натомість предметно виправданою сферою договірного впливу є майнові права й обов'язки подружжя та пов'язані з ними алгоритми поведінки.

Механізм правового регулювання відносин подружжя концептуально постає як системно організована сукупність норм, юридичних фактів, правовідносин і форм реалізації, спрямована на правову визначеність і передбачуваність майнових наслідків шлюбу. На практичному рівні він функціонує через два базові режими: законний і договірний, при цьому їх

відмінність полягає не у «джерелі» регулювання (обидва режими визначені законом), а у способі конкретизації: через законодавчу модель «за загальним правилом» або через індивідуалізовану домовленість сторін у визначених законом межах.

Законний режим спільної сумісної власності та презумпція спільності майна не створюють наперед установлені визначеності, а виявляють практичну «активність» переважно у конфліктних або транзакційних ситуаціях. Невизначеність часток як структурна властивість спільної сумісної власності, а також висока роль доказування юридично релевантних обставин (включно з оціночними категоріями) об'єктивно обмежують потенціал законного механізму як інструменту превентивного врегулювання та посилюють потребу в індивідуалізації майнового режиму.

Договірний механізм є найбільш придатним для індивідуалізації майнового режиму та попередження спорів, однак його стабільність визначається не фактом домовленості, а якістю юридико-технічної конструкції. Ризики недійсності, оспорюваності, судової зміни чи розірвання, а також спеціальні підстави впливу на шлюбний договір формують принципову вимогу, за якою договір у сімейно-правовій сфері має бути сконструйований під чітко визначену мету, внутрішньо узгоджений, формально коректний і позбавлений умов, здатних породжувати подвійне тлумачення, дисбаланс або порушення імперативних обмежень.

У відносинах, ускладнених іноземним елементом, колізійне регулювання є логічно первинним щодо будь-якого режиму майна, оскільки визначає застосовне право як передумову юридичного змісту як законодавчих презумпцій, так і домовленостей. Встановлення компетентного правопорядку впливає на склад майна, допустимість і межі договірного врегулювання, вимоги до форми, дію щодо третіх осіб і ефективність виконання. Тому коректно сформульований вибір права та узгодженість із колізійними приписами є обов'язковими елементами правової визначеності у відносинах подружжя, ускладнених іноземним елементом.

Договірний інструментарій майнового врегулювання складається з функціонально необхідних договорів, здатних забезпечити повний цикл регулятивних потреб подружжя. До таких інструментів належать: шлюбний договір як центральний комплексний засіб; договір про поділ спільного майна як механізм конкретизації титулу щодо вже набутого; договір про утримання одного з подружжя; договори щодо фінансового забезпечення дитини (включно з аліментами та додатковими витратами) з умовою недопустимості погіршення становища дитини; спадковий договір подружжя як інструмент майнового планування «на випадок смерті». Оптимальною формою концентрації домовленостей з позицій договірної економії та системності виступає змішаний договір, здатний інтегрувати ці елементи в одну узгоджену конструкцію за умови суворого дотримання імперативних вимог сімейного законодавства, форми правочинів і, за потреби, колізійних приписів.

Шлюбний договір у дослідженні концептуалізовано як інститут, що виходить за межі «модифікації режиму майна» і здатен виконувати функцію прогностичної моделі сім'ї, тобто правового «каркасу» її життєдіяльності. У цьому вимірі автономія волі спрямовується на створення передбачуваної системи реалізації майнових прав і обов'язків у часі, на формалізацію очікуваних сценаріїв, правил співіснування та фінансової стабільності, а не лише на статичний «розподіл активів».

Методологічно обґрунтовано підхід до конструювання шлюбного договору як стратегічного документа сім'ї, заснований на логіці ризик-менеджменту: постановка цілей, ідентифікація запланованих і ймовірних подій, оцінка ризиків і проектування реакцій на них. У такій оптиці шлюбний договір перетворюється на юридично структурований механізм управління «сімейним портфелем» (доходи, активи, пасиви, зобов'язання) із закладеними алгоритмами поведінки та компенсаторними моделями, що переводить потенційні конфлікти у площину наперед узгоджених правових рішень.

Доведено, що прогностичність шлюбного договору має прямий правовий зміст і доказову цінність, оскільки дає змогу заздалегідь розподілити юридичні

наслідки подій, які типово впливають на стабільність сімейного середовища (втрата доходу, створення бізнесу, інвестиційні наслідки, народження дитини, утримання «на відстані», боргові та кримінально-правові ризики тощо). У такий спосіб договір набуває ознак нематеріального активу сім'ї, оскільки фіксує узгоджену волю сторін, знижує невизначеність і підвищує передбачуваність, в тому числі у відносинах, ускладнених іноземним елементом.

Показано, що низька поширеність шлюбних договорів зумовлена не «антидоговірністю» сімейних відносин, а культурно-правовою редукцією договору до формули «кому квартира, а кому машина». Розкриття договору як інструмента довгострокового планування, економічної адаптації та юридичної визначеності, включно з коректним опрацюванням наявного іноземного елемента, формує іншу правову культуру, в якій шлюбний договір постає як інструмент превенції спорів, відповідального управління наслідками сімейного життя та як «конституція» сім'ї у майновому вимірі.

Виконуваність шлюбного договору визначено як похідну від його змісту, а зміст безпосередньо залежить від індивідуалізованої цілі укладення. Законодавчо визначена мета задає рамку допустимого, однак реальну архітектуру договору формують конкретизовані цілі сторін. Саме вони забезпечують юридичну визначеність, доказовість домовленостей і їх стійкість у правозастосуванні. Тому шлюбний договір не може бути «типовим» без втрати якості, адже шаблонізація породжує декларативність, а індивідуалізація цілі робить договір реально виконуваною моделлю.

Якісне договірне конструювання потребує процедурного «входу» у договір через самоусвідомлення сторін, тобто через відповідь на базове питання «навіщо мені цей договір?». Апробований підхід «питання—відповідь», матеріалізований у відповідному інструменті, виконує функцію юридичної навігації, допомагаючи сторонам узгодити цілі, «побачити» майбутній зміст договору ще до його написання та закласти умови, які є не декларацією, а реальною моделлю виконання, у тому числі з урахуванням

іноземного елемента та потреби передбачуваності наслідків у різних юрисдикціях.

Центральною «зоною ризику» для виконуваності шлюбного договору є грошові кошти, оскільки саме щодо них концентруються конфлікти розпорядження, згоди другого з подружжя та доказування джерела походження. Узагальнено, що договір стає по-справжньому виконуваним тоді, коли «працює з грошима» структурно через системне визначення режиму коштів за видами джерел надходження та прозорі правила використання в межах сімейного бюджету/резервного фонду. Неврегульованість цієї сфери залишає значний масив коштів у законному режимі спільної сумісної власності та створює підстави для подальших оспорювань оплатних правочинів і компенсаційних вимог, підриваючи ядро договірної стабільності.

Шлюбний договір розкрито як правовий інструмент, що набуває повної цінності лише у здатності діяти у «зовнішньому периметрі» правовідносин та витримувати публічно-правові ризики. Саме тут вирішальним стає розмежування добросовісного договірного врегулювання (зобов'язання, інтереси дітей, спадкові наслідки, кримінально-правові обмеження) і симулятивних конструкцій «уникнення відповідальності», що потребують принципово різної юридичної оцінки та техніки. Ціль договору у цьому вимірі є правовою основою його меж, виконання та легітимності.

Державна реєстрація шлюбних договорів обґрунтована як інституційна умова правової визначеності та дієвості договору щодо третіх осіб. Непублічність факту існування договору та моменту набуття ним чинності структурно послаблює договір у взаємодії з кредиторами, спадкоємцями та органами правопорядку, стимулює практики приховування й «дублювання» домовленостей та підвищує транзакційні витрати правозастосування. Оптимальною для України є модель спеціального реєстру з обмеженим доступом, що забезпечує публічність наслідків (метадані та юридично значущі відомості) при збереженні конфіденційності змісту і створює підґрунтя для передбачуваності також у транскордонних ситуаціях.

Триваючий збройний конфлікт і режим воєнного стану не сформували окремого «воєнного» порядку укладення договорів подружжя. Визначальними залишаються загальні вимоги до правочинів і спеціальні приписи сімейного законодавства щодо змісту та меж. Водночас збройний конфлікт істотно змістив практичний фокус автономії волі з формальної дозволеності домовленостей на їх доказову спроможність, виконуваність і правову дієвість у національному та транскордонному вимірах, що підвищує ціну юридичної техніки як елементу правової безпеки подружжя.

В умовах масової транскордонної мобільності ключовими для правового результату стають форма, спосіб посвідчення та подальша «траєкторія» використання договору подружжя в Україні. Консульське посвідчення, будучи інституційно пов'язаним з українським нотаріальним порядком, підвищує передбачуваність застосування договору в Україні. Натомість посвідчення компетентним органом іноземної держави, попри формальну валідність форми за правом місця вчинення, не усуває потреби перевірки змісту на відповідність імперативним приписам і застереженню про публічний порядок, а отже, формальна автентичність не дорівнює матеріально-правовій сумісності наслідків із українським сімейним правом.

Набуття одним із подружжя статусу тимчасового захисту визначено як юридичний факт, що ускладнює відносини іноземним елементом і породжує нові договірні конфігурації (утримання «на відстані», витрати на проживання за кордоном, іноземні рахунки, активи в іншій юрисдикції, моделі забезпечення дитини). У таких ситуаціях договірне регулювання не забезпечує належної передбачуваності без колізійного виміру, оскільки автономія волі реалізується не лише у формулюванні умов, а й у коректному визначенні застосовного права як передумови стійкості та виконуваності домовленостей у різних правопорядках.

Збройний конфлікт актуалізував договір між подружжям як превентивний інструмент управління майновими ризиками у зв'язку з надзвичайними подіями, включно з наслідками пошкодження/знищення

майна, втратою доступу до активів, режимом «пов'язаних активів» та порядком розподілу компенсації/відшкодування. Окремо встановлено, що режим грошового забезпечення військовослужбовця та пов'язаних виплат, будучи охопленим логікою законного режиму спільності, може бути договірно модифікований шляхом визначення належності, порядку розпорядження та алгоритмів дій на випадок полону/зникнення безвісти, що підвищує визначеність і зменшує конфліктність майнових відносин.

Поява кредитора у сфері договірного регулювання майнових відносин подружжя не нівелює автономію волі, але підвищує вимоги до добросовісності та визначеності, оскільки договори між подружжям здатні впливати на інтереси третіх осіб. Мотивація «захисту майна» є юридично нейтральною лише доти, доки не трансформується у протидію виконанню зобов'язання шляхом штучного звуження майнової бази боржника.

Методологічно розмежовано підстави і моделі судового втручання у договори між подружжям на вимогу кредитора. Пріоритетною є недійсність через невідповідність імперативним приписам (загальним і спеціальним сімейно-правовим), тоді як позаконкурсне оспорювання за моделлю *fraus creditorum* допустиме за умови доведення спрямованості правочину на заподіяння шкоди кредитору. Встановлено, що кваліфікація правочину як такого, що вчинений «на шкоду кредитору», не може ґрунтуватися на припущеннях або самій лише «підозрілості» зміни режиму майна і потребує встановлення сукупності юридично значущих фактів, шкоди та причинного зв'язку. При цьому реальне виконання виключає фіктивність, але не виключає оцінки договору як фраздаторного.

Охоронна функція договірного визначення режиму майна подружжя проявляється і в умовах публічно-правових ризиків, зокрема при арешті майна у кримінальному провадженні щодо одного з подружжя, за умови добросовісності та відсутності протиправної мети. Водночас виявлено проблему національного правозастосування, яка полягає у знеціненні правових наслідків чинних подружніх договорів на стадії арешту майна. Без

застосування цивільно-правових механізмів оспорування такі дії правоохоронних органів суперечать презумпції правомірності правочину та створюють ризик надмірного втручання у право власності іншого з подружжя. Належний стандарт розв'язання конфліктів у цій площині має бути синхронізований із підходами ЄСПЛ до ст. 1 Першого протоколу до ЄКПЛ. Втручання у право власності третьої особи можливе лише за умов законності, легітимної мети та пропорційності й за наявності належної доказової бази зв'язку активу зі злочинною діяльністю. Виявлений розрив між цими стандартами і поширеними національними підходами обґрунтовує потребу підвищення доказових стандартів, реальної, а не декларативної, інкорпорації практики ЄСПЛ у мотивування рішень та уніфікації практики на рівні ВС.

Концептуалізовано колізію договірних режимів як самостійний юридичний ризик для чинності, тлумачення та виконуваності договорів між подружжям, а відтак і для належного захисту майнових прав одного з подружжя. Якщо предмет шлюбного договору або іншого договору між подружжям перетинається з корпоративними правами чи майном, включеним у сферу дії корпоративного договору або інших пов'язаних зобов'язальних конструкцій, дія подружніх домовленостей може бути обмежена або нівельована через суперечність правилам такого «зовнішнього» договору та прямим законодавчим наслідкам недійсності (нікчемності) окремих умов за наявності встановленої обізнаності сторін. Саме тому конструювання майнових договорів між подружжям має здійснюватися лише після попередньої перевірки суміжних договорів, корпоративних обмежень та реєстраційних режимів, із закладенням узгоджених механізмів реалізації (ідентичність примірників, взаємоузгоджені дефініції та пріоритети, передбачення наслідків колізії). На інституційному рівні такі договори потребують механізмів верифікації існування/чинності подружніх домовленостей (зокрема через облік юридично значущих відомостей), що підвищує правову визначеність і зменшує ризик недієвості договору у зовнішніх правовідносинах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2006. 205 с.
2. Апопій І. Відповідальність, що впливає зі шлюбу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. № 861. Вип. 4. С. 360–366. URL: <https://doi.org/10.23939/law2017.861.360> (дата звернення: 05.01.2026).
3. Ариванюк Т. О. Правове регулювання відносин власності між подружжям : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 190 с.
4. Бажанова В. О. Здійснення права власності подружжя : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2016. 207 с.
5. Беяневич О. А. Про застосування у справах про банкрутство конструкції фраздаторного правочину. *Правничий часопис*. 2021. № 2 С. 14–39. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2021.2.2> (дата звернення: 05.01.2026).
6. Беяневич О. А., Беяневич В. Е. Науковий висновок щодо застосування інституту недійсності правочину (щодо фраздаторних та фіктивних правочинів). *Координата. Платформа стратегічної та законотворчої аналітики*. URL: <https://coordynata.com.ua/naukovij-visnovok-sodo-zastosuvanna-institutu-nedijsnosti-pravocinu-sodo-fraudatornih-ta-fiktivnih-pravociniv> (дата звернення: 05.01.2026).
7. Белов Д. М., Палешник Л. І. Деякі проблеми укладення шлюбного договору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Право*. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 148–151. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5b067aad-506f-4fed-a5f5-05543e3b9743/content> (дата звернення: 05.01.2026).
8. Боднар Т. В. Здійснення подружжям права спільної сумісної власності. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 100–109. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/article/download/zdiysnennya-podruzzhzham-prava-spilnoyi-sumisnoyi-vlasnosti> (дата звернення: 05.01.2026).

9. Боднар Т. В. Проблеми застосування норм Цивільного кодексу України та інших нормативно-правових актів до регулювання сімейних відносин. *Право України*. 2019. № 2. С. 119–132. URL: <http://doi.org/10.33498/louu-2019-02-119> (дата звернення: 05.01.2026).
10. Боднар Т. В. Сімейне право в системі права України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 129–134. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/j-pdf/prpr_2013_1_14.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
11. Бошко В. І. Очерки радянського сімейного права. К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1952. 366 с.
12. Бугрик А., Дубіна М., Литвин А. Фраудаторний правочин: зміст та доцільність законодавчого врегулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 131–134. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/30> (дата звернення: 05.01.2026).
13. В Україні справ про розірвання шлюбу стало під час війни більше – суддя-спікерка Деснянського районного суду міста Києва Валерія Бобко. *Судова влада України*. URL: <https://court.gov.ua/archive/1689992/> (дата звернення: 05.01.2026).
14. Ватрас В. А. Сучасні тенденції розвитку сімейного законодавства в Україні в світлі рекодифікації (оновлення) Цивільного кодексу України. *Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової*. Одеса, 2021. С. 521–554.
15. Горбаль Н. В. Новела у недійсності шлюбного договору: фраудаторність як підстава. *Право.ua*. 2024. № 2. С. 303–315. URL: <https://doi.org/10.32782/law.ua.2024.2.47> (дата звернення: 05.01.2026).
16. Горбаль Н. Практичні цілі шлюбного договору як підґрунтя формування його змісту та забезпечення виконуваності. *Право України*. 2025. № 8. С. 152–169. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-08-152> (дата звернення: 05.01.2026).
17. Горбаль Н. Must have сезону, або Новий погляд на шлюбний договір. Київ : Саміт-книга, 2016. 280 с.

18. Горбаль Н. Must have сезона, або Путівник по (труднощах) сімейного життя. Київ : Саміт-книга, 2019. 304 с.
19. Горбаль Н., Калакура В. Набуття статусу особи з тимчасовим захистом як іноземний елемент у сімейних правовідносинах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2025. № 1(60). С. 75–79. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/1-60/75-79> (дата звернення: 05.01.2026).
20. Гриняк А. Б. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб : дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2007. 199 с.
21. Громадське обговорення проєктів книг, концепції Цивільного кодексу України. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/documents/gromadske-obgovorennia/268533.html> (дата звернення: 05.01.2026).
22. Гумега О. В. Реалізація цивільно-правових принципів у процесі захисту прав інтелектуальної власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2018. 20 с.
23. Даниленко Д. В. Колізійний метод в міжнародному приватному праві. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право*. 2019. Вип. 6. С. 135–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/snslnnp_2019_6_33 (дата звернення: 05.01.2026).
24. Довга М. О., Самілик Л. О. Шлюбний договір в Україні: практичний аспект укладання та аналіз судової практики. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2023. № 4. С. 19–29. URL: <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-4-3> (дата звернення: 05.01.2026).
25. Довгерт А. Міжнародне приватне право: зміна концепції. Київ : Алерта, 2024. 256 с.

26. Довгерт А. С. Колізійне регулювання договірних відносин в Європейському Союзі та Україні. *Приватне право і підприємництво*. 2012. № 11. С. 32–35.
27. Договір про правовий режим майна чоловіка і дружини. *Зразки позовних заяв | договорів | процесуальних документів*. URL: <https://юрконсультація.com.ua/zrazok-dogovoru/shliubniy-dogovir-kontrakt/354-priklad-dogovir-pravoviy-rezhim-mayna-cholovika-zhinki.html> (дата звернення: 05.01.2026).
28. Достдар Р. М. Сутність шлюбу та види шлюбних відносин за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 149–151. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/33> (дата звернення: 05.01.2026).
29. Жилинкова И. Брачный договор: моногр. Х.: Ксилон, 2005. 173 с.
30. Жилинкова И. В. Проблемы правового режима имущества членов семьи : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харьков, 2000. 407 с.
31. Жилинкова И. В. Брачный контракт (договор). Х. : Информ.-прав. Центр «Ксилон», 2001. 128 с.
32. Жилинкова И. В. Брачный контракт. Харьков : Популяр. право, 1995. 172 с.
33. Жилинкова И. В. Правовой режим имущества членов семьи. Харьков: Информ.-прав.центр «Ксилон», 2000. 398 с.
34. Жилінкова І. Договірне регулювання відносин у сімейній сфері. *Договір як універсальна правова конструкція* : монографія / ред.: А. Гетман, В. Борисова. Харків: Право, 2012. С. 94–111.
35. Жилінкова І. Сфера застосування та класифікація договорів у сучасному сімейному праві. *Право України*. 2012. № 9. С. 206-214.
36. Жуков С. Застосування принципу процесуальної економії та інші правові висновки ВС у справах про банкрутство за січень 2019 року. *Судово-юридична газета*. URL: [https://sud.ua/ru/news/blog/136243-zastosuvannya-printsipu-](https://sud.ua/ru/news/blog/136243-zastosuvannya-printsipu)

protsesualnoyi-ekonomiyi-ta-inshi-pravovi-visnovki-vs-u-spravakh-pro-bankrutstvo-za-sichen-2019-roku (дата звернення: 05.01.2026).

37. Зелькіна Т. Є. Сутність та актуальні питання арешту майна в кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 385–392. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2018_2_36 (дата звернення: 05.01.2026).

38. Зразок шлюбного договору Україна 2023-2024 | Договори | Зразки документів. *Pravo - Porada*. URL: <https://pravo-porada.com.ua/practice-65/64-dogovora/zrazok-shlyubnogo-dogovoru-ukrajina-2023> (дата звернення: 05.01.2026).

39. Зразок Шлюбного договору. *Роби Бізнес, Укр.* URL: <https://робибізнес.укр/zrazki/shlyubnyu-dohovir/> (дата звернення: 05.01.2026).

40. Іванова К. Ю. До питання про фраздаторні правочини. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав* : матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків, 16 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 143–147.

41. Ісаєв А. Право власності на гроші. *Право України*. 2021. № 2021/05. С. 119–134. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2021-05-119> (дата звернення: 05.01.2026).

42. Казарян К. Іноземний елемент як характеристика міжнародних приватних правовідносин. *Верховенство права – основоположний принцип правової держави*: матеріали V наук. кругл. столу молодих вчених, аспірантів та магістрів, м. Харків. 20.12.2013.: зб. тез доп. Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна. 2013. С. 66–68.

43. Калакура В. Я. Договірне регулювання майнових відносин подружжя в міжнародному сімейному праві. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 3. С. 102–108.

44. Калакура В. Я. Структура ЦК України: розширення меж регулювання. *Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія* / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса, 2021. С. 90–108.
45. Калакура В., Горбаль Н. Захист майна одного з подружжя від ризику арешту при застосуванні забезпечувальних заходів проти іншого з подружжя: практика ЄСПЛ і українські реалії. *Слово Національної школи суддів України*. 2025. № 3(52). С. 97–109. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-3\(52\)-9](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-3(52)-9) (дата звернення: 05.01.2026).
46. Капліна О., Котова О. Критерії правомірності обмеження права власності під час арешту майна у кримінальному провадженні в світлі практики Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2019. № 2019/09. С. 65–84. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-09-065> (дата звернення: 05.01.2026).
47. Карпенко Р. В., Зибіна А. С. Правова природа інституту шлюбного договору в Україні. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 42–47. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.6> (дата звернення: 05.01.2026).
48. Кисіль В. І., Пашинський А. П. Колізійне регулювання майнових відносин подружжя в Україні: теорія і практика. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. № 137. С. 48–57.
49. Кобзєва Т., Горбатко Ю. Шлюбний договір як спосіб уникнення розлучень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 1. С. 69–71. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/19bf9bd7-512e-4827-90ef-895ca62bc499/content> (дата звернення: 05.01.2026).
50. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 31.10.2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 05.01.2026).
51. Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму: Конвенція Ради Європи від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_948#Text (дата звернення: 05.01.2026).

52. Конференція CODE – чекпоінт зміни відношення до шлюбу. *CODE*. URL: <https://code-gorbal.com.ua/> (дата звернення: 05.01.2026).
53. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/kontseptsia.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).
54. Косінова Д. С., Троян А. О., Скотницька Є. С. Колізійне регулювання укладання та розірвання шлюбу в міжнародному приватному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 161–164. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-4/36> (дата звернення: 05.01.2026).
55. КпШС УРСР 1969 р. К.: Видавництво політичної літератури України. 1970.
56. Крат В. Вступ до фраздаторності правочину. *Верховний Суд*. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Vstup_fraud_at_pravochin.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
57. Крат В. Гра з правочинами: за допомогою яких дій боржник намагається унеможливити повернення боргу. *Верховний Суд*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1167934/> (дата звернення: 05.01.2026).
58. Крат В. Трохи про приватне право. *Telegram*. URL: <https://t.me/glossema/3095> (дата звернення: 05.01.2026).
59. Кривицький Ю. В. Механізм регулювання в сучасній теорії права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 74–79.
60. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 9 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 05.01.2026).
61. Липець Л. В. Шлюбний договір в Україні і в світі: порівняльні аспекти шлюбного і трудового договорів, а також шлюбних договорів в Україні і в США. *Юридична наука*. 2015. № 8. С. 27–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_8_6 (дата звернення: 05.01.2026).
62. Майданик Р. А. Спадковий договір у цивільному праві України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 90–105.

63. Макбрайд Д. Оскарження фраздаторних правочинів: практика Верховного Суду в контексті вимог Європейської конвенції з прав людини. Експертна довідка. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/expert-note-supreme-court-ua/1680b11f5c> (дата звернення: 05.01.2026).
64. Маланчук Т., Дегтяр Р. Інститут шлюбного договору в Україні: перспективи удосконалення та зарубіжний досвід правового регулювання. *Молодий вчений*. 2018. № 5(2). С. 620–623. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_5%282%29__63 (дата звернення: 05.01.2026).
65. Марченко Д. В. Теоретичний аналіз колізійних норм у міжнародному приватному праві як механізм регулювання договору. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2025. № 2. С. 183–187. URL: <https://doi.org/10.32782/tnu-2707-0581/2025.2/26> (дата звернення: 05.01.2026).
66. Мельник О. О. Правова природа шлюбних відносин: теорія та практика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Том 1, № 81. С. 208–212. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.32> (дата звернення: 05.01.2026).
67. Мельниченко О. Спільна сумісна власність подружжя: суперечлива судова практика. *Часопис Київського університету права*. 2020. 1(3). С. 166–170. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/493> (дата звернення: 05.01.2026).
68. Менджул М. В., Давидова Н. О. Механізм цивільно-правового регулювання майнових відносин партнерів у фактичних союзах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 65. С. 124–127. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.22> (дата звернення: 05.01.2026).
69. Менджул М. Застосування принципів сімейного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 49–53. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.08> (дата звернення: 05.01.2026).

70. Менджул М. Підстави визнання шлюбних договорів недійсними: правові позиції верховного суду та ризики в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Том 1, № 74. С. 103–106. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.17> (дата звернення: 05.01.2026).
71. Менджул М. В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші. 2019. 420 с.
72. Михальнюк О. В. Теоретико-правові засади розуміння шлюбу як договору. *Нове українське право*. 2025. Вип. 4. URL: <http://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.10> (дата звернення: 05.01.2026).
73. Михальнюк О. Утримання подружжя в контексті конституційного права на достатній рівень життя в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 152–156. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.25> (дата звернення: 05.01.2026).
74. Михальнюк О. В. Договори в процесі розлучення: окремі теоретичні та практичні аспекти. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 18(31). С. 28–33. URL: <http://doi.org/10.21272/legalhorizons.2019.i18.p28> (дата звернення: 05.01.2026).
75. Михальнюк О. В. Договори подружжя стосовно їхнього спільного та роздільного майна. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 66–70. URL: http://lsej.org.ua/3_2015/19.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
76. На 7% побільшало шлюбних договорів за рік – Опендатабот. *Опендатабот – відкриті дані про компанії, ФОП, суди та нерухомість України*. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/marriage-contracts-2024> (дата звернення: 05.01.2026).
77. Науково-практичний коментар до КпШС УРСР 1969 р. / за ред. Голови Верховного суду Української РСР О. Н. Якименка. К.: Видавництво політичної літератури України, 1973.

78. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Станом на 7 вересня 2018 р. / За заг. ред. Журавльова Д. В. К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2018. 520 с.
79. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. 6-те вид., перероб. і допов./ за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2019. Т. I. 752 с.
80. Никифорак В. Шлюбний договір як регулятор майнових відносин подружжя. *Юридичний факультет ЧНУ ім. Юрія Федьковича*. URL: <https://law.chnu.edu.ua/shliubnyi-dohovir-yak-rehuliator-mainovykh-vidnosyn-podruzzhzia/> (дата звернення: 05.01.2026).
81. Новохатська Я. Основні засади договірного регулювання майнових відносин подружжя. Частина 1. Мала енциклопедія нотаріуса. 2017. № 5 (95). С. 115–121.
82. Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду (актуальна практика. Рішення, внесені до ЄДРСР, за травень 2022 року. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KCS_05_2022.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
83. Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І. 09 грудня 2024 р. Справа № 404/7235/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123949051> (дата звернення: 05.01.2026).
84. Олійник М. Українське сімейне звичаєве право (на матеріалах Правобережної України). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника* : зб. наук. пр. / [редкол.: Т. М. Карпова (гол.) та ін.]. Т. 4: До 70-річчя від дня народження професора Анатолія Григоровича Філінюка. Кам'янець-Подільський : ФОП Панькова А. С., 2023. С. 179–183.
85. Олійник О. Шлюбний договір: порівняльно-правовий аналіз законодавства різних правових систем : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 198 с.
86. Панасенко М., Шульгіна Л. Теоретичні основи бізнес-планування інноваційних проектів в умовах невизначеності та ризику. *Актуальні*

проблеми економіки та управління. 2016. № 10. URL: <http://ape.fmm.kpi.ua/index.php/2410-4973/article/view/66912> (дата звернення: 05.01.2026).

87. Пашинський А., Калакура В. Регламент ЄС № 2016/1103 як приклад регіональної уніфікації колізійних норм щодо режимів майна подружжя. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1. С. 86–90. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.18> (дата звернення: 05.01.2026).

88. Письменна О. П., Гордейчук А. В. Теоретичні аспекти правової природи шлюбного договору. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 108–114. URL: <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.15> (дата звернення: 05.01.2026).

89. Піддубний С. Джерела формування бюджету сімей України в умовах суспільно-політичної кризи 2013–2017 рр. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 16. С. 196–203.

90. Подолян Ю. Корпоративні права як об'єкт спільної сумісної власності подружжя: практичні проблеми поділу. *Dictum Factum*. 2024. Т. 2(16), № 2(16). С. 62–70. URL: <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2024-2-16-62-70> (дата звернення: 05.01.2026).

91. Попова С. О. Проблемні питання захисту ділової репутації подружжя крізь призму договорів у сфері сімейних правовідносин. *Наше право*. 2025. № 3. С. 117–122. URL: <https://doi.org/10.71404/np.2025.3.15> (дата звернення: 05.01.2026).

92. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень сімейного права». *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga7.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).

93. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.02.2022 р. у справі № 125/2157/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107706743> (дата звернення: 05.01.2026).

94. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.06.2020 р. у справі № 638/18231/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90458942> (дата звернення: 05.01.2026).
95. Постанова Верховного Суду від 03.06.2024 р. у справі № 712/3590/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119559291> (дата звернення: 05.01.2026).
96. Постанова Верховного Суду від 03.07.2019 р. у справі № 369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786> (дата звернення: 05.01.2026).
97. Постанова Верховного Суду від 04.06.2019 р. у справі № 916/3156/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82424016> (дата звернення: 05.01.2026).
98. Постанова Верховного Суду від 05.01.2024 р. у справі № 761/40240/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116291132> (дата звернення: 05.01.2026).
99. Постанова Верховного Суду від 05.04.2023 р. у справі № 523/17429/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110083824> (дата звернення: 05.01.2026).
100. Постанова Верховного Суду від 06.09.2023 р. у справі № 755/3563/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396036/> (дата звернення: 05.01.2026).
101. Постанова Верховного Суду від 07.05.2019 р. у справі № 490/1408/15. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81661530> (дата звернення: 05.01.2026).
102. Постанова Верховного Суду від 08.02.2022 р. у справі № 209/3085/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105325146> (дата звернення: 05.01.2026).
103. Постанова Верховного Суду від 08.06.2022 р. у справі № 396/269/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104849675> (дата звернення: 05.01.2026).
104. Постанова Верховного Суду від 09.02.2022 р. у справі № 446/1942/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103132592> (дата звернення: 05.01.2026).

105. Постанова Верховного Суду від 10.04.2019 р. у справі № 463/5896/14-ц.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82065661> (дата звернення: 05.01.2026).
106. Постанова Верховного Суду від 10.05.2023 р. у справі № 215/1191/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110807055> (дата звернення: 05.01.2026).
107. Постанова Верховного Суду від 13.04.2022 р. у справі № 757/62043/18-ц.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103986061> (дата звернення: 05.01.2026).
108. Постанова Верховного Суду від 16.12.2021 р. у справі № 554/4741/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903488> (дата звернення: 05.01.2026).
109. Постанова Верховного Суду від 18.04.2022 р. у справі № 520/1185/16-ц.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104308921> (дата звернення: 05.01.2026).
110. Постанова Верховного Суду від 18.12.2024 р. у справі № 916/379/23.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124809039> (дата звернення: 05.01.2026).
111. Постанова Верховного Суду від 19.11.2019 р. у справі № 924/1014/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85972186> (дата звернення: 05.01.2026).
112. Постанова Верховного Суду від 21.05.2025 р. у справі № 725/2625/23.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127788490> (дата звернення: 05.01.2026).
113. Постанова Верховного Суду від 21.11.2018 р. у справі № 372/504/17.
URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78215412> (дата звернення: 05.01.2026).
114. Постанова Верховного Суду від 26.02.2020 р. у справі № 755/19197/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88016384> (дата звернення: 05.01.2026).
115. Постанова Верховного Суду від 28.04.2021 р. у справі № 320/3970/18.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96706705> (дата звернення: 05.01.2026).

116. Постанова Верховного Суду України від 11.03.2015 р. у справі № 6-21цс15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/43307434> (дата звернення: 05.01.2026).
117. Постанова Верховного Суду України від 28.01.2015 р. у справі № 6-230цс14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/42576431> (дата звернення: 05.01.2026).
118. Про затвердження Порядку визначення умов оплати послуг та компенсації витрат членів наглядових рад державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі : Постанова Каб. Міністрів України від 04.07.2017 № 668 : станом на 14 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2017-п#Text> (дата звернення: 05.01.2026).
119. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам : Наказ М-ва оборони України від 07.06.2018 № 260 : станом на 25 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text> (дата звернення: 05.01.2026).
120. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV : станом на 28 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 05.01.2026).
121. Про порядок введення в дію Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР : Указ Президії Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 29.12.1969 № 2476-VII : станом на 1 січ. 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2476-07#Text> (дата звернення: 05.01.2026).
122. Про порядок укладання шлюбного контракту : Постанова Каб. Міністрів України від 16.06.1993 № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-93-п#Text> (дата звернення: 05.01.2026).
123. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Верхов. Суду України від 06.11.2009 № 9. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text> (дата звернення: 05.01.2026).

124. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України : Постанова Каб. Міністрів України від 17.07.2019 № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-п#Text> (дата звернення: 05.01.2026).

125. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої. № 14057 від 21.09.2025. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57355> (дата звернення: 05.01.2026).

126. Простибоженко О. Правовий режим майна подружжя у праві України та країн Європейського Союзу (порівняльно-правове дослідження) : монографія. Харків : Право, 2021. 238 с.

127. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : Протокол Ради Європи від 20.03.1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text (дата звернення: 05.01.2026).

128. Радченко Л. Модернізація захисту прав людини у сфері сімейних відносин крізь призму практики ЄСПЛ. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. URL: <http://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.12.12> (дата звернення: 05.01.2026).

129. Радченко Л. Розуміння категорії «подружжя» у національному праві, праві окремих іноземних держав і судовій практиці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2024. № 2(128). С. 57–60. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2024/2.128-10> (дата звернення: 05.01.2026).

130. Радченко Л. Умови про права інтелектуальної власності у змісті шлюбного договору. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 3(122). С. 80–83. URL: <http://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/3.122-13> (дата звернення: 05.01.2026).

131. Радченко Л. Шлюбний договір в іноземних правопорядках: окремі засади правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 38–41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2017_9_8 (дата звернення: 05.01.2026).
132. Римське право крізь призму традиції і судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2022. 512 с.
133. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України : монографія. К .: Ін Юре, 2018. 301 с.
134. Розгон О. В. Значення принципу автономії волі у шлюбному договорі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 242-245.
135. Ромовська З. Сімейний кодекс України: історія – крізь сльози. *Вища школа адвокатури*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/simeinii-kodeks-ukrayini-istoriia-kriz-slyozi> (дата звернення: 05.01.2026).
136. Сафончик О. І. Шлюбний договір і ІТ: проблемні питання застосування. *Часопис цивілістики : наук.-практ. журн.* 2017. Вип. 26. С. 83–86. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/47781b6a-261d-4928-8a5c-4f88b1b266da/content> (дата звернення: 05.01.2026).
137. Сафончик О. І. Щодо питання формування концепції шлюбних правовідносин і правовідносин, подібних до шлюбних. *Юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 53–59. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/5b2accf5-0b87-49bb-ab15-33f2aba74c9e> (дата звернення: 05.01.2026).
138. Семейное право Украины: учебник / под ред. Ю. С. Червоного. Харьков: Одиссей. 2004. 400 с.
139. Сердечна І.Л. Шлюбний договір та спадковий договір: порівняльно-правовий аналіз. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2024. С. 234-238. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.40> (дата звернення: 05.01.2026).
140. Сидоренко В., Дем'янчук Ю., Добренька Н. Теоретичні аспекти співвідношення понять механізму правового регулювання та методу правового регулювання. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 3(21).

URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3\(21\)-789-803](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-3(21)-789-803) (дата звернення: 05.01.2026).

141. Сидоренко Д. Сімейні обов'язки подружжя: поняття та особливості виконання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Том 1, № 85. С. 321–325. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.1.47> (дата звернення: 05.01.2026).

142. Сидорович О. Ю. Опорний конспект лекцій з курсу «Методологія наукових досліджень». Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет, 2013. 39 с. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/retrieve/17064/> (дата звернення: 05.01.2026).

143. Сівіцька Г. Є., Гелецька І. О. Фраудаторний правочин з позиції судової практики. *Legal education and science as the need of the hour: new European challenges*: міжнародна наукова конференція з юридичних наук (м. Лодзь, 8–9 жовтня 2021 р.). Лодзь, 2021. С. 93–97.

144. Сімейне право України: Підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2004. 200 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Sim-Pravo.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

145. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.

146. Сіряченко Н., Красицька Л. Дитина як набувач права власності на майно за спадковим договором. *Мала енциклопедія нотаріуса.* 2017. № 1 (91). С. 90–106. URL: http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/03/Siryachenko_Krasitska.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

147. Снідевич О. С. Принцип процесуальної економії у судочинстві (дискусійні аспекти). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Т. 1. Вип. 81. С. 242–247.

148. Соболев В. П. Шлюбний договір: зарубіжний досвід і перспективи його запозичення в законодавство України. *Юридичний науковий електронний*

журнал. 2021. № 6. С. 82–84. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-6/21> (дата звернення: 05.01.2026).

149. Солтис Н. Визначення спадкового договору з участю подружжя. *Юридична Україна*. 2014. № 9. С. 41–46.

150. Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М Марченка. Х: Страйд, 2012. 736 с.

151. Степанюк А. Система правового регулювання в міжнародному приватному праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2006 р. №3(46). С. 153-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2013_123_26 (дата звернення: 05.01.2026).

152. Ступак О. Практика Верховного Суду у справах, пов'язаних зі шлюбним договором. *Верховний Суд*. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_Shlybnui_dogovir.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

153. Судді ВС обговорили сучасні виклики та майбутні перспективи арбітражу в Україні. *Верховний Суд*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1691126> (дата звернення: 05.01.2026).

154. Сусь Ю. До питання про спадкування майна подружжя за наявності шлюбного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 81–86. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.12> (дата звернення: 05.01.2026).

155. Тарахонич Т. І. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*. 2010. Вип. 50. С. 12–18.

156. Ткаченко Є. А. Правова природа майнових відносин подружжя в міжнародному сімейному праві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 47, Том 2. С. 138–143. URL: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.47-2.29> (дата звернення: 05.01.2026).

157. Ткаченко Є. О. Майнові відносини подружжя в міжнародному сімейному праві: методологія регулювання. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки"*. 2021. 1. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2021-1-6846> (дата звернення: 05.01.2026).
158. Труба В. І. До питання про необхідність законодавчого регулювання державної реєстрації шлюбних договорів. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 61–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_3_14 (дата звернення: 05.01.2026).
159. Труба В. І. Класифікація сімейних правовідносин : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 360 с.
160. Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Одеса, 2020. 470 с. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/16030> (дата звернення: 05.01.2026).
161. Труба В. І., Морозова С. Є. Феномен шлюбного договору. *Правова держава*. 2025. № 59 : До 160-річчя ОНУ імені І. І. Мечникова. С. 145–154. URL: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.59.340312> (дата звернення: 05.01.2026).
162. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 12.03.2024 р. у справі № 991/10041/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117688643> (дата звернення: 05.01.2026).
163. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 23.04.2025 р. у справі № 991/3216/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126920303> (дата звернення: 05.01.2026).
164. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 30.10.2023 р. у справі № 991/9451/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114654167> (дата звернення: 05.01.2026).
165. Ухвала Галицького районного суду м. Львова від 23.01.2025 р. у справі № 461/9954/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124717073> (дата звернення: 05.01.2026).

166. Ухвала Індустріального районного суду міста Дніпра від 12.02.2025 р. у справі № 202/11934/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125225211> (дата звернення: 05.01.2026).
167. Ухвала Шевченківського районного суду міста Києва від 15.08.2024 р. у справі № 761/15759/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121558605> (дата звернення: 05.01.2026).
168. Фурса Є. Є. Шлюб чи договірний порядок врегулювання відносин між жінкою і чоловіком у контексті діяльності консула: порівняльні аспекти. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 112–119. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.17> (дата звернення: 05.01.2026).
169. Харитонов Є. О. Рекодифікація цивільного законодавства і регулювання сімейних відносин в Україні. *Шерешевські читання: Проблеми цивілістики в умовах пандемії та IT* : матер. Всеукр. наук. конф. (м. Одеса, 10 грудня 2021 р.) / МОН України, НУ «ОЮА» ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2021. С. 263-266.
170. Хобор Р. Удосконалення процедури укладення шлюбних договорів: окремі питання оновлення цивільного та сімейного законодавства України. *Нове українське право*. 2021. С. 113–119. URL: <https://doi.org/10.51989/nul.2021.3.16> (дата звернення: 05.01.2026).
171. Цивільний кодекс Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06/ed19630718#o188> (дата звернення: 05.01.2026).
172. Цопіна Н. Л. До питання про суб'єктний склад договору довічного утримання (догляду). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2017. №4(16). С. 135–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2017_4_24 (дата звернення: 05.01.2026).
173. Час будувати сім'ю. CODE – конференція про нову шлюбну культуру. URL: <https://a-typical.agency/chas-buduvati-simyu-code-konferenciya/> (дата звернення: 05.01.2026).

174. Чернега В. М. Проблеми та потенціал механізму правового регулювання сімейних відносин : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Хмельницький, 2022. 478 с.
175. Черновалюк Ю. Право особи на сім'ю за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. № 43. С. 216–221. URL: http://www.apdp.in.ua/v43/39_1.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
176. Черняк Ю. В. Уніфікація норм міжнародного цивільного процесу: проблемні питання теорії і судової практики вирішення сімейних спорів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2019. 434 с. С. 232.
177. Чому в Україні кількість розлучень наздоганяє одруження. URL: <https://nv.ua/ukr/socium/kilkist-rozluchen-v-ukrajini-zrosla-prichini-50487549.html> (дата звернення: 05.01.2026).
178. Чугаєвський А. А. Класифікація, ознаки та особливості доктрини *renvoi* (зворотне відсилання та відсилання до права третьої держави). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 441–446. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.80> (дата звернення: 05.01.2026).
179. Шаблон документа Шлюбний договір між подружжям, (укр), Україна | Конструктор документів ІнстаДок. *ІнстаДок - новітня система електронного документообігу*. URL: <https://instaco.com.ua/create-document/shlyubniy-dogovir-mizh-podruzzhzhyam-ukr-ukrayina> (дата звернення: 05.01.2026).
180. Швачка В., Дубас М. Презумпції у праві: теоретико-правові аспекти. *Наукові праці Київського авіаційного інституту. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2025. Т. 2, № 75. С. 62–71. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.75.20214> (дата звернення: 05.01.2026).
181. Шкільнюк О. В. Колізійне регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 7(1). С. 26–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfipr_2019_7%281%29__8 (дата звернення: 05.01.2026).
182. Шлюбний договір та його зразок. URL: <https://advocate-neroda.com.ua/shlyubnyj-dogovir-ta-jogo-zrazok> (дата звернення: 05.01.2026).

183. Шлюбний договір як цивілізований механізм: судді ВС розповіли про принципи та підводні камені на основі судової практики. *Верховний Суд*. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/news/1755/shliubnyi-dohovir-iak-tsyvilizovanyi-mekhanizm-suddi-vs-rozpovily-pro-pryntsypu-ta-pidvodni-kameni-na-osnovi-sudovoi-praktyku> (дата звернення: 05.01.2026).
184. Шлюбний договір, шлюбний контракт. *Нотаріус Київ Майдибура Оксана Василівна*. URL: <https://kiev-notar.com/shliubnyy-dohovir/> (дата звернення: 05.01.2026).
185. Шлюбний договір. *Адвокатська компанія "Юрінком"*. URL: <https://yrin.com/yuridicheskij-spravochnik/obraztsy-brachnykh-kontraktov-dogovorov/marriage-contract1> (дата звернення: 05.01.2026).
186. Щербина В. С., Боднар Т. В. Договірна свобода та її обмеження публічним інтересом. *Право і суспільство*. 2024. № 1. Т. 2. URL: <http://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.14> (дата звернення: 05.01.2026).
187. Явор О. А. Договір у регулюванні сімейно-правових відносин: загальна характеристика. *Правові засади гарантування та захисту прав і свобод людини і громадянина* : зб. тез наук. доп. і повідомл. III Міжнар. наук.-практ. конф. (22 трав. 2015 р., м. Полтава). Харків, 2015. С. 59–62. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8145/1/Yvor_59-62.pdf (дата звернення: 05.01.2026).
188. Явор О. А. Юридичне значення презумпцій в сімейному праві. *Закарпатські правові читання*: матер. IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 20–22 квітня 2017 р.). Ужгород, 2017. Т. 1. С. 281–285.
189. Arrêt de la Cour européenne des droits de l'homme dans l'affaire Bokova c. Russie (Requête no 27879/13). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192463> (дата звернення: 05.01.2026).
190. Arrêt de la Cour européenne des droits de l'homme dans l'affaire Godlevskaya c. Russie (Requête no 58176/18). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-213861> (дата звернення: 05.01.2026).

191. Baker K. K. Where Do Families Come From? The Law of Family Definition. *Brigham Young University Law Review*. 2024. Vol. 49. No. 5. P. 1249–1317. URL: <https://digitalcommons.law.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3507&context=lawreview> (дата звернення: 05.01.2026).
192. Banda F., Eekelaar J. International conceptions of the family. *International and Comparative Law Quarterly*. 2017. Vol. 66, no. 4. P. 833–862. URL: <https://doi.org/10.1017/s0020589317000288> (дата звернення: 05.01.2026).
193. Bodnar T.V. Some problem aspects of implementation and protection of property rights of spouses. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. Vol. 27. No. 1. P. 26–38. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprunu-1-2020-r/deyaki-problemni-aspekti-zdiysnennya-ta-zakhistu-maynovikh-prav-podruzzhzha> (дата звернення: 05.01.2026).
194. Boehm B., Hansen W. The Spiral Model as a Tool for Evolutionary Acquisition. *CrossTalk. The Journal of Defense Software Engineering*. 2001. May. P. 4–19. URL: <https://acs.ist.psu.edu/ist521/papers/boehmH01.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).
195. Boucht J. Civil Asset Forfeiture and the Presumption of Innocence under Article 6(2) ECHR. *New Journal of European Criminal Law*. 2014. Vol. 5, No. 2. P. 221–255. URL: <https://doi.org/10.1177/203228441400500206> (дата звернення: 05.01.2026).
196. Carruthers J. M. Article 28 Effects in respect of third parties. *EU Regulations on the Property Regimes of International Couples: A Commentary* / ed. by I. Viarengo, P. Franzina. Edward: Elgar Publishing Limited, 2020. P. 271–282.
197. Case #075M – Ontario Securities Commission v. Camerlengo Holdings Inc. 2023 ONCA 93. *Arbitration & Business Cases*. URL: <https://arbitrationandbusinesscases.ca/2023/03/15/case-075m-ontario-securities-commission-v-camerlengo-holdings-inc-2023-onca-93> (дата звернення: 05.01.2026).

198. Civil Code (approved by Royal Decree No. 262 of March 16, 1942, and amended up to Decree No. 291 of December 7, 2016), Italy, WIPO Lex. *WIPO - World Intellectual Property Organization*. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/legislation/details/16608> (дата звернення: 05.01.2026).
199. Coenen T. Lifestyle Analysis in Divorce Cases: Investigating Spending and Finding Hidden Income and Assets. Third Edition. American Bar Association, 2024. 298 p.
200. Fiedorczyk P. Attempts at Redefining the Family in Contemporary Polish Law. *International Journal of the Jurisprudence of the Family*. 2012. Vol. 3. P. 357–369. URL: <https://ssrn.com/abstract=3223828> (дата звернення: 05.01.2026).
201. Kostrzewa K. The evolution of the principle of equal rights of spouses in Europe – selected issues on the example of Poland and Spain. *Kortowski Przegląd Prawniczy*. 2024. No. 4. P. 53–67. URL: <https://doi.org/10.31648/kpp.9793> (дата звернення: 05.01.2026).
202. Law of Slovenia on Marriage and Family Relations. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/05/Slovenia-Marriage-and-Family-Relations-Act-1977-eng.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).
203. Leeson P. T., Pierson J. Prenups. *The Journal of Legal Studies*. 2016. Vol. 45, no. 2. P. 367–400. URL: <https://doi.org/10.1086/686096> (дата звернення: 05.01.2026).
204. Matouschek N., Rasul I. The Economics of the Marriage Contract: Theories and Evidence. *The Journal of Law and Economics*. 2008. Vol. 51, no. 1. P. 59–110. URL: <https://doi.org/10.1086/588596> (дата звернення: 05.01.2026).
205. Mobus G. E., Kalton M. C. A Helicopter View. *Principles of Systems Science. Understanding Complex Systems*. New York: Springer, 2014. P. 3–41. URL: https://doi.org/10.1007/978-1-4939-1920-8_1 (дата звернення: 05.01.2026).
206. Orlovska N., Stepanova J. Confiscation of proceeds and property related to crimes: international standards and the ECHR practice. *Juridical Tribune*. 2020. Vol. 10, No. 3. P. 493–511. URL:

<https://www.tribunajuridica.eu/arhiva/An10v3/9.%20Orlovska%20Stepanova.pdf>
(дата звернення: 05.01.2026).

207. Osokina O. A New Paradigm of Efficiency: Why the Future Belongs to the Integration of Biological and Digital Intelligence - CEOWORLD magazine. *CEOWORLD magazine*. URL: <https://ceoworld.biz/2025/07/18/a-new-paradigm-of-efficiency-why-the-future-belongs-to-the-integration-of-biological-and-digital-intelligence/> (дата звернення: 05.01.2026).

208. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Commentary / ed. by von C. Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/EUROPEAN_PRIVATE_LAW/EN_EPL_20100107_Principles__definitions_and_model_rules_of_European_private_law_-_Draft_Common_Frame_of_Reference__DCFR_.pdf (дата звернення: 05.01.2026).

209. Schwenzer I., Bock A.-F. Property relationship between spouses – Switzerland. National Report. University of Basel, 2008. URL: <https://ceflonline.net/wp-content/uploads/Switzerland-Property.pdf> (дата звернення: 05.01.2026).

210. Starchuk O. V., Yatsyniak O. P. Notarial Regulation of Family Legal Relations. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2020. Vol. 1, no. 61. P. 88–92. URL: <https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-1.20> (дата звернення: 05.01.2026).

211. Stych M. The definition of family in international and EU law. *MEST Journal*. 2021. Vol. 9, no. 1. P. 192–198. URL: <https://doi.org/10.12709/mest.09.09.01.22> (дата звернення: 05.01.2026).

212. Swiss Civil Code of 10 December 1907 (Status as of 1 January 2025). URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/en (дата звернення: 05.01.2026).

213. Tarashevskiy M. The analysis of methodical approaches of the risk assessment organization. *Technology audit and production reserves*. 2018. Т. 3, №

4(41). P. 34–40. URL: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.135482> (дата звернення: 05.01.2026).

214. Trailescu A. Certain arguments related to the foreclosure and legal seizure of the debtor's and his/her family's residence concerning the payment of civil and tax debts. *Jurnalul de Studii Juridice*. 2020. Vol. 15, No. 1-2. P. 85–102. URL: <https://www.lumenpublishing.com/journals/index.php/jls/article/view/3051> (дата звернення: 05.01.2026).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Горбаль Н. В. Новела у недійсності шлюбного договору: фраздаторність як підстава. *Право.ua*. 2024. № 2. С. 303–315. URL: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.2.47>.
2. Горбаль Н., Калакура В. Набуття статусу особи з тимчасовим захистом як іноземний елемент у сімейних правовідносинах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2025. № 1(60). С. 75–79. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2292.2025/1-60/75-79>.
3. Калакура В., Горбаль Н. Захист майна одного з подружжя від ризику арешту при застосуванні забезпечувальних заходів проти іншого з подружжя: практика ЄСПЛ і українські реалії. *Слово Національної школи суддів України*. 2025. № 3(52). С. 97–109. URL: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-3\(52\)-9](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2025-3(52)-9).
4. Горбаль Н. Практичні цілі шлюбного договору як підґрунтя формування його змісту та забезпечення виконуваності. *Право України*. 2025. № 8. С. 152–169. URL: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-08-152>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Горбаль Н. В. Державна реєстрація шлюбних договорів: законодавство європейських держав та перспектива для України. *Шевченківська весна*.

Штучний інтелект та міжнародні відносини : Вип. матеріалів Міжнар. науково-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчен., м. Київ, 18 квіт. 2025 р. Київ, 2025. С. 190–192. URL: [https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-](https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-05/Випуск%20матеріалів.%20Шевченківська%20весна.%2018.04.2025.pdf#page=190)

[05/Випуск%20матеріалів.%20Шевченківська%20весна.%2018.04.2025.pdf#page=190](https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-05/Випуск%20матеріалів.%20Шевченківська%20весна.%2018.04.2025.pdf#page=190).

6. Горбаль Н. Реєстр шлюбних договорів: до питання про необхідність законодавчого закріплення. *Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф. (м. Київ, 1 травня 2025 р.). Київ, 2025. С. 577–579.

7. Горбаль Н. В. Від «кому машина, а кому квартира» до еволюційної спіралі: міждисциплінарне бачення шлюбного договору як прогностичної моделі сім'ї. *Школа дипломатії, міжнародних відносин, права та економіки: від традицій до сучасності* : Матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 22–23 жовт. 2025 р. Київ, 2025. С. 77–79. URL: [https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-](https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-12/Збірник%20конференції%2022-23%20жовтня%202025.pdf#page=77)

[12/Збірник%20конференції%2022-23%20жовтня%202025.pdf#page=77](https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2025-12/Збірник%20конференції%2022-23%20жовтня%202025.pdf#page=77).

ДОДАТОК 2

Цитата з виступу судді Верховного Суду В. Крата щодо трансформації комунікації та запиту на експертність

Ми всі вчимося жити у суперінформаційному та суперцифровому суспільстві, яке супроводжується «профанацією і відсутністю експертності». Принципи, актуальні колись, сьогодні зовсім не спрацьовують... Поява «профанації та відсутності експертності» в інформаційному просторі потребує від суддів та юристів проактивного виходу з експертним контентом, щоб протидіяти нефаховим судженням та маніпуляціям... Найпопулярнішим суддею в українському сегменті мережі *Threads* є суддя першої інстанції Петро Тишкун, який простою мовою комунікує з громадянами. Це показує, як змінилися тренди ефективної комунікації. Довіра формується не тільки інституцією, але й через конкретні успішні особистісні приклади.

Джерело: Крат В. Трохи про приватне право. Telegram. URL: <https://t.me/glossema/3095> (дата звернення: 05.01.2026).

ДОДАТОК 3

Детальний опис груп доподружніх і подружніх відносин (структура, змістові ознаки та межі договірного врегулювання)

У цьому додатку подано розгорнутий виклад запропонованої у дисертаційному дослідженні класифікації відносин між чоловіком та жінкою за періодом їх становлення на два етапи, доподружній і подружній, із деталізацією змісту та внутрішньої логіки груп, що виділяються в межах кожного з них.

До першого етапу, доподружнього, відносимо три основні групи відносин:

- 1) відносини між чоловіком та жінкою, які ще не перебувають у тривалих стосунках, і лише, так би мовити, «придивляються» один до одного;
- 2) відносини між чоловіком та жінкою, які спільно проживають однією сім'єю, але без реєстрації шлюбу;
- 3) відносини між чоловіком та жінкою, які набули статусу наречених (ст. 28 СК України).

У межах першої групи здебільшого можемо говорити саме про соціальну складову в частині виникнення взаємного емоційного зв'язку, моральної підтримки; при цьому чинним законодавством такі чоловік та жінка не наділені правом врегульовувати свої відносини за домовленістю (договором), оскільки існування відносин у такій формі (первісній) не обумовлює згідно з чинним законодавством виникнення саме сімейних відносин, що позбавляє їх права врегульовувати свої відносини за домовленістю; з цього також випливає, що ця група відносин не підлягає поділу на майнові та особисті немайнові відносини в розумінні сімейного законодавства.

На етапі розвитку відносин в межах другої групи вже спостерігається поєднання як юридичної, так і соціальної складової. Юридична складова в таких відносинах має прояв, по-перше, тоді, коли виникають питання,

пов'язані з правом на майно, що було набуто під час такого спільного проживання (ст. 74 СК України); по-друге, тоді, коли особи, які проживають однією сім'єю, хочуть врегулювати свої сімейні відносини за домовленістю (договором), адже таке право прямо передбачено законодавством (ч. 2 ст. 7, ч. 2 ст. 9 СК України); по-третє, юридична складова проявляється у заборонному значенні: проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя (ч. 2 ст. 21 СК України), крім майнових прав – ст.ст. 74, 91 СК України, про що також зазначає О. Мельник [66, с. 209].

Саме у зв'язку з виникненням майнових прав у чоловіка та жінки при їх спільному проживанні виникає можливість правового регулювання таких відносин. За визначенням М. Менджул і Н. Давидової, таке спільне проживання є «фактичним союзом», що «повинен регулюватися нормами СК України, які із врахуванням рекомендацій Комісії з європейського сімейного права слід удосконалити», зокрема, включивши у кодифікований акт більш розширені положення щодо правового регулювання майнових відносин пар з «фактичних союзів» і визначивши, що будь-які правочини стосовно розпорядження спільним майном вчиняються за згодою обох партнерів, з наданням гарантій в реалізації прав на звернення до суду для надання згоди на розпорядження майном без згоди іншого з партнерів, як і гарантій щодо «принципу свободи договору між партнерами у фактичних союзах», а також має бути встановлено «право на компенсацію за значний внесок у майно (чи бізнес) або професію іншого з партнерів» [68, с. 126]. Цілком погоджуємось із запропонованими удосконаленнями сімейного законодавства України в цій частині, оскільки це не лише сприятиме ефективній реалізації майнових прав тих, хто проживає у «фактичних союзах» у більш простіший спосіб, аніж це існує зараз, а й з великою ймовірністю може стати своєрідним фундаментом для правового регулювання вже подружніх відносин, в тому числі, і у договірний спосіб, якщо в подальшому такий «фактичний союз» трансформуватиметься у шлюб.

До прикладу, наразі, для того, щоб чоловік і жінка, які проживають спільно без реєстрації шлюбу, змогли реалізувати своє право, зокрема, на поділ майна, яке було набуто під час спільного проживання однією сім'єю (передбачено ст. 74 СК України) і за відсутності згоди або «доброї волі» хоча б одного з подружжя, обов'язковою умовою для поділу майна є звернення до суду з одночасними вимогами про встановлення юридичного факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу і поділу спільного майна; також, якщо суд не знайде підстав для встановлення у судовому порядку факту створення сім'ї за тими чотирма критеріями, на які вказав ВС: спільне проживання, виникнення прав та обов'язків, притаманних подружжю, формування/наявність сімейного бюджету, ведення спільного господарства/спільний побут (постанови ВП ВС від 03.07.2019 р. у справі № 554/8023/15, від 10.04.2024 р. у справі № 760/20948/16-ц), то суд відмовлятиме у задоволенні вимоги про поділ майна, адже за відсутності сім'ї не виникає презумпції спільності майна; і як було зазначено, чоловік і жінка, які проживають спільно у «фактичному союзі» можуть у договірному порядку врегулювати свої майнові відносини, що знайшло підтвердження у праці М. Менджул і Н. Давидової [68], і у праці Є. Фурси, в якій зазначено, що відносини, які виникають при спільному проживанні чоловіка та жінки без шлюбу, можуть бути оформлені шляхом посвідчення договору, в якому встановлюється «комплекс прав та обов'язків абсолютно подібних як у шлюбі» [168, с. 114].

У таких відносинах значущу роль відіграють саме соціальні аспекти, такі, як емоційна підтримка, взаємна довіра, спільність, соціальне визнання, традиційні та культурні цінності, адже навіть і без реєстрації шлюбу особи можуть утворити сім'ю (ч. 4 ст. 2 СК України) і в такій сім'ї жінка та чоловік матимуть рівні права і обов'язки у сімейних відносинах (ч. 6 ст. 7 СК України), але ці права не є тотожними правам та обов'язкам подружжя, виникнення яких пов'язується з реєстрацією шлюбу; незважаючи на те, що дана група відносин характеризується частковою появою майнових прав чоловіка та жінки в розрізі

ст.ст. 74, 91 СК України; стверджувати, що такі відносини можна поділити на майнові та особисті немайнові в класичному (законодавчому) значенні – відсутні підстави.

Водночас у запропонованій новій редакції Книги Сьомої «Сімейне право» ЦК України позашлюбне спільне проживання чоловіка та жінки концептуально оформлюється в окремий інститут – «фактичний сімейний союз» [92]. Він визначається як проживання двох осіб протилежної статі однією сім'єю без реєстрації шлюбу за умови, що вони не перебувають в іншому шлюбі. Додатково встановлюються обмеження щодо одночасного перебування лише в одному такому союзі та щодо спорідненості.

Змістовно ключовим є те, що на відносини у фактичному сімейному союзі прямо поширюються положення окремих глав Книги Сьомої, зокрема глави про правовий режим майна подружжя, а також глав щодо утримання та інших пов'язаних майнових інститутів. Внаслідок такого законодавчого відсилання, до партнерів у фактичному сімейному союзі застосовується майновий режим «подружжя» як загальна модель, тобто спільність майна (спільна сумісна власність) постає правилом за замовчуванням, а відступ від цієї моделі можливий на підставі договору, тобто через реалізацію автономії волі сторін.

У порівнянні з чинною конструкцією ст. 74 СК України (яка нині, по суті, є основною «майновою опорою» для пари, що проживає однією сім'єю без реєстрації шлюбу), проєкт пропонує іншу техніку регулювання, за якою чинна ст. 74 підлягає виключенню, а її функціональне навантаження переноситься у рамку фактичного сімейного союзу із поширенням на нього нормативного масиву про майно подружжя.

Така модель має істотні практичні наслідки, оскільки у разі спору предметом правової оцінки стає, передусім, наявність чи відсутність фактичного сімейного союзу в розумінні закону та межі договірної відступу від «режиму спільності», тоді як сама презумпція спільності майна (як загальна відправна точка) уже не потребує «вибудовування» щоразу крізь

судове доведення майнового режиму за аналогією до подружнього. При цьому, зберігаючи загальну ідею про те, що проживання без шлюбу не є шлюбом, проєкт фактично наближає правовий статус партнерів у фактичному сімейному союзі до статусу подружжя саме в майновій площині, що кореспондує з підходом, окресленим у Концепції оновлення Цивільного кодексу України щодо включення сімейного права до оновленого Цивільного кодексу як органічно пов'язаного з інститутами власності та зобов'язань [53].

У межах третьої групи, в якій маємо відносини між чоловіком та жінкою, які набули статусу наречених (ст. 28 СК України), вже можемо говорити про виникнення прав та обов'язків у кожного з наречених, в обсязі, визначеному сімейним законодавством: (1) знайомитися з правами та обов'язками як майбутніх подружжя і батьків; (2) знати про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу (ст. 28 СК України); (3) про зобов'язання повідомити один одного про стан свого здоров'я (ч. 1 ст. 30) і про наслідки невиконання такого обов'язку – виникають підстави для визнання шлюбу недійсним (ч. 5 ст. 30 СК України); (4) про зобов'язання відшкодувати другій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля у разі відмови особи від шлюбу; (5) зобов'язання повернути подаровану річ у зв'язку з майбутнім шлюбом, якщо такий договір дарування буде розірваний судом, а у випадку втрати такої речі – відшкодувати її вартість (ч.ч. 3, 4 ст. 31 СК України).

Також, якщо наречені вже проживають однією сім'єю, то в цьому разі, у них, в силу закону (ч. 2, 6 ст. 7, ч. 1 ст. 9 СК України), виникають сімейні відносини, які можуть бути врегульовані за домовленістю (договором). Крім цього, наречені можуть укласти між собою і цивільно-правовий договір, яким будуть врегульовані питання підготовки до шлюбу та весілля, з чітким визначенням прав та обов'язків кожної із сторін, а також з визначенням бюджету та розподілом часток в ньому щодо кожної зі сторін, і відповідальністю за невиконання чи неналежне виконання такого договору, включаючи порядок відшкодування другій стороні затрат, що були нею

понесені у зв'язку з приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля у разі відмови особи від шлюбу.

Наявність таких положень у договорі може значно спростити процес стягнення відшкодування у випадку, якщо хтось з наречених відмовився від шлюбу. Можливість укладення подібного договору вже була досліджена автором у книзі «*Must have* сезону, або Новий погляд на шлюбний договір» [17]. Такий договір фактично врегульовує майнові відносини між нареченими, але може мати наслідки вже у відносинах подружжя. Наприклад, наречений «подарував» нареченій акції компанії, дохід від яких вже отримуватиметься у шлюбі, у зв'язку з чим виникає потреба врегулювати відносини подружжя в цій частині, особливо тоді, коли «дарування» відбулося лише на словах, а не шляхом укладення договору дарування.

Зазначені види відносин першого етапу фактично передують виникненню відносин подружжя або їх трансформації. Попри те, що такий умовний розподіл відносин по групах наведений начебто у хронологічному порядку «за зростанням», абсолютно не є обов'язковим, що відносини будуть розвиватися саме у такій хронології. І точно така хронологія не є та не може бути умовою для подальшого виникнення або трансформації відносин між чоловіком та жінкою саме у відносини подружжя. Залежно від конкретних обставин, кожна з наведених груп може виступати самостійною підставою для виникнення або трансформації відносин між чоловіком та жінкою у відносини подружжя. Але, у будь-якому випадку для того, щоб така трансформація відбулася, третя група цієї умовної класифікації є обов'язковою. Крім цього, ця третя група також є підставою для виникнення права на укладення шлюбного договору (ч. 1 ст. 92 СК України).

До другого етапу відносимо три основні групи відносин:

1) відносини подружжя, які проживають спільно, – це відносини між чоловіком та жінкою, які уклали шлюб, і в межах цієї групи розглядаємо ті відносини подружжя, яке проживає спільно;

2) відносини подружжя, яке не проживає спільно/планує роздільне проживання, – це відносини між чоловіком та жінкою, які уклали шлюб, і в межах цієї групи розглядаємо ті відносини подружжя, яке вже проживає роздільно або планує таке роздільне проживання;

3) відносини подружжя після розірвання шлюбу.

Перша група відносин подружжя цього другого етапу свідчить про стандартні з точки зору сімейного законодавства відносини подружжя, виникнення яких пов'язується виключно з реєстрацією шлюбу з подальшим виникненням прав та обов'язків саме подружжя, і які, відносини, у свою чергу, поділяються на майнові та особисті немайнові.

Якщо узагальнити, то можна стверджувати, що відносини подружжя є особливим типом відносин у правовій доктрині сімейного права, перш за все, через те, що законодавець не встановлює обов'язку спільного проживання для збереження сім'ї, яка утворилася внаслідок реєстрації шлюбу, і таких відносин відповідно (ч. 2 ст. 3 СК України); також законодавство чітко окреслює коло особистих немайнових прав та обов'язків саме подружжя (ст. ст. 49–56 СК України); встановлена презумпція спільності майна подружжя – від моменту реєстрації шлюбу діє законний режим власності подружжя: дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпорядження майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними (ст. 63 СК України); дозволено змінювати законний режим власності майна, набутого у шлюбі, на договірний: подружжя може домовитися про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень ст. 60 СК України і вважати його спільною частковою або особистою приватною власністю кожного з них (ч. 2 ст. 97 СК України). При цьому, говорячи про регулювання відносин подружжя, перш за все, говоримо про те, що сімейним законодавством регулюються сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання (ч. 1 ст. 2 СК України); сімейні відносини, за змістом ч. 2 ст. 7 СК України, можуть бути врегульовані за домовленістю

(договором) між їх учасниками (ч. 2 ст. 7, ч. 1 ст. 9 СК України); при цьому, жінка та чоловік мають рівні права та обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї (ч. 6 ст. 7 СК України), а за змістом ч. 1 ст. 64 дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

У другій групі відносин подружжя, яке вже проживає роздільно або планує таке роздільне проживання, цікавим є сама можливість, встановлена законодавцем, щодо непроживання подружжям спільно і таке роздільне проживання не зумовлює припинення сім'ї та відносин подружжя, як було вже зазначено в межах першої групи. Також, роздільне проживання – це юридичний статус, за яким подружжя живе окремо, але залишається в шлюбі, і при цьому може припинитися режим спільної власності майна. Юридичний факт роздільного проживання встановлюється судом за спільною заявою або за позовом одного з подружжя, якщо спільне проживання неможливе чи небажане (ст. 119 СК України).

У цьому контексті принциповим є те, що чинне законодавче регулювання прив'язує припинення дії презумпції спільності майна не до самого факту окремого проживання, а до настання юридичного факту встановлення режиму окремого проживання за визначеною процедурою. Відповідно, доки такий режим не встановлено судом, правовий режим майна, набутого під час шлюбу, зберігає характер спільної сумісної власності.

З цього можемо зробити висновок, що якщо жоден з подружжя не звернувся до суду з відповідною заявою про встановлення факту роздільного проживання, то правовий статус майна, набутого в шлюбі, – не змінюється, відносно нього діятиме презумпція спільності майна подружжя з відповідними наслідками, якщо інше не врегульовано між ними договором. Але у випадку звернення до суду з відповідною заявою про встановлення режиму окремого проживання, суд визначатиме такий період не в ретроспективі, а в перспективі.

Це впливає з правового аналізу та тлумачення положень ст.ст. 119, 120 СК України, який вказує, що режим окремого проживання подружжя не може встановлюватися за минулий період, а може поширюватися тільки на майбутнє. Такого самого висновку дійшла колегія суддів судової палати у цивільних справах Київського апеляційного суду, який міститься у постанові від 09 вересня 2025 року, справа № 358/330/25 (постанова суду апеляційної інстанції станом на час підготовки цієї роботи не оскаржувалася та набула законної сили). Подібного висновку також дійшов і ВС у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 11.11.2020 року, справа № 368/1935/15-ц.

Водночас новели проєкту рекодифікації сімейного права свідчать про прагнення законодавця суттєво деталізувати цей інститут саме крізь призму майнових наслідків та забезпечення правової визначеності для подружжя і третіх осіб. Так, у проєкті для громадського обговорення порівняльної таблиці до проєкту ЗУ «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень сімейного права» режим окремого проживання концептуалізується як такий, що тимчасово призупиняє дію окремих прав та обов'язків з метою збереження шлюбу та захисту прав та інтересів подружжя [92]. При цьому такий режим може встановлюватися не лише судом, а й договором, що підлягає нотаріальному посвідченню. Додатково передбачається і є обов'язком суду або нотаріуса пересвідчитися у врахуванні найкращих інтересів дитини, а також фіксація відомостей про встановлення такого режиму у державному реєстрі актів цивільного стану.

На рівні законодавчої техніки зміщується акцент із конструкції «майно не вважається набутим у шлюбі» (чинна редакція) до конструкції «не поширюється правовий режим спільності майна», що краще узгоджується із загальною логікою проєкту, який оперує категорією правового режиму спільності майна, як системи норм, а не лише категоріями спільної сумісної/часткової власності.

Більше того, проєкт розширює «пакет» правових наслідків режиму окремого проживання, додаючи, зокрема, припинення обов'язку утримання другого з подружжя (як диспозитивне правило, якщо інше не встановлено договором), а також закріплюючи, що встановлення такого режиму не впливає на статус подружжя як батьків і не припиняє батьківських прав та обов'язків. Додатково допускається розподіл батьківської відповідальності при встановленні режиму окремого проживання.

Нарешті, саме у площині «зникнення режиму спільності майна» принципово новим є запропоноване в проєкті вирішення питання моменту припинення правового режиму спільності майна у зв'язку зі встановленням режиму окремого проживання. Проєкт диференціює дію такого припинення: (1) стосовно відносин подружжя між собою – з дня звернення до суду чи іншого компетентного органу із відповідною заявою; (2) стосовно третіх осіб – з дня набрання рішенням суду законної сили або з дня встановлення режиму в позасудовому порядку. Таким чином, навіть за збереження загального підходу про неприпустимість встановлення режиму «заднім числом», у майновій площині законодавець фактично пропонує більш гнучку модель, покликану перекрити часовий проміжок між ініціюванням процедури та її остаточним завершенням, і водночас захистити добросовісних третіх осіб через відкладення зовнішньої дії до моменту офіційної легалізації режиму.

ДОДАТОК 4

Нормативна класифікація «речей» і суміжних об'єктів цивільних прав (за положеннями Цивільного кодексу України)

Під «речами» законодавець розуміє: нерухомі та рухомі речі (ст. 181 ЦК України); тварини, на яких поширюється правовий режим речі (ч. 1 ст. 180 ЦК України); речі подільні та неподільні (ст. 183 ЦК України); речі, визначені індивідуальними або родовими ознаками (ст. 184 ЦК України); речі споживні та неспоживні (ст. 185 ЦК України); головна річ і приналежність (ст. 186 ЦК України); складова частина речі (ст. 187 ЦК України); складні речі (ст. 188 ЦК України); продукція, плоди та доходи (ст. 189 ЦК України). В той же час за змістом ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки (ч. 1 ст. 190 ЦК України). До того ж майнові права є неспоживною річчю і вони визнаються речовими правами (ч. ст. 190 ЦК України). Також окремо виділяються гроші, адже цивільне законодавство не відносить їх безпосередньо до «майна» або до «речей» і визначає їх просто як законний засіб платежу (ст. 192 ЦК України). Щодо валютних цінностей, то законодавець відносить їх до видів майна, що вважаються валютними цінностями (ст. 193 ЦК України).

ДОДАТОК 5

Перелік типових об'єктів спільної сумісної власності подружжя

Спільною сумісною власністю подружжя можуть бути: квартири, жилі й садові будинки; земельні ділянки та насадження на них, продуктивна і робоча худоба, засоби виробництва, транспортні засоби; грошові кошти, акції та інші цінні папери, паєнакопичення в житлово-будівельному, дачно-будівельному, гаражно-будівельному кооперативі; грошові суми та майно, належні подружжю за іншими зобов'язальними правовідносинами. Також до спільної сумісної власності належить заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним з подружжя. Все це фактично впливає зі ст. 61 СК України. Також слід зазначити, що приписи частини першої цієї статті були об'єктом розгляду Конституційним Судом України за конституційним зверненням приватного підприємства «ІКІО», зміст якого полягав у такому: чи є статутний капітал та майно приватного підприємства об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Конституційний Суд України 19 вересня 2012 року ухвалив рішення № 17-рп/2010, в якому дійшов висновку, що статутний капітал та майно приватного підприємства, сформовані за рахунок спільної сумісної власності подружжя, є об'єктом їх спільної сумісної власності [78]. Зазначене рішення Конституційного Суду України спільно з іншими законодавчими актами та судовою практикою також було проаналізоване Ю. Подолян, в результаті чого встановлено, що корпоративні права є складним об'єктом спільної сумісної власності подружжя, оскільки поєднують майнові та особисті немайнові інтереси [90].

ДОДАТОК 6

Історико-правова еволюція законодавчого регулювання майнових відносин подружжя за домовленістю в Україні

Радянська влада започаткувала регулювання сімейних відносин окремими кодексами. В Українській РСР 1926 р. було прийнято Кодекс про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УРСР. В контексті досліджуваних питань цікавими є ст. 125 цього Кодексу, адже закладена в ній норма – віднесення набутого подружжям майна до «спільної власності» – є імперативною, тобто режим спільності встановлюється в якості обов'язкового, а ст. 127 цього Кодексу «хоча і надається можливість подружжю вступати у будь-які дозволені законом майново-договірні відносини між собою, але водночас всілякі угоди між подружжям, спрямовані на применшення майнових прав одного з подружжя в силу цієї ж статті або спрямовані на відмову на майбутнє від режиму спільного, як і від прав, які забезпечуються цим режимом – недійсні і не обов'язкові як для третіх осіб, так і для подружжя» [11]. Говорячи про угоди між подружжям, «спрямовані на відмову на майбутнє від режиму спільної власності», які законодавець ще майже 100 років тому не дозволяв укладати, а укладені мали ставати «недійсними і необов'язковими», він, законодавець, під час панування радянської влади фактично створив прототип шлюбного договору і закріпив його на законодавчому рівні. Принаймні, теза «...спрямовані на відмову на майбутнє від режиму спільного», як про це зазначає В. Бошко, яскраво свідчить про те, що вже тоді були спроби або натяк на те, що теоретично подружжя може змінити законний режим власності майна, набутого у шлюбі, на договірний, хоча законодавець і поставив на цьому заборону. А це – зміна законного режиму власності майна на договірний режим – якраз і є основним критерієм наявності саме договірного регулювання подружніх відносин у частині їх майнових відносин.

Попри те, що багатьма науковцями, серед яких З. Ромовська [135], відзначається, що в Україні як такого договірного регулювання не було і лише завдяки змінам в Кодексі про шлюб та сім'ю Української РСР 1969 р., які відбулись на підставі Закону України від 23.06.1992 р. № 2488-X-ІІ «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» (Кодекс був доповнений ст. 27-1), подружжю було надано право укладати шлюбний контракт, що за словами О. Розгон, є «проривом», адже «радянське сімейне законодавство уникало використання договірних конструкцій у сімейному праві», не можемо повністю погодитися з цією думкою і ось чому [133].

Вже згаданий КпШС УРСР 1969 р., який був введений в дію Указом Президії Верховної Ради УРСР від 29.XII.69 р. № 8476 «Про порядок введення в дію Кодексу про шлюб та сім'ю Української РСР» [121] містив ст. 27 під назвою «Право подружжя укладати між собою дозволені законом угоди» [55, с. 17]. За змістом цієї статті подружжя могло укладати всі дозволені законом майнові угоди. Як вбачається з коментаря до цієї статті, «подружжя як суб'єкти цивільного права, вправі укладати між собою всі дозволені законом майнові угоди. Це означає, що один з подружжя може дарувати другому з подружжя свою частку в спільному сумісному майні або майно, яке належить йому на праві особистої власності, продавати таке ж майно другому з подружжя, а також укладати з ним інші угоди» [77]. Аналізуючи відповідні статті ЦК Української РСР 1969 р., зокрема, ст.ст. 4, 41, 151, доходимо висновку, що у період «радянського сімейного законодавства» саме законодавство все ж таки не уникало «договірних конструкцій у сімейному праві» як таких, попри те, ці конструкції не називалися «договірними», а йшлося про право укладати майнові угоди між подружжям. За аналізом зазначених статей Цивільного кодексу Української РСР 1969 р. в редакціях до ухвалення і введення в дію Цивільного кодексу України (16 січня 2003 р. № 435-IV), дія таких статей була спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків [171], що повністю відповідає

змісту ст.ст. 202 («Поняття та види правочинів») та 626 («Поняття та види договору») вже чинного ЦК України, але якими регулюється порядок вчинення правочинів та укладення договорів, а не угод. Іншими словами застосування різних термінів – «угода», «правочин», «договір» – в різні періоди дії КпШС УРСР 1969 р., Цивільного кодексу Української РСР 1969 р., ЦК України 2003 р. не свідчить про відсутність «договірних конструкцій у радянському сімейному праві», адже ті ж самі договір дарування частки в спільному сумісному майні або майна, яке належить одному з подружжя на праві особистої власності, договір купівлі-продажу такого ж майна другому з подружжя, про які згадувалося у коментарі [77, с. 46], свідчать про те, що і в «радянському сімейному праві» існували «договірні конструкції» і такі договори, попри те, що вони мали назву «угоди» і в певній мірі були законодавчо обмежені в розрізі договірної ініціативи, також були спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав або обов'язків кожного з подружжя.

Зазначене також може стосуватися і поділу майна подружжя. Статтею 29 КпШС УРСР 1969 р. встановлювалось, що якщо між подружжям не досягнуто згоди про спосіб поділу спільного майна, то за позовом подружжя або одного з них суд може постановити рішення: про поділ майна в натурі; про розподіл речей між подружжям з урахуванням їх вартості та частки; про присудження майна в натурі одному з подружжя, з покладенням на нього обов'язку компенсувати другому з подружжя його частки грошми. Разом з тим, як вбачається з вже згаданого коментаря, за відсутності спору поділ майна, як правило, проводиться між подружжям добровільно. Документ про поділ майна, який стосується як часток, так і способу поділу, може бути оформлений в нотаріальній конторі, а також у виконкомі сільської (селищної) Ради депутатів трудящих. Виходячи з наведеного, можемо припустити, що «документ про поділ майна, оформлений в нотаріальній конторі» також має сприйматися, як договір або угода. У будь-якому випадку, якщо йдеться про добровільність поділу, тобто, за згодою подружжя, цілком вірогідно

сприймати цей «документ про поділ» щонайменше як прототип договору або угоди про поділ майна подружжя, за домовленістю, а можливо, цей «документ» і відігравав роль договору або угоди. Тобто, і в розрізі поділу майна можемо говорити про існування можливості врегулювати питання поділу майна за домовленістю – договором або «документом про поділ». Але на цьому в регулюванні «за домовленістю» була поставлена крапка.

Лише у 1992 році, із внесенням змін у КпШС УРСР 1969 р., як було зазначено раніше, з'явилася можливість змінювати законний режим власності майна на договірний. Була введена норма про шлюбний контракт. Цією нормою було закріплено право подружжя за власним бажанням укласти угоду щодо вирішення питань життя сім'ї і в якій можливо було передбачити майнові права і обов'язки подружжя. Цікавим на той момент було те, що порядок укладення шлюбного контракту визначався Постановою Кабінету Міністрів України від 16.06.1993 р. № 457 «Про порядок укладання шлюбного контракту», якою закріплювалося таке: (1) шлюбний контракт укладається виключно до реєстрації шлюбу і набуває чинності після його реєстрації; (2) за бажанням сторін шлюбний контракт міг укладатися у присутності свідків; (3) шлюбним контрактом врегульовувалися майнові права і обов'язки подружжя щодо майна, яке придбане як до шлюбу, так і під час шлюбу; (4) у шлюбному контракті могли вирішуватися питання про порядок погашення боргів, а також передбачалися немайнові, моральні чи особисті зобов'язання [122].

У подальшому, із запровадженням Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. № 2947-III, в законодавстві України з'явилося поняття «шлюбний договір». Цим законодавчим актом були всебічно врегульовані порядок укладення такого договору, його зміст, початок та строк дії, зміна умов, а також підстави для розірвання та визнання недійсним. Шлюбний договір вже можна укласти не лише до реєстрації шлюбу, а й під час шлюбу, але встановлюються заборони щодо регулювання шлюбним договором особистих немайнових відносин подружжя. Законодавець чітко вказав, що цим договором можливо врегулювати лише майнові відносини подружжя.

ДОДАТОК 7

Основні розділи Анкети клієнта для складення шлюбного договору

До основних розділів Анкети клієнта для складення шлюбного договору відносимо такі:

1) мета (ціль) укладення шлюбного договору. Зміст цього розділу, зазвичай, розкривається у преамбулі договору;

2) унормування життєдіяльності сім'ї (в розрізі майнових аспектів). У межах цього розділу сторони можуть вирішити такі питання: порядок утворення та наповнення сімейного бюджету/резервного фонду сім'ї із визначенням напрямків витрат, що фактично вже на цій стадії свідчитиме про складення своєрідного бізнес-плану існування та/або розвитку сім'ї; забезпечення життєдіяльності сім'ї як такої, включно з питаннями, пов'язаними з оплатою комунальних послуг, орендних платежів, харчування, розваг, утримання транспортних засобів, тварин тощо; утримання дружини, в тому числі, при настанні вагітності; утримання одного з подружжя у випадку тимчасової втрати працездатності, в тому числі, забезпечення медичним страхуванням; відпочинок подружжя (подорожі) та/або одного з них; виплати одному з подружжя одноразової суми за кожен прожитий рік у шлюбі; право користування житловим приміщенням одним з подружжя у зв'язку з укладенням шлюбу, який вселився в таке приміщення, і яке належить другому з подружжя або родичам такого з подружжя (ст. 98 СК України);

3) визначення режиму власності майна, набутого у шлюбі, в тому числі, із застосуванням правового інструментарію змішаного договору;

4) розподіл відповідальності по боргах подружжя;

5) майнові права та обов'язки подружжя як батьків по відношенню до спільних дітей (ч. 3 ст. 93 СК України). Цим розділом подружжя можуть врегулювати свої правовідносини як батьки, визначивши розмір та порядок сплати фінансового забезпечення на дитину, включно з додатковими

витратами в розумінні сімейного законодавства, а також інші витрати, які пов'язані з розвитком дитини і щодо яких існуватимуть домовленості між подружжям;

б) правовідносин подружжя на випадок роздільного проживання (сепарація), адже це матиме значення, перш за все, саме в розрізі майнових відносин подружжя – у разі встановлення режиму окремого проживання майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважатиметься набутиим у шлюбі (ч. 2 ст. 120 СК України), наслідком чого, є припинення існування режиму власності за законом: спільної сумісної власності. О. Розгон у класифікації договорів, які можуть бути укладені подружжям, відносить цей договір до самотійних, але, на нашу думку, яка також підтверджується думкою І. Жилінкової [32, с. 89], питання, пов'язані з роздільним проживанням подружжя можуть бути врегульовані саме шлюбним договором. Попри те, що дослідження І. Жилінковою проводилися у час самого безпосереднього зародження інституту шлюбного договору в українському правозастосуванні, вони не втратили актуальності і сьогодні, особливо в контексті розумної договірної економії і уникнення штучності договорів, в тому числі, в аспекті наявності правового інструменту, прямо визначеного законом – змішаного договору;

7) правовідносин подружжя після розірвання шлюбу, що прямо передбачено чинним законодавством (ч. 2 ст. 96 СК України); в цьому розділі фактично відображуються ті майнові правовідносини подружжя, які були встановлені і діяли ще в період шлюбу, але продовжили свою дію і після розірвання шлюбу, що дозволено законом;

8) вибір права. Наявність цього розділу в шлюбному договорі обумовлена появою іноземного елемента.

Джерело: «Анкета клієнта для складення шлюбного договору» (Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 117955, дата реєстрації 10.04.2023 р.).

ДОДАТОК 8

Ілюстративні приклади некоректних мотивів укладення шлюбу

Непоодинокими ставали випадки, коли жінки реєстрували шлюб не з метою утворення сім'ї, як це визначено СК України, а з метою перекласти в буквальному сенсі фінансову відповідальність за своє життя на майбутнього чоловіка (яскравим прикладом на підтвердження цього – перекладення фінансової відповідальності – була відсутність бажання в особи самостійно оплачувати орендну плату за квартиру, і саме це стало мотивом для укладення шлюбу – не витрачати власні кошти на житло, а переїхати в квартиру чоловіка.

Джерело: адвокатська практика автора (з огляду на те, що зміст клієнтських консультацій є предметом адвокатської таємниці згідно з ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», в цій роботі не розголошуються дані конкретних клієнтів та предмет консультацій).

ДОДАТОК 9

Основні економічні фактори та приклади їх формулювання у шлюбному договорі

Для кращого розуміння того, як можуть бути враховані ті чи інші економічні чинники у шлюбному договорі, наводимо таблицю, що ілюструє основні економічні фактори та приклади їх формулювання у договорі (для цієї таблиці автором взяті економічні чинники з позитивним значенням):

Таблиця 1

Фактор	Опис	Можливе формулювання у договорі
Зростання доходу	Збільшення заробітної плати або доходів від бізнесу	Перегляд умов фінансової допомоги, аліментів чи утримання
Зростання вартості майна	Підвищення ринкової вартості нерухомості чи активів	Узгодження методів оцінки активів, розподілу приросту вартості
Запуск бізнесу	Заснування власного підприємства	Визначення, чи є бізнес спільною чи особистою власністю; компенсація
Інвестиційна діяльність	Дохід від інвестицій та фінансових ринків	Розподіл прибутку від інвестицій за умовами договору

Джерело: складено автором

Тож лише виходячи з наведеного у таблиці прикладу, можна стверджувати, що, по-перше, такі та подібні фактори є підставою для перегляду умов шлюбного договору, а відтак у самому договорі доцільно

передбачати механізм внесення змін у випадку настання змін в економічному середовищі самої сім'ї; по-друге, подружжя вже на стадії розробки шлюбного договору здатне побачити майбутні економічні зміни у сім'ї і їх вплив на фінансову стабільність самої сім'ї.

ДОДАТОК 10

Приклад некоректних формулювань у шлюбному договорі щодо джерел грошових надходжень

Наведений далі приклад демонструє, як загальні або неповні формулювання шлюбного договору щодо джерел грошових надходжень і сімейного бюджету можуть знижувати визначеність домовленостей та провокувати спори між сторонами.

Дуже показовим прикладом цього в контексті виконання договору, зокрема, в розрізі сім'ї, може стати приклад того, що сторони, залишивши в договорі режим спільної сумісної власності на кошти, розміщені на конкретному банківському рахунку, начебто з метою формування сімейного бюджету, опинилися в ситуації, коли такий рахунок не поповнюється після укладення шлюбного договору. Водночас, договором був визначений режим особистої приватної власності за кожним з подружжя на гроші, які надходили у сім'ю з інших джерел (заробітна плата, доходи від інвестиційної діяльності, доходи від підприємницької діяльності тощо), що дозволяло кожному з подружжя на власний розсуд розпоряджатися таким майном. Також самим договором не був встановлений порядок утворення, керування та наповнення сімейного бюджету (як правило, шаблонними договорами ці питання взагалі не вирішуються), що призводило до спорів між подружжям стосовно того, «хто більше, а хто менше» приділяє уваги забезпеченню сім'ї, внаслідок чого може відбутися своєрідний «колапс» у розрізі забезпечення життєдіяльності сім'ї (утворення сімейного бюджету – один з окремих розділів Анкети, що обумовлює, щонайменше, обговорення цього питання між подружжям і усвідомлення ними важливості його врегулювання; в шаблонних договорах такі питання не вирішуються взагалі – не передбачено). Висновок з цього прикладу очевидний – шлюбний договір є, але виконати його, зокрема, в розрізі сім'ї як єдиного утворення, не виявляється можливим, адже сторони,

хоча і зазначили розширений перелік джерел грошових надходжень у сім'ю, діяли за «шаблоном». Крім того, якщо шлюб буде ускладнений іноземним елементом, але питання щодо визначення джерел грошових надходжень у сім'ю не буде вирішено шлюбним договором, це додатково може ускладнити ситуацію ще й питаннями вибору права, податковими питаннями і підтвердженням джерел походження грошових коштів на випадок відкриття рахунку в закордонній банківській установі.

ДОДАТОК 11

Класифікація джерел надходжень грошових коштів у сім'ю та її значення для формування виконуваних умов шлюбного договору

У межах шлюбного договору грошові кошти становлять один із найбільш «чутливих» об'єктів договірної регулювання, оскільки спори між подружжям і третіми особами нерідко концентруються навколо питання їх походження, режиму належності та допустимості розпорядження без згоди другого з подружжя. Саме тому у договірній моделі, що претендує на виконуваність, принциповим є не загальне проголошення режиму коштів, а визначеність того, з яких джерел вони надходять, яким є їх правовий режим за кожним джерелом та за якими правилами вони можуть використовуватися. Наведена далі класифікація джерел надходжень грошових коштів у сім'ю покликана систематизувати можливі види таких надходжень і одночасно підсилити доказову придатність відповідних умов договору, оскільки кожне джерело зазвичай має притаманні йому документи підтвердження.

Класифікація видів джерел надходжень грошових коштів у сім'ю в наукових працях здебільшого описується як джерела формування бюджету сім'ї, які, в свою чергу, поділяються на групи [89, с. 197]. Втім, на нашу думку, доцільно розрізняти кошти, за рахунок яких наповнюється сімейний бюджет, від інших грошових надходжень у сім'ю, як таких, адже відносно цих інших коштів може бути вирішено, що вони не спрямовуватимуться до сімейного бюджету. Наведена далі класифікація призначена, перш за все, для визначення джерел надходжень грошових коштів у сім'ю взагалі.

Структуруючи джерела грошових надходжень у сім'ю, виділяємо декілька груп таких джерел:

(1) джерела сімейних доходів, які мають трудове походження: заробітна плата, в тому числі й натуральна оплата, грошове забезпечення/винагорода;

(2) доходи від індивідуально-трудової діяльності: виробництво товарів і надання платних послуг у домашніх умовах на невеликих підприємствах дрібнотоварної власності (пошиття одягу, виготовлення сувенірів, ремонт побутової техніки, платні послуги лікарів, викладачів, юристів);

(3) доходи від підприємницької діяльності (нараховані і виплачені дивіденди; дохід, отриманий від підприємницької діяльності в організаційно-правовій формі фізична особа-підприємець);

(4) доходи від особистого підсобного господарства;

(5) доходи від власності: рента (орендна плата), проценти на вклади та з облігацій, дивіденди, прибуток від інвестиційної діяльності тощо;

(6) доходи сім'ї з суспільних фондів споживання у вигляді грошових виплат і безоплатних послуг (соціальні пенсії та допомоги, виплати по безробіттю, стипендії, дотації на різні путівки для відпочинку, виплати багатодітним сім'ям, також безоплатне або пільгове лікування та освіта населення);

(7) зобов'язальні правочини: грошові кошти, отримані внаслідок укладення договору кредиту, позики; грошові кошти, отримані внаслідок виплати заборгованості боржником за укладеними одним з подружжя договорів позики; грошові кошти, отримані внаслідок виплати заборгованості в регресному порядку внаслідок укладення одним з подружжя договору поруки за виконання зобов'язань третьою особою;

(8) готівкові кошти, які отримані/набуті будь-ким з подружжя в період шлюбу, в тому числі, але не виключно, і у позазаконний спосіб, наприклад, у вигляді отримання неправомірної вигоди або внаслідок здійснення підприємницької діяльності не у спосіб, визначений законом.

У площині виконання ця класифікація має ще один вимір, адже вона кореспондує з доказовими стандартами. Джерела походження коштів зазвичай підтверджуються документами (банківськими виписками, договорами, бухгалтерськими/податковими документами, рішеннями про виплати), а тому їх попереднє «юридичне позначення» в договорі зменшує простір для спорів

щодо того, чи є конкретні кошти спільними або особистими. Іншими словами, чим точніше сторони описали юридичну природу та походження коштів, тим простіше у майбутньому довести належність коштів до певного режиму і, відповідно, належність/неналежність вимоги про згоду другого з подружжя на розпорядження.

Важливість цієї класифікації джерел надходжень грошових коштів у сім'ю переоцінити важко, адже саме завдяки їй кожен з подружжя може почувати себе не лише впевненим, а й захищеним у розрізі захисту своїх майнових прав відносно цього виду майна, але за умови, що у шлюбному договорі режим власності грошових коштів, зокрема, режим особистої приватної власності, буде визначатися за всіма цими джерелами, а не лише за одним чи двома джерелами, як це зазвичай відбувається у шаблонних договорах. У цьому випадку правовий режим грошових коштів у сім'ї зі всіх інших джерел грошових надходжень є та залишатиметься у режимі спільної сумісної власності з відповідними наслідками, адже такі надходження з таких інших джерел не будуть врегульовані шлюбним договором, а відтак відносно них залишатиметься правовий режим, визначений законом, тобто законний режим власності майна подружжя, набутого у шлюбі.

Особливе ставлення до грошових коштів у правозастосовчій практиці обумовлено тим, що цивільне законодавство не відносить їх безпосередньо до «майна» або до «речей». За змістом ст. 190 ЦК України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. У свою чергу, річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 ЦК України). Водночас, якщо ми говоримо про грошові кошти, то цивільне законодавство визначає їх просто як законний засіб платежу (ст. 192 ЦК України), а говорячи про валютні цінності, законодавець відносить їх до видів майна, що вважаються валютними цінностями (ст. 193 ЦК України). Арсен Ісаєв у своїй праці «Право власності на гроші» зазначає, що «можна говорити про право власності на гроші в готівковій формі та про право власності на безготівкові та електронні

гроші, які є майновими правами, проте для потреб обороту можуть визнаватися речами за правилами юридичної фікції. У такому вигляді гроші, буття яких у праві безпосередньо пов'язане з їх формою, можна вважати складовим елементом майна в сенсі ч. 1 ст. 190 ЦК України та майном в сенсі ч. 1 ст. 316 ЦК України» [41, с. 119]. Також, з урахуванням того, що за допомогою шлюбного договору змінюється, з-поміж іншого, режим власності майна, слід відзначити, що здійснення права власності саме на грошові кошти має певну специфіку. Власник здійснює своє право через реалізацію правомочностей, що становлять зміст права власності. Арсен Ісаєв відзначає особливості змісту права власності на гроші як законного платіжного засобу. Так, «використання грошей у більшості випадків буде пов'язане з їх передачею як ціни за товари, роботи, послуги» [41, с. 119], що призводить до припинення права власності в особи, що сплачує гроші, і виникнення такого права в того, хто ці гроші отримав. Цей процес характеризується проявом правомочності розпорядження майном. Іншими словами, використання грошей як засобу платежу свідчить про процес розпорядження ними. Саме тому в шлюбному договорі, який претендує на виконуваність, доцільно фіксувати не лише «режим власності на кошти», а й правила розпорядження ними: хто, в яких межах, за якими джерелами походження і на які цілі може здійснювати платежі без додаткових погоджень, а в яких випадках потрібна згода другого з подружжя. У правовому вимірі це знімає ризики подальшого оспорування оплатних правочинів, вчинених одним із подружжя, та дозволяє прогнозувати правові наслідки як для подружжя, так і для третіх осіб, які вступають з ним у майновий обіг.

ДОДАТОК 12

Приклади питань, що врегульовуються шлюбним договором як «бізнес-планом» (дороговказом) розвитку сім'ї

Наведений далі перелік відображає приклади питань, які шлюбний договір може охоплювати з метою досягнення п'ятої практичної цілі — визначення «бізнес-плану» (дороговказу) розвитку сім'ї. Перелік не є вичерпним і подається як узагальнена модель для повноти сприйняття відповідних положень основного тексту дослідження.

Шлюбним договором із зазначеною ціллю вирішуються, перш за все, такі питання:

1) визначення структури життєдіяльності сім'ї, під якою розуміється, щонайменше, чоловік і дружина, та порядок забезпечення такої життєдіяльності; в саме поняття «життєдіяльність сім'ї» вже закладено те, що подружжя має дійти згоди щодо свого спільного існування у формі сім'ї, тобто врегулювати свої відносини, зокрема, в частині майнових відносин і мати чітке уявлення, що саме буде включено в це поняття – «життєдіяльність сім'ї», а також як і за рахунок чого така життєдіяльність буде забезпечуватися; прикладом того, що включається у «життєдіяльність сім'ї», може бути: щоденне життя сім'ї та її потреби, планування та народження дітей, догляд за родичами похилого віку, забезпечення отримання освіти/розвитку, відпустки, рішення про охорону здоров'я та плани щодо опіки;

2) утворення сімейного бюджету та резервного фонду сім'ї;

3) складення фінансового плану з урахуванням позапланових подій у житті сім'ї, а також врахування ризиків настання непередбачуваних обставин і формування так званого плану «Б»; завдяки цьому кожний з подружжя матиме уявлення про своє майбутнє як сім'я, а також щодо самого себе;

4) визначення своїх дій на випадок роздільного проживання та/або на випадок розлучення.

ДОДАТОК 13

Приклад нового правовідношення у майновій сфері подружжя, зумовленого набуттям статусу тимчасового захисту

Прикладом нового правовідношення у майновій сфері подружжя, зумовленого набуттям статусу тимчасового захисту може стати: утримання дружини чоловіком у зв'язку з її проживанням на території іноземної держави на підставі тимчасового захисту, забезпечення її необхідними коштами для оренди житла за межами України у зв'язку із вимушеним проживанням на території іноземної держави, зокрема, шляхом перерахування коштів на відкритий дружиною рахунок в іноземному банку, або врегулювання ними питань, пов'язаних з придбанням рухомого чи нерухомого майна на території іноземної держави шляхом укладення відповідних правочинів на території іноземної держави. Всі ці питання, для уникнення будь-яких непорозумінь між подружжям, можуть вирішуватися за допомогою, зокрема, шлюбного договору або змішаного договору, елементами якого можуть бути, як шлюбний договір, так і договір про поділ майна подружжя або договір про утримання/виплату аліментів. Іншими словами, майнові правовідносини подружжя, які виникають у зв'язку з набуттям хоча б одним з них статусу особи з тимчасовим захистом, так само можуть бути врегульовані у договірний спосіб, як і тоді, коли подружжя або один з них не набували будь-яких та жодних статусів, спрямованих на захист.

ДОДАТОК 14

Валютно-процедурні аспекти виплати грошового забезпечення за особистим розпорядженням військовослужбовця іноземцям та особам без громадянства

У частині грошового забезпечення (зокрема й щодо оформлення особистого розпорядження на випадок полону) відповідні правові механізми можуть застосовуватися і до іноземців та осіб без громадянства, з можливістю визначення в такому розпорядженні отримувачів виплат, які також можуть мати іноземне громадянство та/або статус апатрида.

При зверненні особи, визначеної в особистому розпорядженні військовослужбовця, з заявою про виплату грошового забезпечення, з-поміж іншого, така особа має зазначити інформацію про назву банку та номер поточного банківського рахунка (у форматі IBAN) – для зарахування грошового забезпечення визначеній в особистому розпорядженні особі (абз. 2 п. 3 Постанови № 884). Чинним законодавством України, яким регулюються питання виплати грошового забезпечення на користь осіб, визначених в особистому розпорядженні, не встановлені застереження та/або обмеження щодо того, що така виплата має здійснюватися виключно в національній валюті України, а лише встановлено, що «грошове забезпечення виплачується визначеним особам шляхом перерахування коштів уповноваженими органами на рахунки в банківських установах, зазначених у заявах про виплату» (п. 5 Постанови № 884).

За таких умов видається допустимим припустити, що у разі, якщо особа, яка визначена в особистому розпорядженні військовослужбовця, є громадянином іноземної держави, то така особа матиме на території держави, громадянином якої вона є, відповідний банківський рахунок в іноземному банку, і під час звернення із заявою про виплату грошового забезпечення може вказувати інформацію саме про цей рахунок. Також, якщо особою, визначеної

в особистому розпорядженні військовослужбовця, є особа, що набула статусу особи з тимчасовим захистом, така особа на легальних підставах може відкрити поточний банківський рахунок в іноземному банку, і в заяві про виплату грошового забезпечення зазначити інформацію саме про цей рахунок. У таких випадках перерахування грошового забезпечення має відбуватися в іноземній валюті, яка закуповується в установленому законом порядку.

Водночас спеціальний порядок здійснення таких валютних операцій саме в контексті виплат за Постановою № 884 прямо не деталізований. За відсутності прямого регулювання, на наш погляд, можливим є застосування аналогії закону або аналогії права (ст. 8 ЦК України) з орієнтацією на підзаконні акти, що врегульовують забезпечення коштами в іноземній валюті в системі Міністерства оборони України, зокрема порядок, затверджений наказом № 536 від 07.08.2024 р.

Додатковим нормативним аргументом на користь релевантності «валютного» компонента є положення ч. 5 ст. 9 ЗУ «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», відповідно до якого за військовослужбовцями, які тимчасово проходять військову службу за межами України, зберігається виплата грошового забезпечення в національній валюті та виплачується винагорода в іноземній валюті за нормами і в порядку, що визначаються Кабінетом Міністрів України. У разі захоплення військовослужбовця в полон чи заручники така «винагорода в іноземній валюті» також може розглядатися як складова грошового забезпечення на щомісячній основі, що кореспондує з конструкцією ч. 2 ст. 9 зазначеного ЗУ.

ДОДАТОК 15

Підхід судової практики Канади до оспорювання відчужень на шкоду «майбутнім кредиторам»

У судовій практиці Канади, зокрема в провінції Онтаріо, поняття «майбутнього кредитора» тлумачиться ширше й не зводиться виключно до співвідношення моменту укладення правочину з моментом виникнення конкретного зобов'язання. Так, Апеляційний суд Онтаріо дійшов висновку, що позивачеві не обов'язково доводити, що на момент відчуження майна боржник міг ідентифікувати конкретного кредитора, якого він прагнув поставити у гірше становище. Достатнім визнається встановлення обставин, які підтверджують, що на момент передачі майна боржник усвідомлював ризик пред'явлення вимог з боку певної групи потенційних кредиторів і здійснив відчуження з наміром унеможливити або істотно ускладнити задоволення їхніх вимог, якщо такі вимоги виникнуть [197].

Фабула справи полягала в тому, що Ф. Камерленго, єдиний директор корпорації-відповідача, у 1996 році безоплатно передав свою частку в сімейному будинку, який до цього перебував у спільній власності, на користь дружини. Кредитор звернувся з вимогою про оспорювання цього відчуження, обґрунтовуючи, що «виведення активу» було заздалегідь спланованим і мало на меті зробити майно недоступним для кредиторів. У зазначеному рішенні апеляційний суд сформулював принциповий висновок, за яким наступний кредитор, який не мав статусу кредитора на момент передачі майна, може оспорювати таку передачу, якщо вона була вчинена з наміром ошукати кредиторів загалом, як наявних, так і майбутніх.